

Апанас Цыхун

ПРОЙДЗЕННЯ ШЛЯХІ-ПУЦЯВІНЫ

Запіскі, успаміны, аўтабіяграфія

Дзякуючы добрым людзям, сапраўдным патрыётам шматпакутнай нашай Бацькаўшчыны і асабліва прапанове паважанага Івана Ігнатавіча Крамко, я і ўзяўся напісаць кнігу ўспамінаў пра былую Заходнюю Беларусь, яе людзей і пра сябе пад назвай «Пройдзеныя шляхі-пуцявіны (Запіскі, успаміны, аўтабіяграфія)».

Кунцаўшчына

Кунцаўшчына-вёска,
Родны кут мой мілы!
Над ракой Лашанкай –
Дзедава гумно.
А над ім таполя
Ўзьняла свае крылы,
І на ёй спрадвеку –
Буслава гняздо.
Да яго з-за мора,
З выраю раз штормы,
З Афрыкі далёкай
Лётаюць буслы.
І ў прыход вясновы
Клёкатам вясёлым
Абвяшчаюць вёсны,
Будзяць паплавы.
Кунцаўшчына-вёска!
Родны кут мой мілы,
Упершыню тут сонца
Для мяне ўзышло.
Да цябе я ў думках
Ночкамі імкнуся,
Каб убачыць ніваў
Родных хараство.
Чую звон крынічкі,
Што на Ракаўшчыне,
Чую асалоду

Яе срэбных губ.
Бачу, як на межах
Там гараць шыпшыны,
Чую, аб чым шэпча
На кургане дуб.

Нарадзіўся я 5 траўня 1910 года ў вёсцы Кунцаўшчына, што недалёка вёскі Лаша, радзімы Яўхіма Фёдаравіча Карскага, у беднай сялянскай сям’і. Зараз былая Лашанская воласьць зьяўляецца Індурскім сельсаветам Горадзенскага раёна. Назва вёскі, відаць, паходзіць ад прозьвішча абшарніка Яна Кунца, якому яна некалі належала. Пазьней вёска Кунцаўшчына перайшла да ўладальніка маёнтка Сьвіслач Дольная пана Вандаліна Вайцяхавіча Пуслоўскага. Гэты маёнтак і яго акаліцы часта наведвала пісьменьніца Эліза Ажэшка. У сваім лісьце да знаёмага яна пісала: “Тут у Сьвіслачы ёсьць такі палац, якога вы ня знойдзеце ў іншых краінах сьвету, спадчына часу, людзей, даўнейшых звычаяў, стары, не заплямлены ніводнай кропляй тынкоўкі, ні фарбы, з высокім востраканечным дахам, на які сплываюць галінкі клёнаў і каштанаў. Навокал – мора зеляніны. Травы, як лес, растуць, а сьцябло да сьцябла не падобныя, дзіка растуць, бурна, расьсейваючы ў незлічоную колькасць усялякіх адценьняў, пахнуць нябачнымі кветкамі, абмотваючы ногі падарожніку рознымі павоямі. З аднаго боку пладовы сад, стары й цяністы, бяз зьезджаных дарог, з мноствам кустоў бэзу, дзікіх ружаў, акацыі, маліны й квітнеючых ужо белымі цьветам суніц: пасярэдзіне сада, проста ад ганку – дарога да вёскі, высаджаная таполямі, нядоўгая, таму што вечарам відаць з ганка палаца, як гараць дровы ў печах сялянскіх хат. З другога боку палаца, у самага падножжа ўзвышша, на якім стаіць палац – рака Сьвіслач. Месца гэта прыгожае, праўдзівей сказаць, сумнае, чым вясёлае, але мне ў ім вельмі добра адпачываецца, весела, так што ўчора вечарам, седзячы над ракой зь сяброўкай, успамінала свае маладыя гады...”

І сапраўды, палац уладальнікаў маёй вёскі Кунцаўшчыны, паноў Пуслоўскіх, быў цудоўны, крыты чырвонай дахоўкай, бачны з адлегласьці ў дзесяць кілямэтраў. Ён быў гонарам паноў Пуслоўскіх, а пазьней – Красінскіх. І я ў маленстве, пасучы раніцай коняў, часта назіраў за ім, дзівіўся ягонай прыгажосцю, асабліва чырвоным дахам. Старэйшыя людзі расказвалі пра ягоныя легенды. Будаваў палац прыгонныя сяляне на працягу дванаццаці гадоў. Звозілі каменьне з навакольных палёў.

У маёй Кунцаўшчыне было ўсяго 18 двароў і 190 дзесяцінаў ворнай зямлі. Вёска размясьцілася на левым беразе рэчкі Лашанкі, якая каля вёскі Сухая Даліна ўпадае ў раку Сьвіслач. У гэтай яе частцы і бывала Эліза Ажэшка, а на аснове падзеяў, што адбываліся там, напісала аповесьць “Дзюрдзі”.

Паабапал вёскі Кунцаўшчына, нібы вартавыя, з узьнятымі ў неба крыламі, стаялі некалі два ветракі. Адзін зь іх быў уласнасьцю сям’і Буднікавых, другі

– Цыхуноў. Стаялі яны на ўзвышшах, дзе дзьмуў заўсёды добры вецер. Ветракі былі добра бачны здалёк, служылі своеасаблівымі арыентамі падарожнікам. Адносіліся да найбольш старажытных ветракоў, г.зв. казловых. Асновай казловага ветрака зьяўляўся вэртыкальны слуп-вось, трывала замацаваны ў крыжавіне (казлох). Вятрак свабодна паварочваўся вакол слупа-восі ў залежнасьці ад напрамку ветру пры дапамозе дышла.

У якім годзе Кунцаўшчына ўзьнікла і адкуль прыйшлі яе першыя пасяленцы, ніхто ня ведае. У вёсцы найбольш было Цыхуноў, затым – Салеяў. Былі і такія прозьвішчы, як Краўцэвіч, Баламут, Кароль, Пых, Ахрамовіч. Старажылы казалі, што Салеі паходзяць ад палонных татараў, якія аднекуль сюды прыйшлі й пасяліліся. Нават сваім вонкавым выглядам яны нагадвалі татараў (у суседа Антася Салея быў шырокі твар, нос, касыя вочы, асадзістая фігура, выдатна ён езьдзіў на кані, служыў у войску ў коньніцы). Навогул, пры паляках амаль усе Салеі й Цыхуны адбывалі вайсковую службу ў конных фармацыях: уланах, шваляжэрах, коннай артылерыі. А назва вёскі Кунцаўшчына нагадвае назву татарскіх паселішчаў – Абярдоўшчына, Качаноўшчына й інш.

У вёсцы Кунцаўшчына было і такое прозьвішча, як Шкарда, якое нагадвала былых яцьвягаў. Яго меў адзін з кунцаўскіх прымакоў. Вядома, што яцьвягі ў 16 стагодзьдзі канчаткова былі разьбіты й гэрманізаваны. Асобныя зь іх знайшлі прытулак ў Русі Літоўскай. Сюды, напрыклад, прыйшоў з атрадам апошні яцьвяжскі князь Скурда й пасяліўся недалёка Горадні. Можа быць, што гэта далёкі нашчадак тых яцьвягаў. Навогул, усе жыхары вёскі Кунцаўшчына лічылі сябе беларусамі. Мова іх чыста беларуская. Лінгвісты называлі іх “сакунамі з-пад Горадні”, бо ў дзеясловах замест зваротнай часьціцы –ся яны вымаўлялі –са (наеўса, напіўса, набраўса).

Свой радавод ведаю да чацьвёртага калена. Прапрадзедам маім быў Мацей Цыхун, прадзедам – Тамаш або Тумаш, дзедам – Гаўрыл. У вёсцы нас называлі па прапрадзедзе – Мацейчыкамі, а пасыля па бацьку Пятрусевымі. Мяне называлі Панас Пятрусёў або Мацейчыкаў. Па прычыне таго, што ў вёсцы Кунцаўшчына ў асноўным былі прозьвішчы Салеі і Цыхун, кожнай сям’і, каб адрозніць ад іншых, давалі розныя мянушкі: Цыхун Міхалка быў Буднікаў Міхалка. Чаму Буднікаў? Таму што прадзед ягоны некалі працаваў на лясных промыслах – будох, спальваў пэўныя пароды драўніны, каб атрымаць попел, зь якога выварвалі паташ, неабходны для вытворчасці шкла, гнаў смалу, дзёгаць, выпальваў драўляны вугаль. Цыхун Сямён быў Ксёндзаў Сямён, таму што прадзед меў вуніяцкі малітоўнік (раней, відаць, жыхары маёй вёскі былі вуніятамі), добра чытаў па-польску малітвы па нябожчыках, таму сяляне і называлі яго ксяндзом, а чальцаў ягонай сям’і – Ксёндзавымі. Ёзкі Цыхун быў Муляроў Ёзкі, бо прадзед у даўнія часы быў муляром, будаваў сялянам каменныя хлявы, адрыны й іншыя будынкi. Цыхун Пятрук быў Задарожны Пятрук, бо хата гэтай сям’і саяла за дарогай. Амаль

усе сем'і мелі адпаведныя мянушкі, бо па прозьвішчах не называлі, паколькі прозьвішчы былі аднолькавыя.

У той час у Кунцаўшчыне сяляне жылі вялікімі сем'ямі. Кіраваў гаспадаркай у асноўным старэйшы з роду, аўтарытэт якога быў непакісны. На выпадак сьмерці ён перадаваў усю гаспадарку старэйшаму сыну. Усё гэта рабілася вусна, без аніякіх пісьмовых завяшчанняў. Іван Ануфрыевіч Карскі (дзядзька Я.Ф. Карскага, фальклярыст і этнограф) апісаў, як яму давалося быць сьведкам такога завяшчання ў маёй вёсцы ў селяніна Сьцяпана Краўцэвіча. “Перад сьмерцю, -- пісаў Карскі, -- ён паклікаў чатырох сваіх сыноў (пяты ў той час быў у салдатах) і сказаў ім: “Дзеткі мае раднюсенькія! Вы бачыце, што я зусім цяпер хворы і, здаецца, што ўжэ ня выйду з гэтай хваробы, то ты, Ясю, застанешся гаспадаром, а вы, дзеткі, слухайце яго як старэйшага брата, бо ён варт, каб яго слухаць, бо ён не распусьнік, ужэ жанаты... да не забывайце, дзеткі, і брата свайго Казімера, што ў маскалях”. Пасьля ён зьвярнуўся да сынавой (нявесткі): “І ты, Багуська, ня крыўдзь нікога, але ўсе шануйце адно другога, то вас людзі будуць і бог будзе любіці...”.

На ўсход ад Кунцаўшчыны над ракой Сьвіслачу, дзе былі самыя лепшыя землі, размяшчаліся багатыя шляхецкія аколіцы. Іх налічвалася каля 70. У кожнай такой аколіцы было ад 12 да 80 забудоваў, так званых “заградаў”. “Шляхціц на заградзе – роўны ваяводзе” – з пахвальбой заяўлялі шляхцічы. Шляхта карысталася асобымі прывілеямі, не хадзіла да пана Пуслоўскага на паншчыну, насіла іншае адзеньне. Нават шляхецкія палеткі ворнай зямлі адрозьніваліся ад кунцаўскіх. Загоны ворнай зямлі мелі форму выгнутай шаблі, так званыя “заклы”. Адноўчы, калі Іван Ануфрыевіч Карскі, праязджаючы каля аколіцы, запытаў у старога шляхціца, якая гэта вёска, абураны шляхціц яму адказаў: “Копыто – тэн дурань, хто пыта!” Шляхецкія аколіцы адрозьніваліся ад вёсак тым, што ў іх не было вуліцы, а двары-загороды размяшчаліся бяз пляна. Пабудовы шляхецкія хаваліся ў зеляніне, акружанай платамі й брамамі. Будынкі крыліся ў асноўным саломай, часам дранкай. Асобна будаваўся сьвіран. У большасьці хат падлога была дашчатая. У заможнай шляхты каля ўязной брамы стаялі мэмарыяльныя слупы. Слупы вышынёй у 2-3 мэтры завяршаліся невялікай каплічкай, на адной са сьценак яе была разьба па дрэве – сэрца, прабігае кап'ём.

З паўднёвага боку Кунцаўшчыны ў пойме рэчкі Лашанкі быў выган, на якім расла алешына, лаза, чарот. У рэчцы Лашанцы ў асобных месцах былі глыбокія віры, у якіх летам сялянскія хлапчукі (у тым ліку і я) купалі коняў, купаліся, рукамі лавілі рыбу й ракаў, якіх было шмат, асабліва ва ўрочышчы Ракаўшчына. Бывала паскідаем зь сябе адзежу, залезем у рэчку і давай рукамі лавіць ракаў. Засунеш руку ў нару, у якой сядзіць рак, і выцягваеш яго, выкідаеш на бераг, а потым зьбіраеш іх у сарочку з завязанымі рукавамі. Пакуль наловіш ракаў, дык чыста пакалечыш рукі. Асабліва старыя ракі надта ж моцна шчыпаліся, да крыві калечылі пальцы...

Над вёскай Кунцаўшчына, помню, узвышалася старая таполя з буславым гняздом, якую, кажуць, пасадзіў мой прапрадзед Мацей Цыхун у маладосьці.

Начную цішыню час ад часу парушаў бусьліны клёкат. Буслоў у Кунцаўшчыне лічылі сьвятымі. Іх ніхто ня крыўдзіў. Думалі, што яны прыносяць чалавеку вялікую карысьць, ахоўваюць вёску ад няшчасных выпадкаў, хваробы, голаду й пажараў. Лічылі, што адрына, на якой буслава гняздо зьвіта, ніколі не загарыцца, ніколі па ёй ня ўдарыць пярун.

У вясновы пэрыяд навакольле нападзьялася начнымі канцэртамі жабаў і саловак. Летам Кунцаўшчыну зачароўвалі навакольныя палі збажыны. Палавела жыта. Пад лёгкім подыхам ветрыка яго жытнёвыя хвалі каціліся, набягалі адна на другую. Сярод жытнёвага мора сям-там маячылі самотныя дзікія грушы (дзічкі), зьлёныя кроны якіх гушкаліся на жытнёвых хвалях, нібы дзівосныя караблі. Хвалявалася жытнёвае мора. Сьпелымі калосьсямі зьвінелі ягоныя берагі. Пахла сьвежым хлебам, медуніцай, васількамі. Яно прыцягвала да сябе чалавека. Так і хацелася пайсьці і акунуцца ў ягоныя духмяныя хвалі, услухацца ў ягоны шэпт, увабраць у сябе ягоную таямнічасць. Але боязна было русалак, якія жывуць у жыце. Казалі, гора таму, хто далёка забрыдзе ў жыта й напаткае залатую русалку. Яна яго заказыча да сьмерці, абматае доўгімі валасамі й ад сябе ўжо не адпусьціць. А дзяцей, каб ня лезьлі ў жыта, бабулі палохалі Русавым дзедам. Памятаю, як нас, малых, палохала Русавым дзедам нейкая нашая далёкая сваячка бабуля Явуся. І мы яе слухалі, не лезлі ў жыта, не тапталі. Баяліся Русавага дзеда.

Аднойчы бацькі паехалі на торг да мястэчка Індуры, а мы засталіся з бабуляй Явусяй. Бабулю Явусю мы, дзеці, вельмі паважалі. Яна нам распавядала пра вадзянікоў, ведзьмароў, пра залатых русалак, што жывуць у жыце. Сьпявала жніўныя песьні. Загадвала цікавыя загадкі. Нам вельмі хацелася, каб яна сказала што-небудзь і пра Русавага дзеда, што жыве ў жыце. Прасілі яе. Бабуля глядзела на нас, хітравата ўсьміхалася, паўтарала: “Ой, дзеткі, і страшны-ж Русавы дзед!” Затым пачала расказваць: “На маім вяку, -- казала яна, -- давялося два разы зь ім спаткацца. Усялякіх давялося бачыць: вадзянікоў, гальшоў, русалак, але Русавы дзед зь іх найстрашнейшы, бо ён дзяцей хапае...” Пасьля такіх словаў нам станаўлася страшна. Мы пераглядаліся паміж сабой, кожны з нас адчуваў за плячыма халадок, чуў, як прабягалі па целе мурашкі. А бабуля Явуся глядзела на нас з усьмешкай і працягвала расповяд: “Русавы дзед, -- казала яна, -- заўсёды ходзіць у доўгай кашулі, падпярэзаны круццёлём, босы. Ён высокі, з барадой і доўгімі русымі валасамі. Таму і празвалі людзі яго Русавым дзедам. Жыве ў жыце, як і русалкі, да самага жніва, як той кароль у сваім царстве-гасударстве. Што хоча, тое і робіць, рондзіць. Пільнуе, каб хто жыта не паптаў. Жыве, дзеткі, ён не адзін, а са сваімі перапёлачкамі, курапатачкамі, жаўручкамі, кнігаўкамі, дзяркачыкамі. Пазашываюцца ў жыта, у густую траву і ўсю ночку дзяруцца, як могуць, каб ніхто і блізка не падышоў да яго: “Дзёр-дзёр! Дзёр-дзёр! Дзёр-дзёр!.. Крычаць на ўсю аколіцу. А Русавы дзед, накрыўшыся верасковай радзюшкай, сьпіць сабе на мяжы пад грушай-дзічкай і ў вус ня дуе...”

Бабуля Явуся прыпынялася, задумвалася й далей расказвала: “А аднойчы ў мяне зь ім было і такое здарэньне: іду я сабе сьцежачкай праз жыто, а яно, як лес, высока, высока, густое – вуж не пралезе. Звоніць сабе каласкамі. Я тут зірць убок – і замярла ад страху. Бачу: той самы Русавы дзед, як на карцінцы якой. Каля сьцежачкі сядзіць, нешта глубае. Стаю, як укопана. Ні ўперад, ні назад. Думаю, каб це трасца ўзяла і зь дзедам! Што рабіць? Прапала! Задушыць адну ў жыце ды й годзе, не абаронішся. Але ж Бог літасьцівы. Гарцёма наслаў, суседа. Зірнула, а Русавага дзеда і сьлед прастыў. Толькі яго і бачыла. Гарцём доўга зь мяне сьміяўся: “Гэ, кажа, старая нешто прыдумала! Ніякага Русавага дзеда не было. На нешто прыгледзілася”.

Пасьля кароткага перапынку бабуля Явуся ізноў нам расказвала пра Русавага дзеда: “А калі я яшчэ маленькай была, да мяне была прычапілася трасца. Такая хвароба некалі была. Некаторыя людзі казалі: гэ, трасца не хвароба, ад яе ніхто не памёр. А я вам кажу, хвароба, ды яшчэ якая гадкая. Як прычапілася да мяне трасца, радачкі не было. Кожны вечар трасе, як кажуць “і за бацьку і за се”. Маці плакала, убівалася, а парадзіць нічога не магла. Бо ў той час ніякіх лекараў не было, ня тое, што цяпер: у кожным сяле лекар. Не было каму лячыць.

Перад тым, як пачне трасьці, я залазіла на печ. Маці навальвала на мяне бацькавым кажухам, буркай, а мяне ўсё роўна трасло, калаціло. Бывала ляскаеш, як той воўк, зубамі. І так кажнюсенькі вечар.”

Нам вельмі цікава было, і мы адначасова запыталіся: “Бабулю, а раскажыце, як вылечыліся ад той трасцы?” Бабуля Явуся памаўчала хвіліну, уздыхнула, глянула на нас і далей працягвала: “Адзін раз суседка Барбуша маёй маці ды й кажа: Ганулю, што ты сабе думаеш? Гляннь, што сталасо з тваёй дачкой! Да чаго трасца давяла? Вядзі ты яе да Русавага дзеда, хай ён выжане зь яе гэтую трасцу. Трэбо, каб добра спалохаў. Яна сама ўцячэ, выйдзе”.

Памятаю, было гэта на Пятра і Паўла. Маці паклікала мяне да сябе дый кажа: “Явуську, пойдзьмо паглядзімо з табой, як цьвіце наш лён”. Была сьвятая раніца. Сонейко грэло. Жыто стаяло ў рост чалавека. Галавело. Зараз жаць. А здалёк сінеў лён. Маці падвяла мяне да яго, ды й кажа: “Ты, Явуську, тут пачакай, а я зараз вярнусо”. Добро, кажу. Стаю, чакаю. Слухаю, як жаўручкі пекна сьпяваюць. А зноў раптам чую матчын голас: “А іей! Явуську?.. Прандзей уцякай! Русавы дзед! Русавы дзед!..” Я залямантавала на ўсё поле. І пабегла як магла. Прыйшла да прытомнасьці, калі маці мяне гладзіла па галаве й казала: “Явуську! Ня плач! Усё абышлося добра. Русавы дзед выгнаў трасцу. Даволі, папамэнчылася ад яе”. І праўда, з той пары трасцу як хто рукой зняў. А ў тую вайну, -- працягвала бабуля Явуся, -- Русавы дзед нават партызанам зрабіўса. Сваіх хаваў у жыце. А хай, было, які немчурьско пакажацца ў жыце, так і засмаліць з кулямёта, як касой зрэжа. Ого! Як агню, непрыяцелі баяліся Русавага дзеда!..”

Бабуля Явуся Цыхун, Баўтрукова (так па-вясковаму ўсе яе называлі), ня толькі цікава расказвала казкі, байкі, ведала шмат прыказак, прымавак, але была ў вёсцы Кунцаўшчына і вядомай знахаркі. Яна загаворвала й выпякала рожу (інфэкцыйную хваробу скуры), вылівала валасяніцу (валасень, параз і

тычны вадзяны чарвяк, падобны на волас) і іншыя хваробы. У маленстве я вельмі любіў купацца ў рэчцы Лашанцы, у якой было шмат валасяніц. Адна зь іх была ўлезла мне ў ступню нагі. Нага спухла, стала сіняй. Пачаліся пякельныя болі. Не знаходзіў сабе месца -- так балела. Бацька хацеў палячыць, узяў ды й пасыпаў на балючае месца сінім каменем (так называлі медны купарос). Стала яшчэ больш пячы. Не было рады. Тады бацька ўзяў мяне на плечы й занёс да бабулі Явусі. Яна паглядзела й сказала: “Валасяніца ўлезла ў нагу. Трэба вылавіць яе”. Нагрэла вады. Наліла ў кубак. Узяла пучок жытнёвых каласкоў. Палажыла пад хворую нагу, нешта шэпчучы, стала паліваць з кубка цёплай вадой. Празь некалькі хвілінаў яна вынула з-пад хворай нагі пучок каласкоў, паглядзела на іх і сказала бацьку: “Во, паглядзі, як круціцца валасяніца! Во якая яна. Жывы волас!..” Пасля бабулінага лячэння, вылівання валасяніцы, боль як хто рукой адняў. Бацька мяне ўжо на плячах не нёс, я ўжо сам трохі пакульгваючы прыйшоў дахаты. А пасля трохразовага вылівання валасяніцы мая нага зусім перастала балець.

За выкуп зямлі вёскі Кунцаўшчына сяляне судзіліся з панам Вандалінам Пуслоўскім адзінаццаць год, з 1864 года па 23 жніўня 1876 года. Як сяляне не даказвалі, усё адно суд выйшаў за панам.

Мой бацька, Пётр Гаўрылавіч (або Пятрусь, як яго называлі сяляне) Цыхун, меў гаспадарку, якая складалася з чатырох дзесяцінаў ворнай зямлі, аднаго каня, каровы й паловы сялянскай хаты. Бацькі яго рана паўміралі. У яго быў малодшы брат Іван Гаўрылавіч Цыхун і сястра Агата Гаўрылаўна. Яна выўшла замуж у вёску Зарубічы. Пасля сьмерці мужа прыняла прымака па прозьвішчы Рагачэўскі. Па гэтай прычыне сям’ю яе ўсе у вёсцы называлі Прымаковай. Старэйшы сын, Антось Рагачэўскі, гаспадарыў, а малодшы, Казімір Рагачэўскі (мой стрыечны брат), у пэрыяд панскай Польшчы быў вядомым ў Заходняй Беларусі рэвалюцыянерам-падпольшчыкам. Нарадзіўся ён у 1903 годзе ў вёсцы Зарубічы Індурскага сельсавета (былой Індурскай воласьці, Горадзенскага павета) у беднай сялянскай сям’і. Жыцьцё яго мала чым адрознівалася ад жыцьця сотняў і тысячаў такіх як ён сялянскіх дзяцей таго часу. Зямлі ў Рагачэўскіх было мала, каб пражыць двум братам. Таму Казімір вымушаны быў шукаць сабе пабочных заробкаў. Карчаваў панскі лес, біў уручную каменьні для брукаваньня шашы. Працаваў у асаднікаў. Паўсюды ён бачыў несправядлівасьць, цяжкае жыцьцё сялян, зьдзекі з боку паноў. На ўсё гэта абьякава ня мог глядзець, таму стаў на шлях рэвалюцыйнай барацьбы за вызваленьне сваёй радзімы ад польскіх паноў. За рэвалюцыйную дзейнасьць Казімір Рагачэўскі 28 красавіка 1928 года знаходзіўся ў “дэфэнзыве”, польскай паліцыі ў Горадні, дзе перанёс страшэнныя катаваньні. На допыце яго білі гірай у грудзі, лілі ў нос воцат, ламалі рукі, засаджвалі пад пазногі голкі, але Казімір ня выдаў сваіх сяброў па падпольнай рабоце. 26-га траўня 1930 года Горадзенскі абласны суд усё адно прыгаварыў яго да двух гадоў турэмнага зьнявольеньня. Пасля адбыцьця зьнявольеньня Казімір Рагачэўскі знаходзіўся пад строгім наглядам

польскай паліцыі. Не адзін раз Казімір трапляў у лапы вядомага ў тых часы ката Стэфана Вуйціка. Але ні турмы, ні паліцэйскія нарады не змаглі пахіснуць стойкага рэвалюцыянэра. Яго падпольная барацьба прыймала яшчэ больш канспіратыўны характар. Па ягонай ініцыятыве ў той час, 1-га траўня 1929 года, у мястэчку Індура быў праведзены першатравеньскі мітынг. Мітынг быў разгромлены паліцыяй. Арганізатар яго, Казімір Рагачэўскі, схоплены паліцыяй. Яго вялі са скручанымі назад рукамі два паліцыянты. Раптам непрыкметна да яго падбег адзін хлопец і падаў яму ў рукі камень. Казімір Рагачэўскі яго і скарыстаў. Ён ударыў па галаве аднаму паліцыянту, зваліў яго з ног, а затым цесануў па галаве і другому, які таксама не ўтрымаўся на нагах, а сам кінуўся ў натоўп. І яму ўдалося скрыцца з вачэй паліцыі. Пасля гэтага Казімір, забяспечыўшыся зброяй, пайшоў у падполье. Некаторы час знаходзіўся ў Рубіцкім лесе. Начамі прыходзіў у вёску, сустракаўся са сваімі сябрамі, распаўсюджваў лістоўкі, вывешваў лёзунгі, плякаты. Ён быў для польскай паліцыі няўлоўны. Аднак 3 сакавіка 1933 года паліцыі ўдалося трапіць на след Казіміра Рагачэўскага. У той час, калі Казімір Рагачэўскі зайшоў у хату да брата, каб пераапрацуца, аб ягоным зьяўленьні данёс канфідэнт зь вёскі Зарубічы мянушкай Ястраб. Узброеная польская паліцыя ўварвалася ў хату, але Казімір Рагачэўскі не разгубіўся. Ён трапным выстралам з нагана паклаў паліцыянта І. Радкевіча, а камэнданту Індурскага пастарунка І. Бранявіцкаму выстралам з нагана выбіў левае вока. Расправіўшыся з паліцыянтамі, Казімір Рагачэўскі скрыўся. Пры дапамозе сваіх сяброў ён быў дастаўлены ў вёску Мазанава Мастоўскага раёна. Паліцыя выходзіла зь сябе, шукаючы Казіміра, але посьпехаў ня мела. Само імя Казіміра Рагачэўскага наводзіла на паліцыянтаў і правакатараў жах. 3 сакавіка 1933 года камэндантам павятовай паліцыі быў абвешчаны ўсеагульны вышук Казіміра Рагачэўскага. Польскія ўлады кожнаму, хто пакажа месца прабываньня Казіміра Рагачэўскага або даставіць ягоную галаву, абяцалі выплаціць 1000 злотых. Ва ўсе камэндатуры (Аўгустоў, Саколку, Ваўкавыск, Беласток, Сувалкі, Шчучын, Ліду, Першы і Другі камісарыяты горада Горадні) былі высланы афішы з фатаграфіямі Казіміра Рагачэўскага, якія былі расклеены ў відных месцах. Становішча Казіміра Рагачэўскага было цяжкім. Прайшло нямала часу, пакуль пры дапамозе правакатара ўдалося нарэшце ўстанавіць месца, дзе хаваўся Казімір Рагачэўскі.

16 сакавіка 1933 года польская паліцыя з Горадні, Індуры, Лунны, Скідаля акружылі вёску Мазанава. Тайныя агенты з паліцыянтамі спачатку накіраваліся да хаты рэвалюцыянэра Івана Бычка, але там Рагачэўскага не знайшлі. Георгій Капыцкі, які даў сховішча Казіміру Рагачэўскаму, ведаў, што неўзабаве акружаць і ягоную сядзібу, што становішча складваецца вельмі цяжкае. Ён падбег да месца ўкрыцця Казіміра й папярэдзіў яго. Хацеў было падвесці яму каня, каб Казімір вярхом на ім непрыкметна праскочыў у лес, але ўжо было позна. Дзясяткі паліцыянтаў і тайных агентаў з сабакамі акружылі хату Капыцкіх. Паліцыянты сякерамі секлі сьцены.

Капыцкага Георгія й ягоную жонку Алену катавалі, але яны ні слова не сказалі пра Рагачэўскага.

Аднак празь некаторы час паліцыі ўдалося трапіць на месца, дзе хаваўся Казімір Рагачэўскі. Пачалася страляніна. Камэндант Луньненскай паліцыі Вронскі безупынна крычаў дрыжачым голасам: “Здавайся, Рагачэўскі! Вшыстка скончоно! Выходзь!..” Але Рагачэўскі ня думаў здавацца. Ён ня меў магчымасці бачыць сваіх ворагаў з укрыцця. Страляў наўгад. Паліцыянт тыліліся да сьцен хаты, хаваліся за вуглы, паўзлі па зямлі. Некаторыя зь іх ізноў падалі. Раптам адзін зь іх спрытна падабраўся бліжэй да месца ўкрыцця і кінуў у праход сьлёзацёкавую гранату. Казімір пачуў едкі пах дыму, сьціснула яго за горла, пацяклі сьлёзы. Ён зразумеў, што засталася нядоўга жыць. Слёзатачывы газ дзейнічаў... Рука Казіміра раптоўна паднесла да віска дула нагана з апошнім патронам. Пачуўся выстрал... І Казіміра Рагачэўскага ня стала. Сумная вестка абляцела прыціхлыя вёскі, сёлы, мястэчкі й гарады былой Заходняй Беларусі, так званых “Крэсаў”. Ня стала баявога хлопца, барацьбіта за лепшую долю й волю беларускага народа. Польская паліцыя сьвяткавала перамогу, трыюмфавала...

Цела Казіміра Рагачэўскага паліцыянт выцягнулі з укрыцця. Прывязалі да дрэва, фатаграфавалі, насьміхаліся. Затым паклалі на грузавую машыну й прывезлі ў Горадзенскую дыфэнзіву. Аб гэтым стала вядома падпольшчыкам. Яны ноччу праламалі краты, узялі цела Казіміра Рагачэўскага й паспрабавалі вынесці. Аднак ахова ня спала. Адкрыла агонь, страляніну. Падпольшчыкі вымушаны былі пакінуць цела Рагачэўскага. Ім не ўдалося пачатую справу давесці да канца: вынесці цела свайго баявога сябра й належным чынам пахаваць. Па загадзе польскіх уладаў цела Казіміра Рагачэўскага было спалена.

Доўгі час баявыя яго сябры, блізкія, знаёмыя не маглі зьмірыцца з тым, як жорстка расправілася польская паліцыя з Казімірам Рагачэўскім. Па вечарох хлопцы й дзяўчаты ў вёсках зьбіраліся пад хатамі, сьпявалі аб ім невядома кім складзеную песню, у якой услаўлялі ягонае імя. Шмат часу прайшло з той пары. Ня стала ягоных баявых сяброў, маладых хлопцаў, але памяць аб ім живе ў народзе. У 1969 годзе ў вёсцы Зарубічы на доме, у якім нарадзіўся і жыў Казімір Рагачэўскі, была ўсталявана мэмарыяльная дошка, на якой значацца словы: “Тут нарадзіўся і жыў адважны рэвалюцыянер, які загінуў у няроўным баі супраць белапалякаў 3 сакавіка 1933 года ў вёсцы Мазанава Мастоўскага раёна”.

У пэрыяд, калі камэндантам павятовай паліцыі быў абвешчаны вышук Казіміра Рагачэўскага, падпольшчыкі сплянавалі пераправіць яго ў БССР. Я асабіста знаў яўрэя зь мястэчка Індуры, якому было дадзена заданьне перавезці Казіміра Рагачэўскага за граніцу, але гэта яму не ўдалося. Усе адно і ў БССР Казіміра Рагачэўскага чакала сьмерць. Хлопцы-рэвалюцыянеры знаходзіліся ў той час паміж молатам і кавадлам. З аднаго боку беларусаў саджалі ў турмы палякі, з другога – бальшавікі, якія разганалі Камуністычную партыю Заходняй Беларусі, асабліва не любіў яе “любимый отец всех народов” Сталін. Тысячы лепшых сыноў, якія вялі барацьбу за

вызваленне Беларусі ад акупантаў і думалі знайсці прытулак ў СССР, былі бальшавікамі расстраляны як «враги народа». Такі лёс чакаў і майго стрыечнага брата Казіміра Рагачэўскага, калі-б ён апынуўся на тэрыторыі Савецкага Саюза.

У перыяд майго сірочага дзяцінства ён мною апекаваўся, і мне было яго вельмі шкада. Пазьней я пра яго нават напісаў верш:

Ціха шэпчуць імшалыя хвоі

Ціха шэпчуць імшалыя хвоі.
Вецер песьню лясную пая
Пра Зарубскага хлопца-гэроя,
Што ў легендах і сёння живе.
Ён у бітве за волю загінуў,
За свой край беларускі, братоў,
Там, дзе Нёман шырока раскінуў
Срэбра стужку між сінх лясоў.
Расьцьвітае твой край сінявокі
Працай мірнай шчаслівых людзей.
Аб табе, сокал наш яснавокі,
Слава ўсюды ў народзе ідзе.
Хай адкоўваюць вёсны зязюлі,
І ў нябыт адплываюць гады...
Тваё імя ня згасне ніколі –
Будзе жыць у вякох маладым.

Брат майго бацькі, Іван Гаўрылавіч Цыхун, быў кавалём. Рабіў у кузьні, бо зямлі на двух братоў не хапала. Затым змушаны быў эміграваць у Амэрыку, бо быў замешаны ў бойцы з сялянскімі хлопцамі падчас вечарынкі, гуляньня.

Матка мая, Юлія Фёдараўна, паходзіла з сям'і Краўцэвічаў з вёскі Сухая Даліна. У яе быў брат Максім Фёдаравіч Краўцэвіч, па матцы самы блізкі й дарагі мне дзядзька. Іхняя бацькі рана памерлі. Гадаваліся сіротамі. Яны мелі невялікую гаспадарку, трацяк ворнай зямлі, чатыры дзесяціны. Але Максім ёю ня вельмі цікавіўся. Яго прыцягвала школа, вучоба. Яму ўдалося атрымаць адпаведную адукацыю й стаць сельскім настаўнікам. Спачатку настаўнічаў у сваёй вёсцы Сухая Даліна, затым – у вёсцы Баброўнікі. Як настаўніка яго паважалі. Сярод сялян і вучняў карыстаўся пэдагагічным аўтарытэтам. Цікава праводзіў заняткі з вучнямі. Даваў ім трывалыя веды для паступленьня ў Сьвіслацкую настаўніцкую сэмінарыю. Аб ім, як аб выдатным настаўніку, даведаўся вядомы ў тых часы ўладальнік маёнтка Лікоўка, земскі судзьдзя. Ён запрасіў Максіма Краўцэвіча да сябе ў маёнтка вучыць сваіх дзяцей. Такім чынам дзядзька Максім стаў у гэтага пана гувэрнэрам. Са сваімі абавязкамі добра спраўляўся, спадабаўся панам

Пчыцкім і яны яму дапамаглі пераехаць у Пецербург і там уладкавацца на работу на Галоўны артылерыйскі палігон. Дзядзька Максім стаў вайскоўцам. Даслужыўся да звання маёра. Атрымліваў добры заробак. Вось ён і паставіў, як кажуць, маіх бацькоў на ногі. За ягоныя грошы бацька купіў чатыры дзесяціны добрай зямлі, пабудаваў хату, паставіў адрыну. Але неўзабаве пачалася вайна Расеі зь Нямеччыны. Майго бацьку забралі ў царскую армію. У хуткім часе наша вёска Кунцаўшчына апынулася пад пагрозай. Па загадзе царскіх ўладаў усе жыхары павінны былі пакінуць сваю маёмасьць і на фурманках ехаць у Расею як бежанцы. Пакінулі сваю родную вёску і мы з маткай. Мне было тады пяць год, але я добра памятаю, як маці паказвала, як гарэла наша Кунцаўшчына. Як толькі жыхары выехалі, яе падпалілі казакі, відаць было на небе вялікае зарыва. Помню, як матка аглядалася едучы й плакала. Памятаю, як ехалі на возе ў будзе, як цыганы. Як няўмела кіравала мышастай кабылкай маці, як насіла яна наш воз з будой са стромкіх узвышшаў, як мы з братам Іванам трымаліся адзін за аднаго й плакалі. На фурманках даехалі мы аж да мястэчка Шклова. Там усе сяляне, у тым ліку і мы з маткай, здалі коні й вазы дзяржаве, а самі цягніком паехалі ў горад Шую, а затым пераехалі да дзядзькі Максіма ў Петраград.

У хуткім часе да нас вярнуўся з фронту бацька. Але пачалася Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя, удзельнікам якой стаў і мой бацька. Ён служыў у нейкім бранявым атрадзе. Пасьля рэвалюцыі ў горадзе наступіў цяжкі час, разруха й голад. Нам, дзецям, давалі па васьмушцы хлеба напалову зь мякінай. Дзядзька Максім застаўся ў Петраградзе, а мы, дзеці, вярнуліся з бацькамі ў 1918 годзе на радзіму ў Кунцаўшчыну, якая апынулася пад нямецкай, а затым пад польскай акупацыяй. Вёска была амаль поўнасьцю спалена. У ёй заставалася адна хата й дзьве адрыны. У хаце жыў адзін селянін з жонкай і дзецьмі, Андрэй Краўцэвіч, Грамза, як называлі яго вяскоўцы па-вулічнаму, бо ў яго на правай руцэ не было трох пальцаў. Некалі абрэзаў іх у сячкальні, рэжучы сечку. Як пазьней я даведаўся, гэтая тая самая хата, у якой некалі пабываў дзядзька заснавальніка беларускай філялёгіі Я.Ф. Карскага, Іван Ануфрыевіч Карскі, царкоўны дзячок, фальклярыст, этнограф. І.А. Карскі апісаў, як яму давялося быць сьведкам завяшчання перад сьмерцю селяніна Сьцяпана Краўцэвіча. Вось гэты чалавек, нашчадак селяніна Сьцяпана Краўцэвіча, Андрэй Краўцэвіч, Грамза, і ўзяў нас да сябе ў хату. На сялянскіх сядзібах расла вышэй чалавечага росту крапіва. У садох красаваліся сонцам налітыя яблыкі, грушы, сьлівы, але ніхто іх не зрываў, бо не было людзей. Начамаі вакол хаты чуцно было, як цяўкалі лісьці. Страшна было выходзіць з хаты ўначы, бо падбіраліся ваўкі. Мае бацькі дзівіліся, як магла жыць у такой глушы сям'я Краўцэвічаў. І нам было страшна, але паступова зь цягам часу Кунцаўшчына пачала аджываць, адраджацца. Пачалі вяртацца з розных куткоў Расеі яе былыя жыхары. З кожным днём іх прыбывала. Жылі яны ў скляпах, якія захаваліся, у зямлянках, будадох. Паступова набывалі жывёлу, коней і кароў. Будавалі хаткі й адрыны. Пачалі апрацоўваць лесам зарослыя надзелы зямлі. Засыпвалі ў вёсцы пеўнікі, закудахталі куры. Зазьвінелі і дзіцячыя галасы. Паступова і мы сталі жыць

самастойна. Купілі ў Індуры нейкую курную хату. Разабралі яе, перавезьлі ў Кунцаўшчыну й паставілі на старым падмурку. Вядома, у ёй змайстравалі ў першую чаргу хлебную печ, на якой можна было пагрэць плечы. І пачалі жыць. Хата хоць і старая была, але моцная. Ейныя сьцены былі прасякнуты дымам, здаровыя й смольныя. Пасьля таго, як пабудавалі сабе новую хату, яе прадалі людзям у вёску Сухая Даліна, а тыя людзі потым прадалі яе ў вёску Агароднікі. І зносу ёй не было. Такой здаровай была тая курная хата. Не адну сям'ю абслужыла, не адно пакаленьне людзей...

Пасьля пабудавалі адрыну, хлявы. Дапамагаў у гаспадарцы ізноў мой дзядзька Максім Фёдаравіч Краўцэвіч, але ня доўга. У пэрыяд культу асобы Сталіна, у час страшнай яжоўшчыны па даносе “осведомителя”, стукача ён быў арыштаваны як вораг народа. Да гэтага прычыніўся і я, даслаўшы яму сваю фатаграфію (тады я ўжо быў паступіў вучыцца ў польскую настаўніцкую сэмінарыю). Фатаграфіі дзядзька не атрымаў, яна трапіла ў рукі энкэвэдзістаў. Перанёс катаваньні. Ад расстрэлу выратавала ягоная нязвыклая мужнасьць і настойлівы характар. Не дапамаглі чакістам і тартуры. Аднак яго ўсё адно судзілі як ворага народа. Прасядзеў ён у лягэры шэсьць гадоў. Не на карысьць дзядзьку Максіму склаліся і другія абставіны. Мой другі дзядзька па бацьку, Іван Гаўрылавіч Цыхун, будучы ў Амэрыцы, зьвязаўся з палітыкай, актыўна ўдзельнічаў у розных забастоўках, мітынгах. Па гэтай прычыне яго ўлады пас танавілі высяліць. Неўзабаве арыштавалі яго з блізкімі сябрамі. Пасадзілі ў самалёт і высадзілі на тэрыторыю Савецкага Саюза недалёка ад Ленінграда. Іх падабралі ворганы міліцыі як амэрыканскіх шпіёнаў. Падчас допытаў дзядзька Іван назваў прозьвішча Максіма Фёдаравіча Краўцэвіча. Гэта яшчэ больш навяло падазронасьць на яго ў тым, што ён сапраўды з'яўляецца амерыканскім шпіёнам, ворагам народа. Толькі пасьля таго, як Яжоў сам аказаўся ворагам народа, маіх дзядзькоў выпусьцілі з турмаў, але яны доўга не пражылі. У хуткім часе памёр Іван Гаўрылавіч Цыхун, а затым і Максім Фёдаравіч Краўцэвіч...

Неабходна сказаць, што і з нашай вёскі Кунцаўшчына, у якой было 18 двароў, у пэрыяд сталіншчыны былі рэпрэсаваны як ворагі народа, а затым расстраляны дзесяць чалавек, якія не вярнуліся на радзіму, а засталіся ў СССР. Зь іх: Баламут Яўхім Міхайлавіч, Баламут Антон Міхайлавіч, Краўцэвіч Іван Ігнатавіч, Краўцэвіч Іосіф Сьцяпанавіч, Салей Аляксей Антонавіч, Салей Максім Фаміч, Цыхун Антон Сямёнавіч, Цыхун Іван Трафімавіч (студэнты, настаўнікі, вайскоўцы, рабочыя).

Мая матка, Юлія Фёдараўна Цыхун, сярод вясковых жанчынаў таго часу лічылася даволі адукаванай. Чытала й пісала. Навучалася самастойна, каля свайго брата Максіма. Любіла чытаць кніжкі. Асабліва запамнілася мне тоўстая, вялікіх памераў ейная кніга са шматлікімі ілюстрацыямі. Гэта была Біблія, Стары і Новы Запаветы, якую яна прывезла зь бежанства.

Па характары матка была вельмі добрая, вясёлая, чулая да людзей. Старалася дапамагчы кожнаму ў ягонай бядзе. Запомнілася мне, як у нас часта начавалі брудныя яўрэі, якія хадзілі па вёсках і скуплялі пяньку (клуча), шэрсць сьвіную, яйкі й іншыя дробныя рэчы. Кожнаму чалавеку спачувала,

падтрымлівала яго маральна й матэрыяльна. Ведала шмат казак, баек, прыказак і прымавак. Сьпявала нам, брату і мне, розныя песьні. Але лёс наканавы ёй ня доўга жыць. Памятаю, як яна ўзяла мяне й меншага брата Івана з сабой да царквы, да Лашы. Было сьвята, здаецца, Сёмуха. У Лашанскай царкве было многа людзей. Страшэнная таўкатня, цяснота. Яна, трымаючы мяне і брата за рукі, пераступала ў царкве парог, які быў акуты жалезам. Упала на ім і расьсекла да крыві сабе нагу. Пасьля на гэтым месцы ўтварылася язва. Што яна не рабіла, прыкладала да раны лісты падбелу, лапуха й іншыя травы, але нічога не дапамагала. Яна пашырылася, страшна ёй дакучала, не дала спакою. Пасьля да яе прычэпілася другая хвароба – сухоты. Празь нейкі час яна ад іх і памерла, пакінуўшы нас, траіх дзяцей, сiротамі. Мне ў той час было восем гадоў, брату Івану – шэсьць, а сястрычцы Ніне – чатыры гадкі.

Пасьля сьмерці маткі бацька ў хуткім часе ажаніўся з маладой дзяўчынай зь вёскі Сухая Даліна, Барбарай Міхайлаўнай Клінкевіч. У час вяселья, па злобе на бацьку, нехта наўмысна падпаліў нашу адрыну. У выніку чаго згарэла ўсё збожжа, сена й саломы. Не было чым карміць жывёлы. Настаў цяжкі час, асабліва для нас, сiротаў. Мачаха нас мала глядзела. Думала, што пасьля сухотаў маткі, і дзеці памруць. Ня выжывуць, захварэюць.

Не было ў нас ні бабулі, ні дзядулі, ні блізкіх, якія б спачувалі б сiротам. У самыя цяжкія часіны я ў думках зьвяртаўся да свайго дзядзькі Максіма Фёдаравіча. Даставаў з куфэрка яго фатаграфію, глядзеў на яе, і мне на душы станавілася трохі лягчэй. Ведаў, што ён адзін нам спачувае, шкадуе, але ён быў далёка ад нас. Добра памятаў ягоны наказ, каб вучыўся, слухаў настаўнікаў, паважаў бацькоў і старэйшых людзей.

Мне вельмі хацелася ў школу. Але беларускіх школаў пры панскай Польшчы амаль не было. Змушаны быў ісьці ў Лашанскую пачатковую польскую школу. Школа знаходзілася у вёсцы Лаша ў старым будынку, ў якім некалі працаваў настаўнікам у народным вучылішчы бацька будучага вучонага Яўхіма Фёдаравіча Карскага. У ім жыла сям'я Карскіх, у ім ўбачыў сьвет будучы вучоны, з вуснаў маці пачуў роднае беларускае слова, якому быў верны да апошніх дзён свайго жыцьця.

Ня ведаючы польскай мовы спачатку вучыцца было цяжка, але паступова прызвычаіўся. Вучыўся я добра. Памятаю, што за адзін навучальны год я скончыў на выдатна аж два клясы. Кіраўнік Лашанскай школы Станіслаў Кучынскі, выдатны пэдагог, да мяне вельмі добра ставіўся. На працягу навучальнага года перавёў мяне з другога кляса ў чацьвёрты, які я скончыў зь вельмі добрымі адзнакамі. Пасьля далейшую вучобу працягваў у Індурскай польскай сямігадовай школе, так званай “Паўшэхнай”. З Кунцаўшчыны ў Індурскую школу хадзіў адзін, штодзённа робячы па чатырнаццаць кілямэтраў дарогі. Індурскую школу я скончыў таксама з добрымі вынікамі. Затым стаў рыхтавацца да конкурснага экзамену для паступленьня ў Горадзенскую польскую настаўніцкую сэмінарыю. Дапамагаў мне далёкі

сваяк па матцы, які ўжо вучыўся ў Горадзенскай настаўніцкай сэмінарыі, Міхаіл Віктаравіч Салей. Першы экзамен ў польскую настаўніцкую сэмінарыю здавалі па сьпевах (лічылі, што настаўнік павінен добра сьпяваць, мець добры слых, іначай ня можа быць настаўнікам пачатковых клясаў). Гэта мне і дапамагло паступіць у настаўніцкую сэмінарыю, прайсьці конкурс.

Першы экзамен я здаў прафэсару Франчаку Станіславу на ”5”. Хоць выгляд у мяне быў мізэрны, хударлявы, невысокага росту, але прырода не пакрыўдзіла мяне голасам і слыхам. Пасьля таго, як я прасьпяваў экзаменатару польскую патрыячную песню “Nie rzucim ziemi ska,d nasz rod”(Не пакінем зямлі адкуль наш род), ён узяў аловак і пастукаў ім па стале, сказаў, каб я таксама пастукаў як і ён. Затым на піяніна праіграў мэлэдыю і сказаў, каб я яе паўтарыў, што я і зрабіў. Сказаў мне : “Wystarczy. Bardzo dobrze !..”

Відаць, добры пачатак дапамог мне здаць і апошнія экзамены, хаця веды ў мяня былі слабыя. Такім чанам я вытрымаў конкурс для абітурыентаў і стаў сэмінарыстам першага курса Горадзенскай польскай настаўніцкай сэмінарыі.

У польскай настаўніцкай сэмінарыі ў той час вучыліся амаль адныя палякі, часткова рускія, дзеці эмігрантаў, беларусаў зусім мала – на ўсіх курсах чалавек шэсьць. Вучыцца было цяжка, асабліва беларусам, сялянскім дзецям. Цяжкія былі для вымаўленьня маё імя – Афанасій і прозьвішча – Цыхун. У сувязі з гэтым мне даводзілася перажываць розныя зьявагі ад варожа настроеных да беларусаў асобаў. Адночы мяне паклікаў у канцылярыю выкладнік фізкультуры, прафэсар Дэканскі, каб мяне ўключыць у сьпіс фізкультурнай каманды, і ніяк правільна ня мог напісаць маё імя й прозьвішча. Некалькі разоў выпраўляў, нарэшце са злобай мне заўважыў : “Kto ty jestes’? Czy ty chin’czyk? Czy ty japon’czyk? Ska,d ty jestes’? ..”

Вучоба ў сэмінарыі давалася цяжка. За права вучыцца трэба было плаціць 80 злотых у паўгодзьдзе. За няўплату ў тэрмін грошаў мяне некалькі разоў выключалі са школы. Даводзілася жыць не ў інтэрнаце, а на прыватнай кватэры, дастаўляць прадукты харчаваньня зь вёскі, хлеб - адну вялікую булку, т.з. бохан, на два тыдні, а часамі і на больш.

Дарагія былі падручнікі, вучэбныя дапаможнікі, асабліва струны для скрыпкі (адна струна каштавала 50 грошаў). Струны часта рваліся, а купляць не было за што.

Апрача таго выкладнікі розных прадметаў з пагардай ставіліся да беларусаў, іхнай мовы. Асабліва выкладніца польскай мовы й літаратуры, паляністка, пані Райсуўна, Ляшка, як яе празывалі сэмінарысты. Гэтая худая, на тонкіх нагах, старая паненка, са скрыўленай левай сківіцай, ва ўсім бачыла ў беларусаў варожасьць. Яна і у маіх пісьмовых работах знаходзіла нейкія ”русіфікацызмы”, хаця я ў той час зусім ня ведаў рускай мовы. Памятаю, у сачыньні на тэму: “Якая з асоб у паэме “Пан Тадэуш” А.Міцкевіча найбольш мне спадабалася” я напісаў, што найбольш мне спадабаўся капітан Рыкаў (рускі). Хаця сачыньне было напісана нядрэнна, яна мне паставіла двойку толькі за тое, што я выразіў сымпатыю да рускага чалавека.

У вучобе вялікае значэнне мела і веравызнанне. Ксёндз Чарняўскі ні адзін раз нагадаў мне, што трэба будзе жыць, а дзяржава “котэчку, польска”. Прапанаваў мне прыходзіць на заняткі рэлігіі. Але я не пайшоў, трымаўся веры бацькоў сваіх. Пасля гэтага паводзіны мае выклікалі з боку дырэкцыі сэмінарыі, прафэсуры й ксяндза антыпатыю. Тым больш усім было вядома, што мой стрыечны брат Казімір Рагачэўскі быў рэвалюцыянэрам – падпольнікам...

Скончыць сэмінарыю, відаць, па ўказаных і іншых прычынах мне не давялося. З чацьвёртага курса мяне прызвалі ў польскую армію.

Адтэрміноўкі не далі. Абавязковую вайсковую службу праходзіў у Вільні ў “артылерыі памяровай”, затым, як рэзэрвіст – у г. Сувалкі, у другім дывізіёне 29-га палка артылерыі лёгкай, па польску скарочана “PAL”. Як у час абавязковай вайсковай службы, так і ў час рэзэрвы мяне спэцыялізвалі наводчыкам, па польску – цяляўнічым. Быў у чыне малодшага сяржанта.

У пэрыяд вайсковай службы у Вільні ў трэцяй батарэі “памяровай” артылерыі служылі хлопцы розных нацыянальнасьцяў: палякі, летувісы, беларусы, яўрэі й адзін цыган, па прозьвішчы, памятаю, Вільчэўскі. Вось ў працэсе праходжаньня вайсковай службы і звязаў мяне лёс з гэтым чалавекам. Мы сталі блізкімі, шчырымі сябрамі. Ён прывіў мяне любоў да сваёй цыганскай мовы.

Відаць, што Вільчэўскі ў войску адчуваў адзіноту, самоту ў воддалі ад сваіх людзей. Яму не было з кім пагаварыць на сваёй мове і ён выбраў за аб’ект мяне, стаў да мяне звяртацца на сваёй мове, тлумачыць мне значэнне асобных словаў, як яны вымаўляюцца. Гаварыў па-цыганску цэлымі фразамі. Напрыклад : “Дэ міро сахачкірассо” – дай мне закурыць. “Кай ду трэдассо ?” – куды ты паедзеш. “Кай ду тарджо ?” – дзе ты стаіш. “Комэс сахачкірассо ?” – хочаш закурыць. “Ду ісы Рамо” – ты зьяўляешся цыганам. “Шукаро ракло” – прыгожая дзяўчынка й іншыя.

Пасля арміі далей вучыцца ў сэмінарыі я ня меў магчымасьці. Бацька з мачахай купілі ў Горадні дом і пераехалі туды жыць. А мяне ўгаварылі, каб я ажаніўся й застаўся на гаспадарцы. У 1934 годзе я ажаніўся зь дзяўчынай зь вёскі Сьвіслач Дольная Горадзенскага павята Марыяй Аляксееўнай Зянкевіч. Мне было тады 24 гады, ёй - 23 гады. Такім чынам я, пашкадаваўшы бацькоў, застаўся на гаспадарцы, сам стаў гаспадаром. Усе справы па гаспадарцы ляглі на мае плечы. Прытым сяляне-аднавяскоўцы мяне на гэтай пасадзе сустрэлі варожа. Асобныя насмяхаліся, казалі : “Гімназіст задумаў стаць гаспадаром”, “Нічога з гэтага ня будзе”. Крыўдна было, алу мусіў зь лёсам пагадзіцца, цярпець. Новую хату бацька прадаў, я змушаны быў жыць з жонкай у хаце з сыроўкі, пераробленай з хлява, халоднай. Гаспадарка была ў пазыхах, ня ўплочаныя падаткі. Часта прыязджаў сэквэстратар. За няўплату падаткаў забіраў жывёлу й іншыя сельскагаспадарчыя прылады. У гаспадарцы хапала сельскагаспадарчага інвэнтару. Быў адзін конь чорнай масьці, сьляпы на адно вока, называўся “Мумей”, нейкай мангольскай

пароды. Карова “Жучка”, авечкі й свінні. Назаўсёды застаўся у памяці конь “Мумей”, зь якім я перажыў розныя нягоды, нястачы, ліхія гадзіны. Здаецца, ён разумеў мае думкі, як чалавек. Выконваў самыя цяжкія работы. Ніколі не падводзіў. Увечары, калі ён пасьвіўся на выгане, дастаткова было паклікаць, як ён адразу адгукаўся на мой голас.

Спачатку гаспадарыць было вельмі цяжка, але паступова стала лягчэй, прызвычайіўся, увайшоў, як кажуць, у курс рэчаў. Маральна падтрымлівала жонка Марыя Аляксееўна. Паступова зжыўся я зь сялянамі, знайшоў зь імі агульную мову. Празь некаторы час яны сталі мяне паважаць. Адным словам панурыўся я з галавой у сялянскае жыццё, палюбіў просты, шчыры працоўны народ, ягоную мову, звычаі, прыказкі, прымаўкі, песні. Асабліва запрыязніўся з хлопцамі й дзяўчатамі. Кожны вечар, пасья працы, яны прыходзілі да мяне й прасілі каб я ім паіграў на скрыпцы. Любілі танцы. І я ім амаль кожны вечар пад Пушковай хатай граў на скрыпцы: полькі, кракавяк, абэрак, лявонію, падыспан, нарэчаньку, галёпа. Моладзь шчыра дзякавала, а ад жонкі змушаны быў слухаць ейнае незадаволенне, вымовы.

Асабліва зжыўся я, пасябраваў з Андрэем Кашкам, які раней, калі быў маладым, пасьвіў у Кунцаўшчыне кароваў, а пасья занямог і стаў начным вартаўніком, сторажам. Стаў вартаваць маёмасьць кунцаўлянаў. Ні адзін раз дзед Андрэй Кашка выратаваў Кунцаўшчыну ад пажару. Знаў ён кожную хату, кожны хлявушок, сьвіран. Дасканала знаў яе жыхароў, да сваіх абавязкаў ставіўся сумленна. У сваім жыцці ні разу не хварэў, а пражыў ён нямала, празь восьмы дзясятак пераваліла. Быў ён моцнага складу, прысадзісты, шыракаплечы. Зімой ідучы на варту апранаў доўгую бурку зь мікалаеўскім башлыком. На ногі надзяваў чосанкі з галошамі, на галаву – шапку-вушанку, якую сам сабе пашыў з воўчай скуры. Ніякія маразы, ні завеі не страшылі дзеда Андрэя Кашку. Добра апрануты й абуты, зь берастовым кіём у руцэ, дзед Андрэй Кашка важна крочыў па маставой вёске Кунцаўшчыны з аднаго канца ў другі. Уважліва прыслухоўваўся да ўсяго ў навакольні: як сыпяць людзі ў хатах, як паводзіць сябе ў хлявох жывёла. Добра ведаў, калі і ў які дзень ці ноч, і ў якога гаспадара будзе жарабіцца кабыла ці цяліцца карова. Дзедава вуха лавіла кожны нязначны шорах, кожны стук у хляву. Ідучы празь Кунцаўшчыну, ён часта здымаў кішанковы ліхтарык, які заўсёды вісеў на гузіку ягонаў буркі, націскаў пальцам на гузічак і белы, як малако, сноп электрычнага сьвятла пранізваў цемень ночы, асьвятляючы шырокі вусаты дзедаў твар. Невялічкія жывыя ягонныя вочы ўтаропліваліся ў цемрадзь і бачылі ўсё.

Не адзін раз дзед Андрэй Кашка з кіём у руцэ адганяў ад Кунцаўшчыны ваўкоў. Адноўчы з сабакамі дагнаў нават старога ваўка аж за вёскай, які, трымаючы зубамі за вуха паршука й падганяючы яго сваім хвостом, дабіраўся да густога ельніку. І якая ж радасьць была, калі свайго паршука Буднікаў Міхалка, хаця і пакусанага, убачыў на падворку.

- Во, гэта вартаўнік. Мінуліся тыя рачкі, што выпіралі ваўкам бачкі. Вось гэта вартаўнік, - казалі аднавяскоўцы...

У час начной варты дзед Андрэй Кашка асабліваю ўвагу зьвяртаў на ахову хатніх птушак. Паважаў качак, курэй, а найбольш гусей, за тое, што яны яму дапамагалі вартаваць, захоўваць сялянскую маёмасьць.

- Ого! Гусі ніколі не падвядуць. Вельмі чуткія. Ні адзін злодзей прагарэў ад іх, не зрабіў сваёй чорнай справы... Гусі нават Рым спасьлі, – часта казаў дзед.

Любіў дзед Андрэй Кашка пеўнікаў. Яны былі падчас варты яго самымі блізкімі сябрамі. Пеўнікі сваім звонкім, гарластым “Ку-ка-рэ-ку-у-у-у !..” адганялі ад дзеда настырлівую стому, сон. Замянялі гадзіннік. Пеўнікаў дзед Андрэй браў пад асабісты кантроль, ахову. Стараўся не дапусьціць, каб ім пагражала якая-небудзь небяспека.

З хатніх птушак не пераносіў індыкоў. Не хацеў зь імі сустракацца.

- Фэ, якое гадкае стварэньне ! Глядзець няма на што. Балбочуць абы што, - казаў дзед Андрэй, калі даводзілася зь імі сустракацца.

У час начной варты не здаралася, каб ён хоць на хвілінку задрамаў. Дзед Андрэй прыслухоўваўся да ўсяго ў начной цішыні. Любіў ён углядацца ў бязьмежныя прасторы сусьвету, зь ягонымі незьлічонымі блізкімі й далёкімі сьвяціламі. Знаў амаль усе вялікія й малыя сузор’і, толькі называў іх пасвойму : “Вунь Вялікая, а вунь Малая Мядзьведзіцы. Там відаць – Стажары, збоку – Коўшык, а там – Пояс, а за ім, угары – Сіцячко...” Стоячы на маставой Кунцаўшчыны, дзед Андрэй Кашка за ноч некалькі разоў пералічваў на небе сузор’і. І як толькі на ўсходзе паказвалася самотная зорка – “Утраніца”, ён скончваў сваю начную варту й амаль кожны раз заглядаў да нас у хату. Зімой, у час маразоў, я на ноч не зачыняў дзьверы хаты на засаўку, каб ён мог, калі захоча, прыйсьці ў хату пагрэцца. Навогул, калі мы дзе-небудзь ад’язджалі, дзед Андрэй быў у нас за гаспадара. Пільнаваў хату, даглядаў нашага сына Геніка.

У вольны час дзед Андрэй Кашка любіў парыбачыць. Прыходзіў да мяне, браў волак (сачок) і мы накіроўваліся да рэчкі Лашанкі. Рэчку я перагароджваў волакам, а ён, б’ючы кійком па вадзе, крычучы, наганяў рыбу ў волак. У той час у рэчцы было шмат рознай рыбы: рагатак, гаркушак, кручкоў, сьвігаў. Калі яны ў волак трапляліся – ня бралі, кідалі іх ізноў у рэчку. Найбольш трапляліся ў волак рачныя келбы, плоткі, ялцы, акуні, сьліжы, шчупакі, а часам – вангоры. За кароткі час мы вярталіся з добрым уловам рыбы. Нас ужо чакала мая жонка Марыя Аляксееўна. Нас трой у мяне і ў дзеда Андрэя Кашкі быў заўсёды добры. Мы браліся за справу, сядалі й чысьцілі рыбу, а каля нас завіхалася і котка Мурка.. Падсмажаную рыбу Марыя Аляксееўна ставіла ў велькай місцы на стол. Сама сядала. Дзед Андрэй даставаў з кішэні свайго каптана “Чвэртку выбаровай” гарэлкі, якую мы, не сьпяшаючыся апаражнялі, закусваючы сьвежай смажанай рыбай...

Калі я быў у Кунцаўшчыне на гаспадарцы, апрача начнога стоража дзеда Андрэя Кашкі бліжкім маім сябрам быў яўрэй зь мястэчка Індуры – Іршка. Быў ён сынам бедных бацькоў. Рана застаўся сiратою. Падрос, работы пры панскай Польшчы ніякай не было. Жыхары – яўрэі мястэчка Індуры – знаходзілі сякія-такія мізэрныя сродкі для існаваньня. Займаліся дробным гандлем. Такім гандлем стаў займацца і бедны Іршка. Памятаю, як ён мне некалькі разоў расказваў свой сакрэт, якім чынам зрабіўся дробным гандляром, якіх у той час у вёсках называлі анучнікамі (ганучнікамі), бо ў асноўным яны скуплялі ў насельніцтва анучы.

Спачатку яму крамар Лейба даў у крэдыт на пяць злотых сахарыну, які ў той час у панскай Польшчы замяняў сялянам цукар. Сахарын вымяняў у сялян на яйкі, затым іх рэалізаваў на грошы. З выручкі вярнуў пазыку крамару й самому засталася тры злотых чыстай выручкі. Такім чынам, як кажуць, Іршка ўзьбіўся на ногі, займеў свой “капітал”, стаў дробным гандляром, анучнікам.

Дробны гандаль даваў яму магчымасьць выбіцца зь ліку беспрацоўных. Бывала, укладзе Іршка свой тавар у ражок салявога мяшка, закіне за плечы й крочыць ад хутара да хутара, ад вёскі да вёскі, ад сяла да сяла. Толькі тады, калі выходзіў зь мястэчка на прасёлачную дарогу, Іршка адчуваў сябе сапраўды чалавекам. Зьнікала з ягоных вачэй урослая ў зямлю, мохам пакрытая бацькоўская местачковая хатка. Не дакучаў холад, бо ідучы грэўся, дыхаў сьвежым паветрам. Адчуваў сябе чалавекам, бо ня бачыў тых надзьмутых, ганарлівых гільдавых купцоў, якія зь яго заўсёды строілі кпіны, учынялі зьдзекі.

Любіў Іршка простых, шчырых вясковых людзей. Яны заўсёды яго радасна сустракалі. Ветліва запрашалі ў свае хаты.

- Бабачкі, дальбог, во, Іршка ідзе ! Вунь, там каля кладкі, - радасна паведамлялі жанчыны, здалёк убачыўшы танклявую, крыху згорбленую фігуру зь мяшком за плячыма. Старэйшым гаспадаром ён здымаў нават шапку-ярмолку, паказваючы сваю рыжую, густую шавялюру. Шэра-зялёнага колеру ягоныя вочы сьвяціліся радасьцю, на вуснах зьяўлялася лёгкая усмешка. У нашай весцы не было ніводнага выпадку, каб хто яго зьняважыў, пакрыўдзіў. Мужчыны набывалі ў яго пачачкі тытуню, моцнай махоркі з Горадзенскай тытунёвай фабрыкі Шарашэўскага, разрэзвалі іх на палавінкі або чварткі, бо ня кожны мог купіць цэлу. Набывалі “ксёнжачкі” курыльнай паперы маркі “Аіда”, запалкі, якія калолі на палавінкі або чварткі, каб адной запалкай можна было два, або чатыры разы здабыць сабе вагню. А так, у асноўным, здабывалі курцы сабе агню, крэсівам. Кавалачкам ад зломанага сярпа білі па крэмяню, утваралася іскарка, якая падала на порт (спаленую анучку), іскарку разьдзьмухалі й прыкурвалі папяросу або люльку.

Свой дробны тавар Іршка мяняў на анучы, сьвіное шчаціньне, конскі хвост, грыву, лён, яйкі, крупу, гарох, фасолю, сачэўку. Жанчыны набывалі ў яго гузікі, іголкі, мыла, соду, сахарын. Дзяўчаты – грабяні, брошкі, шпількі да валос, графкі, жучкі. Але асабліва чакалі зь нецярпеньнем Іршку малыя

дзеці. Кожнае зь іх думала, што маці ці татка падабрэюць, дый купяць яму пеўніка, што сьвішча, ці цукерку ў прыгожай паперы. Але такое здаралася вельмі рэдка. Бацькам не было за што купляць. Вельмі добра было, калі тата зь мястэчка часам прывозіў дзеткам па булцы. Вось тады была ў іх вялікая радасьць, сьвята. Дзеці з булкамі насіліся па цэлых днях, адкусваючы па крыху, каб даўжэй захаваць. Паказвалі іншым дзецям, выхваляліся: “А во мой тата якую мне купілі булку. Вунь, якую! Во, які мой тата!” Зь вялікай зайздрасьцю глядзелі на іх дзеці бедных сялянаў, асабліва дзеці-сіроты, якім ніхто нічога не купляў.

Любіў Іршка-анучнік прасёлачныя дарогі. Звыкся ён зь імі. Але бывала, што надвор’е не спрыла яму, асабліва зімой. Мароз шчаміць, пячэ. Мяцеліца. А Іршка ідзе зь мяшком за плячыма, закутаўшы галаву мікалаеўскім башлыком. Ні люты мароз, ні мяцеліца не спынялі яго. Паволі, крок за крокам, рухаўся бедны анучнік па засьнежаных прасторах да сваіх людзей. Падганялі яго нястача й голад. У вёсцы ён мог адагрэцца, напіцца малака, ці кавы з сахарынам, пераначаваць на цёплай печы. Але гэта здаралася вельмі рэдка, хіба ў час вялікіх паводак, калі рэчка Лашанка разьлівалася й немагчыма было пераехаць празь яе нават вярхом на кані. А дома яго чакалі згаладнелыя дзеткі й жонка.

У Іршкі-анучніка была вялікая цяга да музыкі. А навучыўся йграць ён на скрыпцы яшчэ малым хлапчуком у свайго дзядзькі Іцкі, які быў музыкам, іграў на вясельях і вячорках. Але ён даўно ўжо памёр, а свае скрыпкі Іршка ня меў за што купіць. Вось ён і заходзіў да мяне, былога сэмінарыста, паіграць на скрыпцы, каб хоць крыху забыцца пра сваё гора, пагутарыць са мной, часам у мяне і занаचाваць.

Скрыпка ў яго руках гаварыла, плакала, як жывая істота. Я зь вялікай асалодай слухаў яго задушэўныя, журботныя яўрэйскія мэлёды, цудоўныя танцы. Некаторыя зь іх я ў яго пераняў, асабліва польку-шабасоўку, якую да сёньняшняга часу іграю, успамінаючы пражыты час і беднага анучніка зь Індуры – Іршку.

Мяне зь Іршкам ядналі і іншыя справы. Я цікавіўся яўрэйскай мовай. Часта думаў, яўрэі нешта гаргічуць паміж сабою, а ты стаіш, як дурны, і нічога не разумееш. Вось і выкарыстаў я Іршку, каб ён мне дапамог ёю крышку авалодаць. Ён згадзіўся дапамагаць, толькі з умовай, каб я гэта трымаў у таямніцы, не гаварыў яўрэям, што ён мяне вучыць. Я зразумеў, што яўрэі былі супраць, каб хто іншы знаў іхную мову. За гэта я яму дапамагаў матэрыяльна й быў яму вельмі ўдзячны. Вучоба працягвалася каля двух гадоў. У гэтым мне дапамагло знаньне асноваў нямецкай мовы, якія я атрымаў у польскай “Паўшэхнай школе”. У мяне ў маладосьці была добрая слыхавая памяць, дзякуючы гэтаму я хутка запамінаў яўрэйскія словы. Іршка заходзіў у хату, зьвяртаючыся да мяне на сваёй мове, размаўляў па-яўрэйску й тлумачыў. Асабліва цяжкія словы й выразы я запісваў у сшытак. Такім чынам за кароткі час я амаль авалодаў яўрэйскаю моваю. Запамятаў асобныя песьні, якія сьпяваў й іграў на скрыпцы Іршка, як напрыклад песьню: “Гіз зон дэ вайн”...

Празь некаторы час анучнік Іршка, як кажуць, матэрыяльна трохкі падмацаваўся. Неяк назьбіраў грошаў і купіў сабе старога, худога каня, каб не хадзіць па вёсках пехатой, а езьдзіць, як і іншыя яўрэі-гандляры. І што за дзіва было, калі людзі убачылі, як Іршка на санях упершыню ўехаў у вёску Кунцаўшчыну.

- Людзі! Людзі! Лянце!.. Гэта ж Іршка! Гэта ён да нас прыехаў, не прыйшоў ... Як добра, што каня купіў. Каня купіў-во, якога файнага, сівага! – загаласіла Буднікава Гануля ...

Іршка важна сядзеў на санях з пугай у руцэ. Уехаў у вёску, спыніўся каля Баўтруковай хаты. Людзі абступілі яго. Гладзілі каня рукамі. Прынеслі яму духмянага сена з руткай, але Іршкаў конь яго толькі панюхаў, ня еў. Галаву адварнуў. Стоячы побач стары Салеяў Сьцяпан заўважыў : “Ні есьць – мусі зубоў ні мае. Стары!” Падышоў бліжэй. Узяў каня за храпы й зазірнуў яму ў зубы. Затым сказаў : “Гэ! Хлопцы, на ім далёка не заедзяш, дзе сеў – там і зьлезяш!..”

І сапраўды, Іршка на санях даехаў толькі да рэчкі. Быў марозік. На рэчцы прыбярэжні. Іршкаў конь саняў на пераездзе ня змог нават з рэчкі выцягнуць. Упаў у ваду й ня мог устаць, а над ім са спушчанай галавой, разьвёўшы рукі, стаяў анучнік Іршка. Людзі набеглі. На вярхоўках ледзь сівога з рэчкі выцягнулі. Конь ляжаў з адкрытымі вачыма й глядзеў на свайго гаспадара, нібы шкадаваў, што доўга яму не паслужыў. Сані людзі прыцягнулі да вёскі, а Іршка ізноў, як і раней, пакрочыў з саявым мяшком за плячамі ад хутара да хутара, ад вёскі да вёскі, а ў Індуры яго чакалі згаладнелыя дзеткі й жонка.

Навогул, пры панскай Польшчы на каня глядзелі людзі, як на адзінага кармільца. Прапажа каня лічылася вялікім горам, няшчасьцем для сям’і. Па ім плакалі, як па нябошчыку, чалавеку, гаспадару...

У Кунцаўшчыне ў тых часы не было ні тэлевізараў, ні радыё. Але ўсё-такі жыцьцё ў вёсцы не было такім ужо сумным, як можа здавацца нам зараз. Сяляне ўмелі весяліцца! Ня глядзячы на беды, сваю працу аблягчалі песьнямі, жартамі, казкамі, рознымі гульнямі. Памятаю, як я будучы сэмінарыстам ехаў з бацькам вечарам дахаты, дык у мяня было такое уражаньне, быццам уся зямля сыпявала. У кожнай вёсцы пасья працы пад хатамі зьбіраліся хлопцы й дзяўчаты ды сыпявалі да позьняй ночы народныя беларускія песьні. А ў ціхім летнім вечары ўсе гэтыя песьні навакольных вёсак зьліваліся ў адзіны вялікі, магутны хор, і здавалася, што ўся зямля сыпявае, прыгожа, урачыста ...

Вясна абуджала ўсю прыроду. Яе чакалі. Найурачыстым веснавым сьвятам лічыўся Вялікдзень. Да гэтага сьвята рыхтаваліся ўсе, і старыя, і малыя. Перад сьвятам, на Благавешчаньне, кожны раз прылятаў бусел, садзіўся на сваё гняздо на таполі, якую пасадзіў яшчэ мой прапрадзед Мацей Цыхун, і працяглым клёкатам абвяшчаў кунцаўлянам, што наступае Вялікдзень. Бусла ўсе лічылі сьвятой птушкай. Да яго ставіліся зь вялікай

пашанай. Лічылі, што ён прыносіць людзям шчасце, ахоўвае вёску ад пажараў, няшчасных выпадкаў, ад страшных хваробаў маровага паветра.

Цікава да гэтага вялікага сьвята рыхтаваліся хлопцы, мужчыны й нават дзяды. Кожны зь іх выбіраў, зубяючы (стукаючы аб зубы) моцныя яйкі, каб у час велікодных сьвятаў іх біць. Гэта была вельмі азартная гульня. У маёй вёсцы Кунцаўшчыне было шмат азартных бітакоў як, як старых, так і маладых асобаў. Адзін зь іх – Якаў Сурба, які ня толькі выбіраў моцныя яйкі ў сябе дома, а запрагаў кабылу ў воз, ездзіў па шляхецкіх аколіцах і там выбіраў моцныя яйкі, плацячы шляхцічам у некалькі разоў даражэй.

Раніцай, у першы дзень Вялікадня, пасья ўсяночнай, калі людзі разгавеўшыся яшчэ спалі, азартнікі гэтай гульні ў яйкі групамі па пяць-шэсьць чалавек запаўнялі вуліцу Кунцаўшчыны, асабліва хлопцы. Яны зубалі яйкі, абмяркоўвалі, спрачаліся, у каго мацнейшае, затым білі. Адзін трымаў яйка, а другі зверху біў яйкам, спачатку нос яйка, а пасья – пятку, пуху, як называлі. Калі паб’е нос, затым – пятку, дык той забіраў пабітае яйка, якое называлася ўжо – шупляй. Калі каму трапіць моцнае яйка, дык ягоны ўладар за дзень зможа навыбіваць шмат шупляў. Іншы хлопец або мужчына за дзень шмат навыбівае. Поўныя кішэні прывалачэ шупляў. У каго слабыя яйкі, той за сьвята ўсе папрабівае, застанецца пад канец Вялікадня бяз як і сьвята яму - ня сьвята. Яшчэ азартней гэтая гульня ў яйкі праводзілася каля Лашанскай царквы ў першы дзень Вялікадня. Азартнікі гульні ў яйкі ў царкву нават і не заходзілі. Увесь час праводзілі на цвінтары, на якім зьбіраліся хлопцы й мужыны з усіх вёсак Лашанскага прыходу. У гэтай гульні былі і такія хлопцы-рызыканы, якія падраблялі яйкі, каб былі моцныя. Сырыя яйкі праколвалі, выдувалі й залівалі смалой. Такія яйкі называліся смялянымі. І з-за такіх як часта узнікалі бойкі, у некаторых выпадках даходзіла да панажоўшчыны. На вялікі жаль, ні адзін з этнографав не зафіксаваў гэтага відовішча, што калісьці адбывалася каля Лашанскай царквы. Няма здымкаў і дакладнага апісаньня гэтай азартнай гульні.

Кожная сям’я да Вялікадня рыхтавала сваю каробку, плеценую з саломы й лазы ў выглядзе прадаўгаватага посуду з вечкам. У каробку клалі пірагі, кумпяк, каўбасы, сыр, масла, яйкі, хрэн, соль. У заможных гаспадароў былі поўныя каробкі, а ў бедных – паўпустыя. Сяляне каробкі ў суботу перад Вялікдзень зносілі пад адну хату, адчынялі вечкі, а прыехаўшыя з Лашанскай царквы сьвятар зь дзячком асьвячалі іх. За гэта сяляне давалі ім яйкі й пірагі.

Пасья Вялікадня рэшткі з асьвячонай каробкі гаспадар клаў у настольнік, зь якім абходзіў палеткі азімых і яравых пасеваў і закопваў у зямлю.

Цэлую ноч першага дня Вялікадня не давалі заснуць галокальнікі (валачобнікі). Адны адыходзілі, прасьпяваўшы песьні, другія прыходзілі. Для дарослых і дзяцей галокальнікі сьпявалі песьню : “Хадзіў Хрыстос сам па зямле”, а для дзяўчат – “Канпельку”. За гэта ім давалі яйкі, каўбасы, пірагі, часам кумпякі.

У велікодныя дні малым дзецям і падлеткам хрышчоная быцькі давалі фарбаваныя яйкі, так званыя “валачонна”, два, тры, часамі чатыры, пяць штук. Мне й брату Івану заўсёды давала валачонна хрышчоная матка Жэня Салейчыкава па чатыры яйкі й па куску пірага. Бацькі хрышчоная ў мяне не было. Ён рана памёр. Мне было крыўдна глядзець, як усім хлопцам хрышчоная бацькі даюць валачонна, а мне не было каму даваць.

У кожнай мясцовасьці некалі існавалі свае сьвяты. Сьвяты памінаўня продкаў “Дзяды” у Кунцаўшчыне адзначаліся восеньню й зімой, два разы. У кожнай царкве было сваё прыстольнае сьвята. У нашым прыходзе, у вёсцы Лаша, дзе была царква сьвятога Мікалая, прыстольнае сьвята адбывалася 22 траўня - Мікола, як яшчэ называлі – Фэст. На Фэст зьезджаліся людзі з усіх навакольных вёсак і зь іншых прыходаў. Ішлі й ехалі старыя й малыя, хлопцы й дзяўчаты. Прыезджалі здалёк сваякі. Пад Лашанскую царкву адуюць зыходзіліся жабракі. Асобныя зь іх прыезджалі вазамі з будамі. У некаторых жабракоў былі музычныя інструмэнты, так званыя – ліры. Пад царкву зьезджаліся цукернікі, якія арганізоўвалі гульні ў цукеркі, абдурвалі людзей. У канцы службы ў царкве прыходзілі згоджаныя на гуляньне музыкі: гарманіст, скрыпач і бубняр. Да самай раніцы ня спала вёска, не сыцхала гуляньне. На Міколу наладжвалася гуляньне і ў нашай вёсцы Кунцаўшчыне. Прыезджалі пасья абедні ў царкве ў госьці сваякі, прыходзілі знаёмыя, хлопцы й дзяўчаты. Пасля выпіўкі пачыналася гуляньне, танцы. Асабліва ў тыя часы моднымі танцамі былі: полька-галёп з прысядам, кракавяк, нарэчанька, падыспанец, вальс і іншыя. Гуляньне амаль кожны раз сканчвалася трагічна, асабліва перад нямецка-польскай вайной 1939 года. У кожнай вёсцы была моднай панажоўшчына. Амаль кожны хлопец, кавалер (як тады называлі дарослага хлопца) на гуляньне не ішоў з голымі рукамі, а меў з сабой фінку, ці складаны або звычайны нож. Некаторыя прыходзілі на гуляньне з гірамі, прымацаванымі ў рукавах на спэцыяльных спружынах. Амаль не было такога гуляньня, вечарыны, каб каго-небудзь з хлопцаў не забілі, або не парэзалі. Польскія ўлады ў тыя часы за гэта моцна не каралі, не судзілі. Абы толькі ў палітыку хлопцы ня ўмешваліся. Гэта было самым страшным для беларусаў, бо яны самыя сябе зьнішчалі. Завадатараў панажоўшчыны ў вёсках тады называлі збойцамі. Кожная вёска мела свайго збойцу. Нават ганарыліся імі. Самым страшным панажоўцам, збойцам, у тыя часы быў нейкі Ніканор, зь вёскі Ярмолічы (зараз у Берастовіцкім раёне). Гэта быў малады хлапец. Высокага росту, танклявай фігуры, прыемнага выгляду, але авантурыст, задзіра. Казалі, што ў яго было дваццаць чатыры залоеныя нажавыя раны, якія ён атрымаў у бойках. Вось гэты збойца Ніканор, дзе толькі зьяўляўся на гуляньнях, там і пачыналася бойка, затым – панажоўшчына. Абавязкова каго-небудзь з хлопцаў парэжуць, або заб’юць. Вось гэты Ніканор пасья царквы з Лашы са сваімі сябрамі, якраз на Міколу, і завітаў у Кунцаўшчыну. Іх было каля 15 чалавек, старых кавалераў. Не жаніліся, бо мала было зямлі. Не было на чым жыць, разводзіць гаспадарку,

абзаводзіцца сям'ёй. Гэтыя старыя кавалеры і хадзілі па фэстах, шукалі прыгодаў. Завіталі яны і ў Кунцаўшчыну. Не прайшло і паўгадзіны танцаў, як Ніканор знайшоў прычыну, каб пачаць бойку. Ён ударыў Шаўцоваму Валодзю па галаве, але той быў ужо падрыхтаваны. Меў у рукаве на пружыне гіру. Ён махнуў рукой, гіра выскачыла з рукава і ўдэрыла Ніканора ў грудзі, да галавы не дастала. Вось і пайшла бойка. Закрычалі дзяўчаты. Загаласілі жанчыны. Пайшлі фінкі, нажы й гіры ў ход. На гэты крык падняліся бацькі, старыя дзяды, сваякі, якія прыехалі на фэст зь іншых вёсак. Усе, добра падвыпіўшы, пабралі калы, сякеры, хто што мог і давай гваздзіць ярмоліцкіх збойцаў на чале зь іхным Ніканорам. Нічога не дапамагло ім: ні фінкі, ні нажы, ні гіры, якімі яны былі ўзброены. У гэтай бойцы зь Ярмолічамі асабліва вызначыўся сямідзесяцігадовы дзед Ігнась Судзін. Ён са сваімі жанатымі ўжо сынамі, трымаючы ў моцных руках акладзіну, гваздаў ёю панажоўцаў. Так што бойка скончылася перамогай Кунцаўлянаў. У ёй прынялі ўдзел ня толькі хлопцы, мужчыны, дзяды, але і дзяўчаты. Панажоўцы пабітыя, пакалечаныя вымушаны былі пакінуць Кунцаўшчыну, хаця Паўлюку Слаўнаму і Валодзю Баламутаваму нанеслі нажавыя раны, парэзалі рукі.

Хочацца паясьніць, чаму па-вулічнаму Краўцэвічаў сям'ю ў вёсцы сталі называць Слаўнымі. Старыя казалі, што ў Кунцаўшчыне надарыўся такі выпадак. У вёсцы нечакана паявіўся вядомы на ўсю акругу асілак, па прозьвішчы – Фарат, п'яны. Ён без жаднай прычыны дачапляўся да мужчынаў, біў іх да сьмерці. Заходзіў з хаты ў хату. Усе баяліся, уцякалі. Ніхто ня мог супраць яго ўстаяць. І раптам напаткаў ён Краўцэвічага Ёзіка, невысокага росту, ня вельмі моцнага складу хлопца. Фарат глянуў на яго і хацеў зразу зграбастаць пад сябе, але той у бойку зь ім не ўступаў. Хватка ад яго ўхіляўся, адступаў, выкручваўся, адшпіляючы нахадку сваю дзяду зь мядзянай, масьўнай спражкай. Адшпіліўшы дзяду, Ёзік з такой сілай урэзаў Фарату спражкай па скроні, што той, як сноп, зваліўся на зямлю. Тады Ёзік спрытна скочыў на яго, яшчэ некалькі разоў урэзаў спражкай па галаве, затым звязаў яму рукі. Такім чынам, нічым непрыкметны фізычнай сілай хлопец Ёзік Краўцэвічаў паканаў вядомага асілка Фарата. З той пары аднавяскоўцы Ёзіка сталі называць Слаўным. І нашчадкі яго ў Кунцаўшчыне сталі называцца – Слаўнымі, замест Краўцэвічамі.

Царкоўныя прыстольныя ьвяты, фэсты, як іх называлі сяляне ў былой Заходняй Беларусі, шырока адзначаліся ва ўсіх царкоўных прыходах. Гэтых фэстаў баяліся польскія акупанты, бо зьбіралася адусюль рэвалюцыйна настроеная моладзь. На дрэвах вешваліся чырвоныя сыягі, антыўрадавыя транспаранты. Лепшыя сыны беларускага народа вялі барацьбу за сваё сацыяльнае й нацыянальнае вызваленьне, за свае правы. Таварыства беларускай школы, культурна-асьветніцкая арганізацыя працоўных Заходняй Беларусі праводзіла шырокую работу па арганізацыі барацьбы за беларускую школу. Кіраўнікамі й актыўнымі дзеячамі ТБШ у тыя часы былі : Б.А.Тарашкевіч, І.С.Дварчанін, Р.Р.Шырма, П.В.Мятла, С.К.Паўловіч і іншыя.

Памятаю, як мой бацька з мачахаю прыехалі з фэсту, які адбываўся ў Алекшцах (зараз у Бераставіцкім раёне) і расказваў, як выступаў перад народам ад Беларускай сялянска-работніцкай грамады Браніслаў Тарашкевіч. Як ён, стоячы на сялянскім возе, недалёка ад царквы, кляймоў палітыку буржуазнага захопніцкага ўраду Польшчы. Як на яго напалі паліцыянты, сьцягнулі з воза. Хацелі арыштаваць, але хлопцы абаранілі, пачалі біць паліцыю. Расказваў, як на дапамогу тэрмінова была выклікана паліцыя з Горадні, якая ледзьве змагла разагнаць мітынг. Многіх арыштавала, сярод якіх апынуліся і мае бацька з мачахай, на машыне завязьлі да Горадні, але пасьяя допытаў іх адпусьцілі.

Такія фэсты зь мітынгамі штогод адбываліся ва ўсіх царкоўных прыходах: Капцёўскім, Індурскім, Дзерачынкоўскім, Коматаўскім, Луненскім, Верцяліскім, Абухаўскім, і іншых.

Вёска Кунцаўшчына ў даваенныя часы мела несамавіты выгляд. Паабапал яе брукаванай вуліцы, нібы авечкі ў летнюю сьпёку, туліліся цесна зьбітыя сялянскія хаты, у асноўным крытыя саломай, толькі асобныя – дахоўкай. Пасярэдзіне вёскі – студня-журавель. Вакол вёскі – агароджа, так званы брук, выкладзеная можа прапрадзедамі зь вялікіх каменных валуноў. За вёскай на скрыжаваньні дарогаў – чыгунны вясковы крыж з агароджай. На крыжы прымацаваная круглая з мэталу таблічка, на якой напісана :

“С.К.Сооружень Кунцоцинзенскимъ Обществомъ въ память Г.Б. на сохраненія отъ всех ненастій Мая 23 д. 1888 года”. На гэтым крыжы жанчыны вешалі рушнічкі, вяночкі. Каля крыжа клалі кветкі. Калі праводзілі нябошчыкаў у апошні шлях, каля гэтага крыжа затрымліваліся з труной, сьвятар зь дзячком выконвалі пахавальны абрад. У сьвяты са званіцы Лашанскай царквы да Кунцаўшчыны й ейнага навакольля даносіўся царкоўны звон, слікаючы сялянаў да царквы.

Бедна жылі кунцаўляне. Асобным не хапала на весну хлеба, кармоў для жывёлы. У самы вясёлы час, калі усё аджывала, калі трапятаў у небе жаўрук, душу селяніна таміла туга, ён ня бачыў і не адчуваў сапраўднай прыгажосці прыроды. Думаў, як пракарміць жывёлу, чым засеяць поле.

Людзі часта хварэлі. Былі гады, калі памірала больш, чым нараджалася. Мэдыцынская дапамога не аказвалася, не было мэдработнікаў, асабліва акушэрак. Іх замянялі бабулі-павітухі, жанчыны, якія прымалі роды, дапамагалі пры родах. Такімі бабкамі-павітухамі ў Кунцаўшчыне былі: Явуся Баламутава, Агата Шкардзіная й Гануля Баўтрукова. Асабліва вялікім аўтарытэтам сярод жанчынаў карысталася баба-павітуха Явуся. Ніхто бабу Явусю акушэрскай справе не вучыў, а колькі яна прыняла ад жанчынаў дзяцей, колькі дапамагала бедным жанчынам пры родах. Глядзіць, бывала, яна на сваіх прыёмных дачок і сынкаў і нацешыцца ня можа: якія ўсе яны прыгожыя, здаровыя, шчасьлівыя.

Бабку Явусю ў вёсцы ўсе любілі, паважалі. Вяскоўцы й дваровыя людзі казалі, што яна мае “лёгкую руку”. Да яе за дапамогай зьвярнуўся, калі жыў у Кунцаўшчыне. Яна прыняла роды ў маёй жонкі. І якая была на душы радасьць, калі абвесыцла мне, што нарадзіўся сыноч, які будзе шчасьлівы,

пойдзе прастай дарожкай, стане знатным чалавекам. І сапраўды сказанае бабкай Явусей збылося, мой мын Генадзь стаў вядомым вучоным чалавекам.

Бабку Явусю паважалі ня толькі ў Кунцаўшчыне, але і ў іншых мясцовасцях, у якіх яна прымала роды. У тыя часы, з боку царквы й усяго насельніцтва нечалавечае стаўленьне было да незаконнанароджаных дзяцей, значыць, народжаных ад бацькоў, якія не былі ў афіцыйным шлюбе. Такое дзіця называлі байструком, ім пагарджалі, крыўдзілі, а матку, якая незаконна нарадзіла дзіця, маглі і пакараць.

Жывучы працяглы час у вёсцы Кунцаўшчына, я цікавіўся як праходзілі кірмашы й таргі ў навакольных мястэчках, актыўны ўдзел і сам прыймаў у іх. Праз маю вёску праходзіла дарога з суседняй вёскай Сухая Даліна. Па ёй заўсёды ехалі сяляне са сваімі таварамі на торг у мястэчка Індура, якое знаходзіцца ў сямі кілямэтрах ад маёй роднай вёскі. Зь літаратуры даведаўся, што ні адзін раз па гэтай дарозе праз маю вёску праязджала і пісьменьніца Эліза Ажэшка. Аб індурскіх таргах яна ўспамінае ў сваіх творах, толькі Індуру не называе сваім прозьвішчам.

Таргі ў Індуры заўсёды адбываліся па аўторках, раз на тыдзень. Праходзілі на галоўнай плошчы каля яўрэйскай сынагогі, школы, якая захавалася да сёньняшняга дня. Яна цяпер ня дзейнічае, бо яўрэйскае насельніцтва немцамі амаль поўнасьцю зьнішчана, вывезена ў гэта. З усіх яўрэйскіх сем'яў засталася толькі два чалавекі.

У кожны аўторак на торг ехалі сяляне з навакольных вёсак. Вязьлі на продаж у асноўным збожжа. Вялі жывёлу : коні, каровы. Вязьлі авечкі, цяляты, куры. Характэрна, што ў прыпеўках калыханак малым дзецям матулі ці бабулі напявалі аб гэтых таргах. Запісаў я ад сваёй цёшчы Хрысціны Зянкевіч зь вёскі Сьвіслач.

Гай-да-да! Гай-да-да!

Паедзем да Скідлі – па быдла!

Да Росі – па гусі.

Да Ражанкі – па абаранкі.

Да Індуры – па куры.

Да Індуры на торг ехалі й ішлі старэйшага ўзросту людзі, сярэдняга ўзросту й моладзь. Прыбывалі рознага роду памагатыя ў куплі й продажу: махляры, пасярэднікі ў час продажу ці куплі, т.з. васмахтары, хабарнікі. Прыбывалі цыганы. Прадавалі й мянялі коні, ашуквалі сялянаў. Заможныя сяляне праязджалі вярхом на сваіх жарабцах – вытворніках, розных пародаў. Кожны стараўся пахваліцца сваім, каб да яго прыводзілі больш кабылаў для пакрыцця. Таргі ў Індуры праходзілі бурна, жвава, з барышамі, папойкамі. Аднак часта даходзіла да боек, была і панажоўшчына.

Сяляне па-рознаму называлі мястэчка Індуру. Адны называлі Індура, іншыя – Нандора. Асобныя згаджаліся з выдуманай нейкім дзядзькам этымалёгіяй паходжаньня назвы, што нібы паходзіць яна ад “дурной жыдоўкі” Інды і слова “дура”, адсюль – Інда-дура, Індура.

Сапраўдная назва мястэчка паходзіць ад рэчкі Індуркі, ад балцкага тэрміну ў значэнні – трысьнёг, чарот. І сапраўды рэчка каля Індуры была парослая трысьнёгам і чаротам. Дакуманты ўзгадваюць мястэчка ў 1542 годзе. Некалі мястэчка належала магнатам Давойнам, пасля перайшло да Кішкаў, затым было аддадзена ў пасаг старасьцяныцы Жмудзкай, жонцы князя Крыштафора Радзівіла, а пасля перайшло ва ўладаньне дома Радзівілаў.

Каля Індуры ў час вайны са швэдамі ў лютым 1708 года высланае Карлам XII войска пад кіраўніцтвам гэнэрала Маерфэльда напала на расейскае. Адбылася бітва, у час якой шмат загінула швэдаў. Аб тым сьведчаць швэдзкія могілкі, што каля былога маёнтка Ляхнова, на якія кунцаўскія хлопцы вадзілі пасьвіць коні. Аб гэтых могілках са старажытных часоў і да сёньняшняга дня жыве ў народзе легенда, што ляхноўскі пан, нейкі Ян Кунц, задумаў швэдзкія могілкі заараць і пасеяць на іх жыта. Увесь дзень аралі парабкі швэдзкія могілкі. Навыворвалі столькі чалавечых чарапоў, касцей, што ад іх аж поле пабялела. Кажуць, валасы за плугамі цягнуліся. Пан, як глянуў на поле, дык затросься ад жаху. Зьбялеў. А ноччу, прысьніўся яму страшны сон, ад якога ён страціў розум, здурнеў. Кажуць з той пары месца сабе не знаходзіў, начамі хадзіў па полі, плакаў, аж пакуль яго нейкая сіла зусім не скруціла. Так і памёр. Пасля ягонай сьмерці нашчадкі баяліся швэдзкіх могілак. Так і ляжалі яны стагодзьдзямі нячэпанымі. Ні адзін з уладальнікаў Ляхнова не адважыўся іх араць. Мы, дзеці, таксама баяліся, вадзілі пасьвіць толькі са старэйшымі.

Побач Індуры – гарадзішча над рэчкай Індуркай, умацаванае двума валамі й ровам. Пры раскопках знойдзены кэраміка са славянскім арнамэнтам, жалезныя прылады працы й зброя, косьці дзікіх і свойскіх жывёлаў, зярняты. Гарадзішча адносіцца да 11 – 13стст. Выяўлены рэчы, блізкія да знаходак 11 – 13стст. у Горадні. Раней гэта гарадзішча чамусьці называлі “Гарой крулёвы Боны”. Старажылы казалі: “Тут горад быў – праваліўся пад зямлю”.

Два разы на месяц адбываліся славуцья кірмашы ў мястэчку Лунна. Мясцечка сяляне называлі па-рознаму, адны Луна, другія казалі: “паедзямо да Лунай”. Правільна трэба называць – Лунна. Дакумэнты яго называюць у 1668 годзе. Гэта мястэчка нагадвае нам былых яцьвягаў, жыхароў былой Чорнай Русі, як і населеныя пункты Котра, Волпа, Бершты, Яцьвезь, а таксама – Кандакі, Мадэйкі, Дзергеле (у ваколіцах Зэльвы). Што абазначаюць іх назвы, цяжка ўстанавіць, бо ня ведаем яцьвяскай мовы. Яцьвягі згубілі сваю незалежнасьць. На іхных землях пасяліліся іншыя народы, а памяць аб іх захавалася толькі ў назвах населеных пунктаў.

Кірмашы ў Лунне адбываліся на плошчы каля былой вуніяцкай царквы. Праходзілі вельмі бурна, своеасабліва. Мясцечка ажывала, зьвінела ад стуку аб брук колаў сялянскіх вазоў, рыку кароў, піску сьвіняў, людзкой гармонкі, музыкі.

Асабліва славіліся бандарныя вырабы зь вёскі Бандары. Бандары на кірмашы прывозілі прадаваць балеі, цабэркі, ушаты, дзежкі, бойкі, кваскі, бочкі двухдонныя на сіроп, бочкі на капусту, гэтак званыя кадкі, дойніцы, даёнкі, конаўкі для піцьця вады, стаўніцы для захоўваньня збожжа, кублы

для адзежы. Бандарам не саступалі сваімі вырабамі і ганчары. Жыхары вёскі Гліняны, што на Скідальшчыне славіліся сваімі ганчарнымі вырабамі з чорнай гліны. Славіліся сваімі вырабамі з чорнай гліны і ганчары зь вёскі Тарасюкі. Іх вырабы знаныя былі на ўсю акругу. Вядомыя ганчарныя вырабы: гаршкі, збонкі, ладышкі, верцяхі, глянкі былі на кірмашах і ў ганчароў з-пад Горадні, зь вёсак Гібулічы, Малахавічы, Альшаніцы й Цьвіклічы.

На луньненскіх кірмашах вялікі попыт быў на вырабы з лазы й усялякай драўніны. Гэтымі вырабамі славіліся жыхары вёскі Канюхі, што ў Азёрскім сельсавеце. Яны прадавалі: калупашкі, кошыкі, бучы для рыбы. Вялікі попыт быў на вырабы як з лазы так і з саломы: севанкі, сьвенкі, гарцы, корабы для захоўвання збожжа, асьвянцоўкі, розныя кошыкі. Вырабамі з саломы славіліся калісьці жыхары вёскі Саломенка, радзімы беларускага астранома й асьветніка Марціна Пачобута-Адлянцага. Сяляне зь вёскі Стральцы, што на Скідальшчыне, прывозілі на кірмашы прадаваць свае вырабы з драўніны: церніцы, ламачкі, трапачкі, шчоткі для апрацоўкі лёну, сані, гнутыя дугі, разворкі да вазоў. Стальмахі зь вёскі Бубны прывозілі на кірмашы калёсы да вазоў, калёсы для драўляных плугоў, драўляныя плугі, драўляныя бароны й іншыя прылады.

На луньненскіх кірмашах прадавалі й куплялі апрача ўказаных вырабаў коні, каровы, свінні, авечкі, гусі, куры. У час купліва й продажу дапамагалі: фактары, васмахтары, махляры, перакупцы, асобы зь ліку яўрэяў. Часта прыязджалі цыганы. Яны ў асноўным гандлявалі коньмі. Каб ляпей выглядаў конь ці кабыла, яны іх нейкім спосабам надзьмувалі. У выніку чаго коні выглядалі ўскормленымі, поўнымі, гладкімі. А каб бадзёрымі былі, цыганы паілі коней гарэлкай. Адным словам цыганы часта абдурвалі сялянаў.

Будучы гаспадаром і я часта наведваў луньненскія кірмашы. Недалёка Лунны, у вёсцы Радзівонавічы жыў мой швагер Віталь Буркас, прозьвішча якога таксама нагадвала мне яцьвягаў. Вось з жонкай разам да яго і заязджалі ў госьці, наведвалі кірмашы. Швагер Віталь Буркас дапамагаў мне ў купліве, адзін раз дапамог купіць вельмі добрага каня.

Звычайна пад канец кірмашу, прыходзілі музыкі: гарманіст, скрыпач, бубняр. Да глыбокай начы не сыціхала музыка, гуляньне. Моладзь толькі на сьвітаньні разыходзілася па хатах. Госьці, пахмяліўшыся, ехалі й ішлі да сваіх населеных пунктаў, вёсак, хутароў.

Луньненскія кірмашы садзейнічалі збліжэньню людзей, моладзі, калектыўнаму адпачынку, збыту й куплі розных тавараў, жывёлы. Прыносілі сялянам вялікую карысьць. Аднак яны часта скончваліся трагічна. Паміж хлопцамі з розных вёсак узьнікалі бойкі. Асабліва агрэсыўнымі лічыліся кавалеры з-за Нёмана, іх называлі – Занямонцамі. У выніку боек неабходзілася, каб каго-небудзь з хлопцаў не пабілі, парэзалі або забілі.

Пасьля вайсковай службы пражыў я ў вёсцы Кунцаўшчыне да 1937 года. Крыху наладзіў гаспадарку, разьлічыўся з даўгамі, аплаціў падаткі. Але узьніклі суды за зямлю, пасьля якіх далей жыць на гаспадарцы я ня мог, пераехаў у Горадню. Бацька жонкі дапамог купіць у горадзе нявелькі домік. Але доўга ў ім жыць не давялося. У 1939 годзе ў ліпені месяцы мяне прызвалі як рэзэрвіста на зборы (у Другі дывізіён 29-га палка артылерыі лёгкай, у г. Сувалкі). Дывізіёнам камандаваў тады капітан Шныгэр, а 3-й батарэяй – падхаронжы Моматаў.

Яшчэ да пачатку вайны наш дывізіён знаходзіўся недалёка ад Гданьска (на “Паможу”), дзе 1-га верасьня 1939 года нас застала вайна. Ноччу наша вайсковая часць ледзь ня трапіла ў нямецкае акружэньне. Ледзьве вырваліся зь яго. На ранку 2-га верасьня мы былі ўжо ў Аўгустове. Пагрузіліся ў вагоны. Камандаваньнем мне было даручана на плятформе з двума кулямётчыкамі ахоўваць гарматы й скрыні з амуніцыяй. Стоячы на плятформе, у небе ўбачыў тры нямецкія самалёты, якія ляцелі проста на нас. Не пасьпеў я выстраліць з карабіна, як пачуўся аглушальны сьвіст бомбы і мяне хваляй паветра з плятформы закінула за гранітную пагрузачную сьценку (“рампу”). Калі я прыйшоў да прытомнасьці, дык убачыў, як гарэлі вагоны. Мяне лёгка параніла, са шчакі цякла кроў. У карабіна майго асколкам бомбы адшчапіла кусок прыклада. Перад вагонамі ляжала многа забітых жаўнераў.

Іх падабралі санітары, і цягнік рушыў у накірунку Горадні. Пакуль заехалі, нас некалькі разоў атакавалі нямецкія пікіроўцы. Раніцай мы былі ўжо ў Горадні. Хаця хата знаходзілася амаль побач нашай стаянкі, заглянуць у яе не было магчымасьці. У ёй была мая жонка з малым сыночкам Генікам. З Горадні наш цягнік накіраваўся ў накірунку Беластока. Па дарозе на кожным прыпынку нас сустракалі з плачам жанчыны й дзеці. Памятаю, пад самы вечар мы былі ужо ў Варшаве. Запомнілася, як радасна вітала нас Варшава. Жыхары сталіцы выйшлі на вуліцы. Мы ехалі на конях. Я, як наводчык (папольску – цэляўнічы), са сваёй абслугой, нумарамі, сядзеў на перадку арматы. Жанчыны, дзяўчаты й дзеці крычалі, віншавалі нас, падавалі жывыя кветкі. Зычылі сувальскім ваякам перамогі над лютым ворагам, які напаў на Польшчу ...

У Варшаве наш дывізіён на чале з капітанам Шныгэрам заняў абарону Варшавы перад фартамі “Бэма” – заходні рубеж сталіцы. Дывізіён выконваў функцыю “Запоры пшэціўчолговэй мяста Варшавы”. (Заслона проціўтанкавая горада Варшавы). На гэтым адцінку мы трымалі абарону да апошняга часу, пакуль не капітулявала Варшава. Перад нашай батарэяй, за мінным полем стаялі падбітыя тры нямецкія танкі. Наша батарэя мужна адбівала атакі нямецкіх танкаў, не давала ім уварвацца на вуліцы Варшавы. Мне запомнілася адна жорсткая атака. Перад нашай батарэяй ноччу пяхота выкапала глыбокія траншэі. Пехацінцы заселі ў іх і падрыхтаваліся да абароны. Але не прайшло і паўгадзіны, як немцы адкрылі па гэтых траншэях ураганны артылерыйскі агонь. Пяхота ня вытрымала. Не магла ўтрымацца нават некалькі гадзінаў. Нямецкія снарады траплялі ў самыя акопы, траншэі.

Засыпалі салдатаў зямлёй. Стоячы замаскаваныя за гэтымі траншэямі, мы добра бачылі, як пехацінцы, якія засталіся ў жывых, уцякалі, хто куды мог, падалі.

Пасья такой ураганнай артылерыйскай атакі немцы думалі, што ў траншэі нікога ў жывых не засталася. Ня ведалі, што за траншэямі, замаскаваная стаіць наша батарэя. Пастанавілі захапіць гэтыя траншэі. Як толькі нямецкая пяхота падыйшла да траншэяў, на чале са сваім таўсцяком камандэрам мы наўпрост тая наводкай адкрылі па немцах шквальны артылерыйскі агонь. Усё поле перад намі пакрылася дымам. Я толькі ўбачыў у біноклі, як тоўсты камандэр замахаў рукамі й зваліўся на зямлю, дзе расла на агародах капуста. Першая атака была адбіта, але не прайшло і паўгадзіны, як нашу батарэю рушылі нямецкія танкі, хаця поле перад намі было замінэраванае. Немцы з танкаў і з арматаў адкрылі агонь. Пры армаце мы не маглі ўстаяць. Нас выратавала бомбасховішча. Празь некаторы час прыціхла, а калі мы выйшлі бомба сховішча, дык убачылі, што гармата стаіць перахіленая. Яе левае кола было прабітае. Страляць зь яе было немагчыма. На дапамогу нам прыслалі два кулямёты. Далі нам па два літры бэнзыну й запалкі. Адступаць не было куды. У гэты час нам паведамілі, што “Жонд опусьціл Варшаву – вруці па сконьчонай войне”. На гэтай пазіцыі нам давялося перажыць страшныя налёты нямецкай авіяцыі, штурмы пікіроўцаў на Варшаву. Супроцьпаветранай абароны амаль не было. Мы бачылі толькі два польскія “мысліўскія самалёты”, якія падымаліся ў паветра толькі пасья налётаў нямецкіх пікіроўцаў, а празь некаторы час і іх ня стала. Нямецкія пікіроўцы бамбілі Варшаву няспынна. Адна эскадра скончвала бамбіць, другая налятала. Варшава была ахопленая суцэльным агнём і дымам. Немцы штурмавалі Варшаву днём і ноччу. Вярхоўнае камандаваньне польскай арміі перабралася з Варшавы ў Берасьце. Камандуючым абаронай Варшавы быў прызначаны гэнэрал Ю.Ромэль. Андэрс узначальваў апэратыўную групу войск па абароне сталіцы з поўдня, якой было даручана не дапусьціць пераправы праціўніка празь Віслу. Дарога цераз Прагу, прадмесьце Варшавы, у выніку бамбардаваньняў было разбурана. Шматлікія дамы былі ў руінах. На вуліцах барыкады зь перакулёных машынаў. Варшава трымалася, не падала духам. Немцы некалькі разоў прапанавалі абаронцам Варшавы здацца, але страляніна працягвалася днямі й начамі. Разам з намі вайскоўцамі былі і цывільныя асобы, якія дабраахвотна прымалі актыўны ўдзел у абароне Варшавы. Мне запоўніўся адзін малады хлапец, які прыйшоў да нас і на маіх вачах загінуў. Я перажываў, як плакалі па ім бацькі, якія прыйшлі яго хаваць. Была з намі і адна студэнтка ўнівэрсытэта, якая з карабінам у руках абараняла сталіцу. Запомніўся ў паважным узросьце сівы чалавек. Казалі, што ён быў адвакатам, які, уладкаваўшыся з кулямётам на 3-м паверсе недабудаванага дома, днямі й начамі паліваў градам куляў навакольле, дзе былі немцы.

17 верасня 1939 года мы атрымалі паведамленьне аб пераходзе Чырвонай Арміяй савецка-польскай мяжы. Нам казалі, што яна ідзе на дапамогу польскай арміі. Толькі пазьней даведаліся, што гэта няпраўда. 28 верасня 1939 года Варшава капітулявала, але страляніна яшчэ працягвалася. Асобныя вайсковыя аддзелы не складалі зброі, у тым ліку і 29 дывізіён легкай артылерыі, якім даводзіў капітан Шныгэр. Зацішша наступіла толькі празь некалькі дзёнаў. Немцы яе атрымалі ў атачэньні. Толькі самалёты нізка лёталі, кантралявалі з паветра. Пасьля пачалі кідаць улёткі з заклікамі, каб здавалі зброю й выходзілі з Варшавы на шырокі тракт, які быў з абодвух бакоў абстаўлены нямецкімі танкамі. Капітан Шныгэр у Лазенкоўскім парку апошні раз сшыхтаваў усіх, якія засталіся жывыя, у адзін шыхт, сказаў разьвітальную прамову, разьвітаўся, пацалаваўся з кожным жаўнерам. Затым падыйшоў да свайго сівога каня, паглядзіў яго, пацалаваў у храпу. Адыйшоў, адварнуўся, яшчэ раз акінуў усіх позіркамі і скрыўся з вачэй паміж дрэваў Лазенкоўскага парка.

Пасьля здачы зброі, польскія палонныя жаўнеры, у тым ліку і я, у суправаджэньні нямецкіх танкаў, даждлівай ноччу былі дастаўлены ў спэцыяльны, падрыхтаваны для абаронцаў Варшавы лягэр для ваеннапалонных у Гуры Кальварыі. Хто ня мог ісьці, немцы на дарозе расстрэльвалі. Мне пашанцавала. У мяне былі добрыя артылерыйскія боты, лёгкія, не мулялі. Я стараўся трымацца на нагах, падчас прыпынкаў не сяду на мокрую зямлю, ішоў у першых шыхтах. У асобных салдатаў не было абутку, ішлі босыя. Мае-ж боты у паходзе мяне вырочалі, але былі і небесьпечнымі. Да іх маглі прыглядзецца немцы, сыцягнуць з ног. Я гэтага баяўся горш раптоўнай сьмерці. Босы далёка не зайшоў-бы, а адсталі дабілі-б. Небесьпечна было з такімі ботамі і сярод сваіх жаўнераў, асабліва ноччу. Іх сыцягвалі з ног, а былі выпадкі, што дзеля іх забівалі.

Лягэр для ваеннапалонных быў добра падрыхтаваны. Абнесены калючым дротам, вышыней больш як два мэтры, для вартавых зробленыя вышкі, зь якіх уся тэрыторыя лягэра была выдатна бачна. Начамі з вышак наваколле лягэра асьвятлялася магутнымі пражэктарамі. У лягэры абаронцам Варшавы на працягу першага тыдня немцы нічога не давалі есьці. Не было нават вады. Настаў голад. Спалі пад адкрытам небам. Пачаліся халодныя ночы, часта з дажджамі, з мокрым сьнегам, а многія салдаты ня мелі шынэляў, не было чым прыкрыцца. Да палонных прысталі розныя хваробы, асабліва – дызэнтэрыя. Не давала спакою вашывасць. Апрача ўсяго гэтага ў лягэр урываліся п'яныя эсэсаўцы й рабілі паляваньні на палонных, асабліва на яўрэяў, “юдаў”. Пад музыку іх змушалі танчыць, па-аднаму, або групамі, калектыўна. Зь ямы, у якую хадзілі апраўляцца палонныя, змушалі іх рукамі пераліваць зьмесіва ў другую яму. Пасьля гэтага іх гналі купаць у ледзяную ваду Віслы. Затым прыганялі назад да тае ямы, і расстрэльвалі.

У наш лягэр немцы час ад часу палонным пускалі параненых коняў, якіх вылечыць магчымасьці не было. Адчынялі вароты й пускалі. Галодныя палонныя накідваліся на каня, валілі яго на зямлю й забівалі. Кожны стараўся

сабе адрэзаць кавалачак, хто чым меў. Праз кароткі час на зямлі ад каня заставаліся толькі косьці, якія палонныя ачышчалі пасья ад рэштак мяса.

Празь некаторы час мне і іншым палонным, якія паходзілі з Заходняй Беларусі, пашанцавала выбрацца з гэтага пекла. На падставе нямецка-савецкага ваеннага пагаднення, першы эшалён з ваеннапалоннымі быў адпраўлены ў СССР. Нас пасадзілі ў таварныя вагоны па 85 чалавек у кожны, пры забітых вокнах і дзвярах і даставілі ў Берасьце, дзе палонных сустрэлі савецкія вайскоўцы. Правялі рэгістрацыю, аб кожным запісалі дадзеныя, прозьвішча, імя, імя па бацьку і якую займаў да вайны пасаду. У час рэгістрацыі чамусьці правяралі рукі, якія яны. Пасья рэгістрацыі нам казалі, што цягнік пойдзе ў накірунку Горадні. Ў Горадні нас сустрэнуць, павядуць у баню, а затым пусыцяць на волю, да сваіх сем'яў...

Да Горадні я не даехаў. Сярод палонных пайшлі чуткі, што з аднаго лягэра нас павязуць у другі, савецкі. На прыгараднай станцыі Ласосна, якая была недалёка ад майго дома, выскачыў з вагона. Баец, які нас суправаджаў, у мяне не страляў. Такім чынам я апынуўся на волі. Сустрэўся са сваёй жонкай і сынам.

Для мяне і іншых падобных лёсам людзей пачалося новае жыцьцё. Атрымаў магчымасьць працаваць настаўнікам у школе. Першапачаткова настаўнічаў у Лашанскай сямігадовай беларускай школе. Памятаю, зь якой радасьцю, зь якім энтузіязмам дзеткі вучыліся ў сваёй роднай школе. Як добра ставіліся да школы іхныя бацькі, стараліся даць сваім дзецям адукацыю. Нават дарослыя пайшлі вучыцца на вечаровыя курсы. Але такое становішча панавала няпоўных два гады. Ізноў наступіла змрочная часіна. Я быў прызваны на ваенныя зборы на 45 дзён. 22 чэрвеня 1941 года вайна застала мяне за Беластокам каля паселішча Асавец. Памятаю, у апошні дзень перад самай вайной камандэры праводзілі конкурс на лепшага запявалу. Я быў запявалам атрада рэзэрвістаў, які складаўся з жыхароў былой Заходняй Беларусі. Да дванацатай гадзіны ночы хадзілі мы строем і сьпявалі у маршы паходныя песьні. У гэтым конкурсе я быў адзначаны кіраўніцтвам як лепшы запявала, мне была аб'яўлена падзяка, асабліва за песьню: "Коннаармейская тачанка". Пасья конкурсу стомленыя мы заснулі ў палатках. Але раптам здрыганула зямля. Пачуўся пькельны сьвіст. 22 чэрвеня на золку, на нашыя палаткі паляцелі нямецкія бомбы, засакаталі кулямёты. Усе ўскочылі на ногі. Выбеглі з палатак, захапіўшы з сабой адзежу. Пачулася паветраная трывога, затым – каманда афіцэраў. Загудзелі маторы танкетак, цягачоў. Пачалася вайна ... Артылерыя выехала зь лягэра й заняла абарону за лесам. Мне камандэр загадаў быць у штабе пры тэлефоне, які знаходзіўся ў зямлянцы, даў сувязнога байца. Там я з сувязным і правёў першы дзень вайны. Спачатку была сувязь, а пасля зусім абарвалася. Мы ня ведалі, што робіцца. Толькі пад самы вечар зьявіўся ў зямлянку сяржант і сказаў, каб мы жывей уцякалі, бо немцы прарвалі абарону й хутка будуць тут. Я са сваім сувязным выскачыў зь зямлянкі й давай бегчы, але над намі зьявіліся нямецкія самалёты. Адзін зь

іх павярнуўся, спусьціўся нізка й засакатаў з кулямёта. Я з тэлефонам упаў у невялікае паглыбленьне на ўзвышшы, самалёт разьвярнуўся зноў, наляцеў на мяне й зноў секануў з кулямёта. Я скурчыўся, падабраў ногі пад сябе. Сьцяравятнік ізноў паўтарыў сваё, некалькі разоў праляцеў нада мною, ад куляў мне вочы засыпала пяском, але ніводная ня трапіла. Калі самалёт адляцеў, я падняўся, але на нагах ужо ня мог стаяць. Нейкі курч схапіў, ня вытрымалі нэрвы. Трохі паляжаў, супакоіўся, устаў. Недалёка ляжаў мой сувязны. Падышоў да яго й пераканаўся, што ён ужо не падымецца. Быў увесь у крыві. На мяне напаў страх. Ня ведаў куды падацца. Выйшаў на дарогу й убачыў некалькі сваіх памежнікаў. Папрасіў іх, каб яны ўзялі мяне з сабою, не пакідалі. Такім чынам я з пагранічнікамі дабраўся да самага Беластока. Хаця па дарозе з бункераў нас абстралялі палякі, рабілі з дрэў барыкады.

Беласток увесь быў ахоплены суцэльным агнём. Навокал усё гримела. Стагнала зямля. Сьмярдзела ядавітым дымам. Наваколье было зацягнутае смугой. Даведаўся, што 3-я і 10-я савецкія арміі і сам Беласток знаходзіліся ў нямецкім акружэньні. У горадзе я яшчэ адшукаў камэндатуру. Вакол будынка камэндатуры с таялі й ляжалі параненыя байцы. Да іх прыбывалі ўсё новыя і новыя вайскоўцы. Карціна была жудасная. Я дабраўся да ваеннага камэнданта, малодзенькага лэйтэнанта, у якога напрацягу сутак выконваў абавязкі пісара. Вёў рэгістрацыю людзей, якія прыбывалі ў камэндатуру з разьбітых вайсковых часьцей. На другія суткі, ноччу камэнданта ўжо не было. Яго замяніў нейкі малады сяржант. Сам я адчуваў, што становішча стала катастрафічным, што немцы неўзабаве ўварвуцца ў горад. І сапраўды, на досьвітку я ўбачыў, як немцы на роварах, з закасанымі рукавамі, з аўтаматамі ўварваліся на вуліцы горада. Я добра разумеў, што такое палон, бо яго перажыў у 39-ым. Трэба было ратавацца. Мне з адным байцом удалося схавацца ў нейкі склад з дрэвамі, у якім мы праляжалі двое сутак. Затым ноччу вылезлі й на вуліцы спаткалі паляка, які аказаўся вельмі добрым чалавекам. Ён нам сказаў: “Я сам быў у такой сытуацыі. Ідзеце да мяне ў хату”. Даў нам есьці й дазволіў пераначаваць. На заўтра сказаў, што больш нас хаваць ня можа. Па вуліцах немцы вывесілі аб’явы, што ў каго ў хаце знойдуць вайсковага, уся сям’я будзе расстраляна. Даў нам нейкую старую адзежу. Мы пераапрунуліся і нам пашанцавала выбрацца за горад. Недалёка было жыта. Гэтым жытам дабраліся да глухога хутара. Гаспадар аказаўся беларусам. Ён пакарміў нас жытняй заціркай і даў па кавалку хлеба. Дазволіў на хляве пераначаваць.

Назаўтра на досьвітку мы ўсталі, добра адпачыўшы, рушылі ў небацьпечную дарогу. Адыйшоўшы ад гасьціннага хутара, я са сваім сябрам разьвітаўся. Ён пайшоў у сваім кірунку, а я ў сваім, на ўсход, полем, арыентуючыся па сонцы. Па дарозе ішлі нямецкія машыны, ехалі абозы. Маскіруючыся, прабіраўся да сваіх родных мясьцінаў. Стомлены дайшоў да Адэльска, большасьць будынкаў якога была спалена. Затым дабраўся да вёскі

Канюхі. З Канюхоў да былога мястэчка Індуры. Здалёк убачыў на тэлефонных слупох некалькі павешаных яўрэяў. Ад Індуры праз жыта накіраваўся да вёскі Круглякі, у якой жыў мой швагер Антось Рукша. Хаця прайшоў за кароткі тэрмін больш як 80 км, але блізасць родных мясцінаў мне давала сілы. Швагер сустрэў мяне здзіўлены, адкуль я узяўся ў такі страшны час, як выжыў. Жонка ягоная нагрэла вады, я памыўся. Далі чыстую бялізну й верхнюю адзежу. У вёсцы Круглікі усё насельніцтва было ў трывозе. Немцы арыштоўвалі былых актывістаў, прыхільнікаў саветаў. Па даносе расстрэльвалі, саджалі ў турмы, вывозілі ў Нямеччыну. Швагер Антось Рукша таксама баяўся, каб і яго не арыштавалі, а тут яшчэ і я...

Скончвалася лета. Памагаў швагру ў жніве. Звозіў снапы. Пасья перабраўся ў вёску Сьвіслач, да бацькоў жонкі Зянькевічаў, але ў іх было небяспечна, падкусваў солтыс. Некаторы час жыў і ў Горадні, у брата. Затым, каб пазьбегнуць вывазу ў Нямеччыну, пераехаў у вёску Агароднікі на хутар да дзядзькі Івана Журневіча. Днём працаваў, выконваў розныя работы па гаспадарцы, а вечарамі вучыў ягоных дзяцей. Апошнія месяцы нямецкай акупацыі жыў ізноў у Горадні па вуліцы Манюшкі, 21.

Пасья вызвалення Беларусі ад нямецкай акупацыі мяне з братам Іванам ізноў прызвалі ў шэрагі Чырвонай Арміі, але па загадзе Сталіна ўсіх былых настаўнікаў ад вайскавай службы вызвалілі, бо не было каму вучыць дзяцей, школы немцамі былі разбураны. З 1944 года па 1945 год працаваў у Лашанскай сямігадовай школе Горадзенскага раёна ў якасці завуча. Зь верасня 1945 года па верасень 1946 года працаваў дырэктарам у капцёўскай сямігадовай школе. Прывезьлі майго брата Івана без адной нагі, параненага, зусім слабога. Нагу яму адарвала пад Кёнігзбэргам. Інваліду не было да каго прытуліцца. На вёску, да сябе я яго ня мог узяць. У мяне не было ніякіх умоваў для ягонага лячэння. Па гэтай прычыне я перайшоў працаваць настаўнікам у школы Горадні. Зь верасня 1946 года па жнівень 1948 года я працаваў настаўнікам у польскай сярэдняй школе № 2 Горадні. Пасья гэтага, са жніўня 1948 года па верасень 1949 быў дырэктарам Калбасінскай пачатковай школы Горадзенскага раёна. Жыў у Горадні разам з братам Іванам, дапамагаў яму чым толькі мог, каб падтрымаць хоць крыху стан ягонага здароўя. Са жніўня 1968 года па верасень 1970 года працаваў дырэктарам Батароўскай васьмігадовай школы.

Хачу сказаць, што пасья нямецкай акупацыі, працуючы настаўнікам у Лашанскай школе, у мяне былі вялікія непрыемнасці з ворганамі КДБ. Была глыбокая восень. Адноўчы, пасья заняткаў у школе, правёўшы шэсць урокаў, я прыйшоў да селяніна Аляксея Баліцкага, у якога кватараваўся, быў на сталаваньні. Раптам у хату ўвайшлі двух добра выпіўшых кэзэбістаў. Як пазней даведаўся, адзін зь іх меў прозьвішча Шаляпін, другі Іваноў. Яны са мною прывіталіся, назвалі нават на імя па бацьку. Затым папрасілі гарэлкі. Гаспадар мой якраз рыхтаваўся да вяселья. Нагнаў самагонкі. Пачуўшы просьбу, ён прынёс бутэльку й паставіў на стол, а дачцы сваёй, школьніцы,

загадаў падсмажыць яек на закуску. Але кэгэбісты, нечакаючы закускі, папрасілі тры шклянкі, налілі ў іх самагонкі, выпілі. Затым паўтарылі й прапанавалі выпіць і мне. Я сказаў, што не магу выпіць без закускі. Тады адзін зь іх, Шаляпін, ўдарыў мяне па твары й з шклянкі абліў самагонкай, крыючы матам. Гаспадар з гаспадыняй і дзецьмі спалохаліся, уцяклі з хаты, пакінуўшы мяне аднаго з кэгэбістамі. Шаляпін ізноў ударыў мяне па твары й аб’явіў, што я арыштаваны. Загадаў апрацаваць. Затым вывелі на вуліцу. Была цёмная восеньская ноч. Шаляпін, ідучы за мной, з размаху ўдарыў прыкладам аўтамата ў плечы. Дзякуючы куртцы, якая была на тоўстай ваце, ад першага ўдару я моцнай болі не пачуў. Затым ён паўтарыў, і калі я павярнуўся тварам да яго, ён выстраліў уверх з аўтамата.

Кэгэбісты загналі мяне да сельсавета, які быў у канцы вёскі і кінулі, як яны называлі да бандытаў, якіх прыгналі са шляхецкіх аколцаў. Зь імі мне давалося прасядзець усю ноч. Яны думалі, што я сапраўды зьяўляюся нейкім шпіёнам. Зьвярталіся да мяне, пыталі па-польску, ці сапраўды мяне выкінулі англічане на парашуце? Мне не да размовы было. Я ведаў, што заўтра ўжо буду у Горадні, у турме. Шкада было жонкі й дзяцей ...

=====

=====

=====

З гэтымі бандытамі, як яны іх называлі, а былі гэта мужчыны-палякі, якія хаваліся, не хацелі ісьці ў савецкую армію, я прасядзеў усю ноч. За ноч, відаць, самагонка ім прайшла. Кэгэбісты рана прыйшлі ў сельсавет. Мяне паклікаў Шаляпін у асобны пакой і запытаў, ці я помню, што ўчора адбылося. Сказаў, што я прыйшоў п’яны, зачэпляўся да гаспадара й яны вымушаны былі часова мяне затрымаць у сельсавеце. На гэта я ім нічога не адказаў, ведаў, што зь імі, як кажуць, кашы ня зварыш. За імі права: што хочуць, тое і зрабяць. Шаляпін падсунуў мне паперу, загадаў напісаць наступнае: “Я, такі і такі, “обязуюсь, что вчера было, держать в военной тайне, иначе отвечаю пред военным трибуналом”. Я падпісаў, пасля чаго быў вызвалены ад арышту.

Назаўтра вестка аб маім арышце абляцела ўсю вёску. Насельніцтва дзейнасьцю гэтых кэгэбістаў было запалохана, кожны баяўся і слова сказаць, каб не пасадзілі, ці не пабілі, хаця ведалі, што яны вытвараюць. Ведалі, што ў вёсцы Рагачы загадалі старшыні сабраць з насельніцтва 30 аскубаных курэй і даставіць у сельсавет. У млыне Вайтаўшчыне, у вёсцы Балічы, узялі ў млынара тры мяхі пшанічнай мукі. У вёсцы Лаша кэгэбіст Шаляпін хацеў згвалтаваць вучаніцу восьмага класа, але да гэтага не дапусьціў ейны бацька, якога Шаляпін за гэта пабіў. Адным словам, кэгэбісты па вёсках гулялі, арыштоўвалі, саджалі ў турмы і ніякай управы на іх не было, але на гэты раз

ім, як кажуць, не пашанцавала. Якраз у гэты час у вёску Лаша завітаў спецыяльна камандэраваны з Масквы, строга сакрэтны работнік КДБ па праверцы дзейнасьці мясцовых кэгабістаў. Вось ён і даведаўся аб іхных выхадках. Аб ўсім гэтым, відаць, даклаў вышэйстаячым ворганам. Празь некаторы час Шаляпін быў арыштаваны й пасаджаны ў турму, не дапамаглі і ягоныя кэгабісты з Горадні. Мяне выклікалі ў Менск на вочную стаўку. Каб не вышэйзгаданыя абставіны, Шаляпін пасадзіў бы мяне ў турму. Па вёсках ужо з насельніцтва зьбіраў матэрыялы, каб мяне пасадзіць, альбо, як ён выказваўся, “надо было его шлепнуть” ...

Амаль два дзясяткі гадоў (1949 - 1968) працаваў інспэктарам Горадзенскага аддзела народнай асьветы. Гэта быў для мяне ня лёгкі, і разам з тым вельмі плённы ў маім духоўным жыцьці час. Шматлікія выезды ў школы, сустрэчы з настаўнікамі й сялянамі дапамагалі ўсебаковаму пазнаньню роднага краю, зьбіранню фальклёрна-этнаграфічнага й моўнага матэрыялу. Менавіта ў гэтыя гады я праводзіў напружаныя пошукі мясцовых і архіўных матэрыялаў пра свайго знакамітага земляка, можна сказаць, аднавяскоўца, сьвятова вядомага славіста, заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі, акадэміка Я. Ф. Карскага. Вывучэньне й папулярызацыя ягонай дзейнасьці сталі для мяне, так-бы мовячы, галоўнай справай жыцьця. Пра Карскага я апублікаваў больш як дваццаць артыкулаў. А ў 1964 годзе на ягонай радзіме ў вёсцы Лаша мною быў урачыста адкрыты музэй, створаны дзякуючы дапамозе дачкі Яўхіма Фёдаравіча Карскага Натальлі Яўхімаўны Баркоўскай-Карскай, ейнага мужа Віктара Іванавіча Баркоўскага і ўнучкі вучонага Тацьцяны Сяргееўны Карскай. Музэй Я. Ф. Карскага доўгі час працаваў, прыцягваў увагу шматлікіх наведвальнікаў ня толькі з Горадзеншчыны, але і з усёй нашай краіны й нават з замежжа. Але музэй быў недаспадобы намэнклятурным работнікам, якія не маглі цярпець усяго нацыянальнага. У 1991 годзе па загадзе былых партыйных ворганаў ён быў разбураны, а частка экспанатаў музэя Я. Ф. Карскага была перавезена ў музэй баявой славы ў вёску Луцкаўляны, а затым – у гістарычна-археалагічны музэй ў Горадні. Ня глядзячы на ўсё гэта, я далей стараўся ўвекавечыць свайго земляка, славутага сына Прынёмання. Напісаў верш, прысьвечаны яму:

Акадэміку Я. Ф. Карскаму.

Сярод лашанскіх курных хат,
У царкоўнай школе задарожнай,
Ты сьвет убачыў. Успамінаў шмат
Пакінуў нам аб весцы роднай.

Тут першы раз прамовіў ты
На роднай мове маткі словы.
Цябе жывіў лес праз гады
Нас тоем чыстым, чабаровым.

Любіў ты слухаць сьпеў дзяўчат.
Матулі сказ ў цішы журботнай.
І гromу дальняга раскат
Над вёскай Лаша, ціхай, роднай.

Ты лёс Радзімы прадказаў,
Нашчадкам зычыў долі шчаснай.
З-за чорных хмараў нам зазьзяў
Навуці промень зоркі яснай.

Штогод у нас – урачысты час:
Сьвяткуем дзень твой нараджэньня...
Імя тваё жыве ў нас –
Яно ня згасне ў пакаленьнях.

На працягу 15-ці год карпатлівых пошукаў разнастайных звестак і фактычных матэрыялаў аб жыцьці й навуковай дзейнасьці свайго земляка, выдатнага беларускага вучонага Яўхіма Фёдаравіча Карскага мне ўдалося сабраць унікальны ілюстрацыйны й тэкставы матэрыял, на падставе якога я падрыхтаваў альбом “Я. Ф. Карскі. Жыцьцё й дзейнасьць”. Альбом мае навукова-папулярны характар, аднак ён да гэтага часу ляжыць у Беларускай Акадэміі Навук бяз жаднай справы, ня ўбачыў сьвет, нікому там не патрэбны. Аднак я на гэтым не спыніўся. На працягу дзесяці год я рыхтаваў кнігу “Акадэмік зь вёскі Лаша. Краязнаўча-біяграфічны нарыс”. Старшы навуковы супрацоўнік Інстытута Мовазнаўства імя Я. Коласа АН РБ І. І. Крамко й дацэнт БДУ І. К. Германовіч далі на падрыхтаваную мною кнігу добры водгук: “Падрыхтаваны А. П. Цыхуном краязнаўча-біяграфічны нарыс “Акадэмік зь вёскі Лаша” абавязкова трэба выдаць. Галоўная каштоўнасьць гэтага нарыса – насычанасьць многімі новымі, невядомымі дагэтуль звесткамі пра мінулае й цяперашняе вёскі, у якой нарадзіўся й правёў свае дзіцячыя гады будучы вучоны. Асаблівую цікавасьць выклікаюць вытрымкі зь неабнародаваных яшчэ архіўных дакумантаў, успамінаў дачкі й ўнучкі вучонага...”

Кніга убачыла сьвет, дзякуючы спонсарам: калгасам імя Дзеншчыкова, “Індура” і выканкаму Горадзенскага раённага савета народных дэпутатаў.

Гады працы школьным інспэктарам для мяне былі адзначаны няспынным клопам пра выкладаньне беларускай мовы й літаратуры ў Горадзенскім раёне. Я стараўся вывучыць і абагуліць лепшы вопыт настаўнікаў, заахвочваў іх да самастойнай, творчай працы на ўроках, усяляк падтрымліваў тых, каго адміністратары за патрыятычную адданасьць справе гатовы былі залічыць да “буржуазных нацыяналістаў”, бараніў іхны чалавечы й пэдагагічны гонар. Выкладаньне роднай мовы й літаратуры ў школах раёна было паднята на больш высокі прафэсійны ўзровень. У 1967

годзе мне было прысвоена ганаровае званьне “Заслужанага настаўніка БССР”.

Адначасова зь інспэктарскай работай я займаўся і літаратурнай дзейнасьцю, 20 гадоў узначальваў літаратурнае аб’яднаньне пры Горадзенскай раённай газэце “Сельская новь”. Пісаў вершы й прэзаічныя творы. У літаратурным аб’яднаньні налічвалася каля 40 чальцоў. У ім ўдзельнічалі вучні школаў, рабочая моладзь, студэнты вышэйшых навучальных установаў, некалькі работнікаў міліцыі, вайскоўцы, пэнсіянэры. Наймалодшаму сябру літаратурнага аб’яднаньня было 12 год, а найстарэйшаму, паэту Міхасю Дуброўскаму – 70 год, чалецкі білет якому быў падпісаны Максімам Горкім. Удзельнічаў у літаратурным аб’яднаньні і сьляпы настаўнік музыкі, які пісаў вершы. Зараз ён чалец саюза пісьменьнікаў Беларусі, ягонае імя Віктар Кудлачоў.

Літаратурныя паседжаньні праходзілі жыва й цікава. Усе чальцы прымалі ў ім актыўны ўдзел. Абмяркоўваліся літаратурныя творы. Рэгулярна выпускаліся літаратурныя старонкі, асобныя падборкі удзельнікаў. Чальцы літаб’яднаньня часта выступалі перад вучнямі й настаўнікамі школаў раёна, у сельскіх клуббах, у вайсковых часьцях.

Неабходна адзначыць, што ў рабоце літаратурнага аб’яднаньня пры газэце “Сельская новь”, у арганізацыі яе вялікую дапамогу мне аказваў вядомы паэт Міхась Васілёк. Гэтае прыгожае, сымбалічнае літаратурнае імя паэта-самародка Міхася Іосіпавіча Касьцевіча, бунтарнага хлопца зь вёскі Баброўня, што на Скідальшчыне, адпавядала ягонаму вонкаваму выглядзе, складу характара, ягонай творчасьці. Пад гэтым імем Міхась Іосіпавіч Касьцевіч выступаў у прагрэсыўным заходне-беларускім друку з 1925 года.

Першая завочная сустрэча зь Міхасём Васільком адбылася ў мяне ў Горадзенскай польскай настаўніцкай сэмінарыі, у якой мне давялося вучыцца. Памятаю, адзін сэмінарыст, паляк, часта прыносіў у сэмінарыю вершы Янкі Купалы й Міхася Васілька. Сам чытаў і даваў чытаць сваім блізкім сябрам па вучобе, у тым ліку і мне.

Пра Міхася Васілька шмат цёплых словаў давялося слухаць і ад стрыечнага брата, падпольшчыка, адважнага рэвалюцыянэра Казіміра Рагачэўскага.

Пры панскай Польшчы мне зь Міхасём Васільком не давялося сустракацца. Але вельмі хацелася паглядзець на яго. Ён мне падаваўся чалавекам мужнай душы, зь ветлівым тварам і зь васільковымі вачамі. Інтуіцыя не падвяла. У гэтым я пераканаўся, калі зь ім асабіста пазнаёміўся. Адбылося гэта ўжо праз гады. Адночы ішлі мы з дырэктарам Гожскай школы па Савецкай вуліцы, і раптам ён мяне штурхануў лёгка у бок, ды і кажа: “Глядзі, а во і Міхась Васілёк ідзе!” І сапраўды, я ўбачыў чалавека сярэдняга росту зь ветлівай усмешкай на вуснах, з вачамі колеру блакітнага неба. Убачыўшы знаёмага, Міхась Васілек усміхнуўся. Вочы яго зазьзялі радасьцю.

- А каб цябе качкі стапталі. Міша, дзе ж ты прападаў, што цябе не відаць даўно было?

- А, Восіпавіч, ад школы не адарвешся. Работа такая – дзяцей не пакінеш, – адказаў дырэктар.

Затым глянуў на мяне й сказаў: “Будзьце знаёмы, Апанас Пятровіч, з нашым народным паэтам Міхасём Васільком!”.

Вось, збылася мая мара. Мы пазнаміліся, затым знаёмства гэта перайшло ў сапраўднае сяброўства...

У кастрычніку 1956 года па запрашэнні настаўніка Капцёўскай школы мне з Васільком надалася магчымасць прыняць удзел у літаратурным вечары. З Горадні ў Капцёўку ехалі аўтобусам. Пасажыраў было няшмат. Міхась Васілёк быў у добрым настроі. Шуткаваў, размаўляў. Расказваў пра сваю Баброўню, у якой прайшлі ягонья дзіцячыя гады, дзяцінства. Успамінаў, як гаспадарыў на сваім невялікім надзеле зямлі, аб тым, што ягоны бацька быў некалі ляснічым. Расказваў, як палявалі некалі на ваўкоў ягонья аднавяскоўцы:

- Як толькі сьціямнее, – казаў Васілёк, – той, у каго была двухстволка, садзіў парася ў мяшок, закідаў на плечы й ішоў у лес. Там даставаў парася з мяшка, прывязваў яму вярвачку да нагі, а сам лез на дрэва, сядзеў на сук і час ад часу тузаў вярвачку. Парася пачынала пішчаць на ўвесь лес. А сам праслухоўваўся. Як толькі прагудзе “а-а-а-а-у-у-у-у...”, так і знай, што хутка воўк будзе каля парасяці. Толькі добра страляй у ваўка, не прамахніся!..

- А ў мяне, – працягваў свой расказ Міхась Васілёк, – з ваўком і такі выпадак быў. Стаю я з двухстволкай на лясной палянцы. Цішыня. Дай, думаю, сабе, закуру. Дастаў табакерку, скруціў папяросу, хацеў было выкрасаць красілам сабе вагну, як раптам чую нешта зашалацьсцела. Я глянуў – воўк! Ад старху ў мяне аж ногі падкасіліся, а ён, падлюга, падыйшоў да пня, стаў пярэднімі нагамі на яго, паглядзеў на месяц, ды і як шмаргане то адной задняй нагой то другой, толькі зямля закурэла. Ну, я ў гэты час яму і смальнуў з дубальтоўкі, толькі трэск пайшоў па ўсім лесе. На табе, думаю, падлюга! Чую воўк заенчыў, як малое дзіця: “Ой-ой-ой!..” Аж шкада неяк стала. Нічога ня бачу. Дым закрыў паляну. Думаю, дай пагляджу на забітага ваўка. Падыйшоў да пня, а ваўка і сьлед прастыў. Я і сюды, я і туды. Няма, як ў зямлю кануў. Што, думаю, за халера?.. З гэтым я і дахаты прыйшоў. З галавы воўк не вылазіў, усё думаў... Толькі назаўтра дзеці знайшлідохлага ваўка. Казалі, што ўвесь загаджаны ляжаў, ад яго смурод нейкі нёс, не падыйсьці было...”

Слухаючы цікавы расказ Міхася Васілька, я не заўважыў, як прайшоў час і мы апынуліся ў Капцёўцы. Перад школай нас спаткалі настаўнікі й навучэнцы. Былі і іхныя бацькі. Усе чакалі выступлення паэта. Самы прасторны кляс не змяшчаў людзей. Як толькі Міхась Васілёк падняўся зь места, падыйшоў да трыбуны, у зале раздаўся гром аплядысмантаў. Міхась Васілёк некаторы час стаяў усхваляваны. А затым пачаў чытаць верш “Песьні мае”:

Эх, старонка мілая,

Дзён тваіх паэт я...
Дрэўца ты пахілае,
Песьня недапетая...

Пасья апошняй страфы ў зале зноў пачуліся бурныя аплядысмэнты. Міхась Васілёк прачытаў яшчэ некалькі вершаў. У канцы ягонага выступу зь месца паднялася мілавідная дзяўчынка й сказала: “Калі ласка. Прачытайце нам верш “Як я пана перанёс”. Усе ў зале зааплядэравалі. Пачулася: “Просім! Просім! Просім!” Міхась Васілёк, відаць, не чакаў, што яму трэба будзе чытаць верш вучням па памяці. Тэкста ў яго не было. Ён пачаў чытаць, але няўпэўнена, не зусім дакладна. Дзеці й настаўнікі яму дапамагалі. А затым дружна ўсе зноў білі аплядысмэнты.

Міхась Васілёк падтрымліваў цесную сувязь з насельніцтвам раёна. Частым госьцем быў у Парэцкай, Азёрскай, Скідальскай, Грандзіцкай, Рыбніцкай, Путрыскай і іншых школах.

Міхась Васілёк любіў дапамагчы кожнаму чалавеку. Памятаю, аднойчы нехта звоніць у раённы аддзел народнай асьветы. Я падняў слухаўку, слухаю – чую голас Міхася Васілька. Ён мне дый кажа: “Ведаеш. Учора ў рэдакцыю заходзіў Сьцяпан Майхровіч. Ты яго ня знаеш. Гэта беларускі крытык, літаратуразнавец. Хачу цябе зь ім пазнаёміць. Добры чалавек. У гатэлі “Беларусь” жыве. Неабходна яму дапамагчы здабыць білет. Людзей едзе вельмі многа.” Празь некаторы час мы былі ў гатэлі “Беларусь”, але яго ў ім не засталі. Знайшлі яго на чыгуначным вакзале. Дапамаглі праз свайго знаёмага набыць яму неабходны білет. Пасадзілі ў вагон, разьвіталіся зь ім.

Міхась Васілёк часта наведваў і мяне, бываў у маім доме, у якім жыў у сёння (вул. Берталя, 41). Заходзіў да мяне ў раённы аддзел народнай адукацыі, ў якім тады я працаваў. Заходзіў ён да мяне і 2-га верасьня 1960 года, але я ў гэты час быў у камандэроўцы. Як толькі я вярнуўся з камандэроўкі, адразу пайшоў да яго. Прадчуваў, што ў яго здарылася нешта непрыемнае. Калі адчыніў дзьверы, дык убачыў: Марыя Іванаўна, жонка ягоная й сын Ярык у сьлёзах, горка плачуць. Пытаюся, што здарылася, а яна мне празь сьлёзы прамовіла: “Няма нашага Міхася... Памёр... Ночкай спаў добра. Устаў, памыўся. Выпіў чаю, сабраўся ісьці на работу, дайшоў да дзвярэй, пахіснуўся і ўпаў. Мы тут да яго, а ён толькі захроп, скончыўся... Нічога не дапамагла і хуткая дапамога...”

Здарылася гэта зь ім 3 верасьня 1960 года, на 55-м годзе жыцьця.

Труна зь цела паэта была ўстаноўлена ў Доме Элізы Ажэшкі, ў якім ў тых часы зьбіраліся чальцы абласнога літаратурнага аб’яднаньня. Вестка аб сьмерці паэта абляцела ўвесь горад. Да Дома Элізы Ажэшкі ішлі людзі, старыя й малыя. Каля труны ў жалобе стаялі: старэйшы сын паэта Лёлік, малодшы – Ярык, жонка Марыя, сёстры паэта – Надзя й Глаша, супрацоўнікі рэдакцыі газэты “Гродзенскай праўды”, прадстаўнік ад саюза пісьменьнікаў БССР Ян Скрыган, выкладчыкі Горадзенскага пэдагагічнага інстытута, студэнты, настаўнікі, вучні са школаў горада й раёна.

У дзень пахаваньня паэта ўвесь дзень ішоў праліўны дождж. Жалобнае шэсьце ад Дома Элізы Ажэшкі накіравалася на Горадзенскія могілкі, дзе

паэта і пахавалі. Над труной паэта выступілі з прамовамі прадстаўнікі кіруючых ворганаў, пісьменьнік Ян Скрыган, апошнім выступіў сябра паэта Сяргей Бандарэнка, які прачытаў свой верш “Памяці Міхася Васілька”.

Памяці паэта Міхася Васілька і я прысьвяціў свой верш, які ў дзень ягонага пахаваньня быў надрукаваны ў газэце “Гродзенская праўда”:

Сее восень янтар

Памяці Міхася Васілька.

Васільком узышоў ты на золку ў расе
На бацькоўскае ніўцы пясчанай.
І падняўся зь зямлі, каб у майскай красе
Для Радзімы стаць краскай жаданай.

Цябе сонца пякло. Сумна вылі вятры.
Засынаў ад журбы на прадвесні.
І пясок засыпалі ў час змрочнай пары –
Ты ж братоў на змаганьне зваў песняй.

А калі занялася на Ўсходзе зара,
Ўзышла і над Нёмнам зазьзяла.
Зь ёй няволя прайшла, залатая пара
Нас навекі з братамі узяднала.

Паляцела ў прастор твая песня, як звон!
Але песня табой не дапета...
Сьмерць раптоўна ўзяла цябе ў вечны палон,
І ня стала трыбуна-паэта.

Ты ляжыш, наш пясняр. Сее восень янтар.
І магіла вянкамі ўся ўкрыта.
Журавы пакідаюць наш родны абшар –
Не збудзіць ім крылатым паэта.

Але імя тваё будзе жыць у вякох,
Там, дзе Нёман нясе свае воды.
Дзе Баброўня твая, родны кут салаўя,
Дзе рунеюць жытнёвыя ўсходы.

Адышоў ад нас паэт-самародак Міхась Васілёк, але памяць аб ім жыве ў сэрцах людзей Прынёманьня. На доме, у якім ён жыў, была ўстаноўлена мэмарыяльная дошка. Па ініцыятыве землякоў паэта, настаўнікаў, асабліва былога падпольшчыка, чальца КПЗБ, партызана Віталія Сытага была вынесена пас танова аб адкрыцці мэмарыяльнага музэя ў вёсцы Баброўня, на радзіме паэта. Я асабліва ў гэтым быў вельмі зацікаўлены і прыймаў самы

актыўны удзел у ягоным стварэнні. У тыя часы ў вёсцы Баброўні захоўваліся яшчэ ўласныя будынкi Мiхася Васiлька: адрына, у якую Мiхась Васiлeк складаў бедны ўраджай са свайго зямельнага надзелу. Тут ён малацiў цэпам, рэзаў у сячкарнi сечку, адпачываў i пiсаў цудоўныя вершы. На такую адрыну стаялi тады яшчэ сячкарня й дзье цернiцы.

Пад музей Мiхася Васiлька муж старэйшай сястры паэта Надзi аддаваў свой дом. Але iнiцыятыва стварэння мэмарыяльнага музея Мiхася Васiлька партыйнымi ворганамi не была падтрымана. Час iшоў. Адрына Мiхася Васiлька была прададзена за некалькi соцен рублёў. Сельскагаспадарчыя прылады, якiмi карыстаўся паэт: сячкарня, цернiцы (нават быў i цэп, якiм паэт малацiў) прапалi. Вельмi шкада страчанага. А як цiкава было б на ўсё гэта паглядзець экскурсантам, маладому пакаленьню, а нават i старэйшым людзям, але страчанага па вiне былых кiруючых ворганаў нiхто ўжо ня верне...

Адначасова зь iнспэктарскай работай па праверцы работы школаў мяне ўвесь час захапляла вусная народная творчасць. Любiў я слухаць народныя песнi. Стараўся пабываць ў самых аддаленых вёсках, паселiшчах, закинутых, глухiх хутарах, запiсаць ня толькi песнi, але дыялектныя словы, трапныя выслоўi, прыказкi, прымаўкi, гiдронiмы, тапанiмы, мiкратапанiмы, анамастычныя адзiнкi.

Аб маёй збiральнiцкай дзейнасцi даведаўся вядомы беларускi мовазнавец, пiсьменьнiк, якi ў свой час скончыў Горадзенскi пэдагагiчны iнстытут, збiраў i запiсваў вусную народную творчасць на тэрыторыi Горадзенскага раёна, Фёдар Мiхайлавіч Янкоўскi. Ён працаваў загаднiкам катэдры беларускага мовазнаўства ў Менскiм пэдагагiчным iнстытуце (цяпер Менскi дзяржаўны пэдагагiчны ўнiвэрсытэт). Вось гэты глыбокай душы чалавек, настаўнiк i дарадца, сваiмi навуковымi працамi i натхнiў мяне да далейшай плённай збiральнiцкай дзейнасцi ў галiне вуснай народнай творчасцi, на выяўленьне й захаваньне для нашчадкаў неацэнных моўных скарбаў народнай мовы.

Спачатку я зь iм быў знаёмы завочна. Перапiсваўся. Ён быў вядомы ня толькi як мовазнавец, пiсьменьнiк, але i як удзельнiк войнаў, прайшоўшы баявы шлях. Быў удзельнiкам савецка-фiнскай вайны 1939-1940 гадоў i актыўным удзельнiкам партызанскага руху на Беларусi ў Другую Сьветавую вайну. Нягледзячы на свае баявыя заслугi, ён быў чалавекам вельмi сьцiплым. Нiколі аб сваiх баявых заслугах не гаварыў, не выстаўляў сябе, як кажуць, на паказ, як гэта рабiлi, а часам робяць i цяпер. У асобе Фёдара Мiхайлавіча Янкоўскага я сустрэў чулага чалавека, чалавека высокай культуры.

Напярэдаднi кожнага сьвята першая паштоўка, якую я атрымлiваў, была напiсана рукой Фёдара Мiхайлавіча Янкоўскага. Берагу iх, захоўваю як дарагую памяць аб блiзкiм мне i дарагiм чалавеку, якога даўно ўжо няма сярод жывых.

Упершыню зь Фёдарам Міхайлавічам Янкоўскім я спаткаўся ў 1961 годзе ў Горадні на чыгуначным вакзале. Адбылося гэта ў канцы верасня. Памятаю, быў ціхі, пагодлівы восеньскі дзянёк. Ветліва сьвяціла сонейка. Пісьмова мы дамовіліся сустрэцца на чыгуначным вакзале, затым паехаць у Лашанскую школу на радзіму Яўхіма Фёдаравіча Карскага. І вось я на вакзале. Прыбыў даўгачаканы цягнік зь Менска. Пачалі выходзіць з вагонаў людзі. Я стаў шукаць вачыма чалавека, якога ніколі ня бачыў. Спыніўся на адным, які мітусьліва кідаў позірк на сустракаючых. Ён быў без галаўнога убора, зь цёмнымі, гладка зачэсанымі назад валасамі, сярэдняга росту, з партфэлем у руцэ. Я падумаў – гэта ён. Неўзабаве праціснуўся між сустракаючых, падышоў да яго і сказаў: “Добры дзень вам! Здаецца не памыліўся?” Фёдар Міхайлавіч ветліва ўсьміхнуўся, падаў мне руку і сказаў: “Але, сапраўды, гэта я, той самы. Не памыліліся...”

З той пары мінула сорак год, а мне здаецца, што гэта сустрэча адбылася нядаўна. Ня верыцца, што Фёдара Міхайлавіча ніколі не сустрэну, ня ўбачу, не пачую ягонай ня вельмі таропкай гамонкі, упрыгожанай шматлікімі прымаўкамі й прыказкамі, мяккім народным гумарам.

Для мяне, настаўнікаў і вучняў школаў Данілаўскага сельсавета ў тыя часы сустрэча зь вядомым вучоным, мовазнаўцам, пісьменьнікам была вялікай падзеяй. Вельмі карысным было знаёмства зь ягонымі працамі, з кніжкамі: “Беларускія прыказкі й прымаўкі”, “Матэрыялы для слоўнікаў народна-дыялектнай мовы”. Адна за другой выходзілі ягоныя навуковыя працы.

Пасьля сустрэчы на чыгуначным вакзале мы неўзабаве апынуліся на аўтобуснай станцыі. Узялі білеты, селі ў аўтобус. Я хваляваўся, як нас сустрэнуць настаўнікі, якія прыйшлі з навакольных школаў на сустрэчу з вучоным. Фёдар Міхайлавіч быў у добрым настроі. Гутарыў са мною. Цікавіўся станам выкладаньня ў школах роднай мовы й літаратуры. Не заўважылі, як прайшоў час і мы апынуліся ў вёсцы Лаша. Тут нас ужо чакалі дырэктар школы Пётр Маліноўскі, настаўнікі з навакольных школаў, вучні й іхныя бацькі. Да сёньняшняга дня запомнілася шчырае вітаньне Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага і ягоны выступ у Лашанскай школе на тэму: “Беларускія прыказкі й прымаўкі”. Асабліва зацікавіла слухачоў тое, што аўтар зборніка ўключыў шмат прыказак і прымавак, якія ён сабраў і запісаў на тэрыторыі Горадзенскага раёна. Усе вучні і бацькі вельмі ўважліва слухалі, стараліся запомніць кожнае сказанае ім слова, асэнсаваць яго, зразумець. У канцы выступу па прапанове Фёдара Міхайлавіча навучэнцы прыводзілі свае прыказкі й прымаўкі, якія запомніліся ім ад сваіх бацькоў.

Пасьля выступу ў школе Фёдар Міхайлавіч прагледзеў у адным з клясаў абсталяваны куток-музэй заснавальніку беларускага мовазнаўства, акадэміку Яўхіму Фёдаравічу Карскаму. Мы ўсе вельмі былі яму ўдзячны за прапанову, якую ён нам даў, каб абсталяваць у школе музэй выдатнаму вучонаму. Я асабіста вельмі яму ўдзячны за дапамогу, якую ён мне аказаў у справе стварэньня альбома “Я. Ф. Карскі. Жыцьцё й дзейнасьць”. Па ягонай прапанове рэдактарам яго быў прызначаны Барыс Сцяпанавіч Лапаў,

кандыдат філялягічных навук, мовазнавец. Вельмі сьціплы, шчыры чалавек, але лёс яму наканавіў ня доўга жыць, раптоўна памёр. Часта ўспамінаю, колькі яны прыклалі стараньняў, каб альбом убачыў сьвет. У сувязі з гэтым Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі да фрагмэнтаў альбома, якія былі надрукаваны ў часопісе “Маладосць” №10 у 1966 годзе, напісаў вельмі зьмястоўны, чулы артыкул. У ім ён выказаў шчырыя й цёплыя словы і пра мяне, як школьнага інспэктара, зьбіральніка тапанімічных назваў, дыялектнай лексыкі.

Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі, праўду кажучы, натхняў мяне да пачэснай працы па зборы вуснай народнай творчасці, дыялектнай лексыкі, на стварэньне слоўніка Горадзенскага раёна “Скарбы народнай мовы” (зь лексычнай спадчыны насельнікаў Горадзенскага раёну). Навуковым рэдактарам гэтай кніжкі быў доктар філялягічных навук П. У. Сьцяцко. Рэцэнзэнтам – І. Я. Яшкін, кандыдат філялягічных навук. Кніга ўбачыла сьвет у 1993 годзе.

Кніга-слоўнік мае тры часткі. У першай – “Лексыка” – падаюцца рэгіянальныя словы Прынёманскага краю, не зафіксаваныя сучаснымі слоўнікамі літаратурнай мовы, словы родных мне гаворак. У другой частцы – “Анамастыка” – зьмешчаны гэаграфічныя назвы Горадзеншчыны, назвы водных аб’ектаў басэйна ракі Сьвіслач. Трэцюю частку складаюць прыказкі, прымаўкі, фразэалёгізмы, зафіксаваныя ў народнай мове.

Слоўнік адрасуецца шырокаму колу чытачоў, аматарам і захавалінікам народнага слова, а таксама настаўнікам і вучням сярэдніх школаў, ліцэяў, гімназіяў, студэнтам і выкладчыкам ВНУ.

На пісьмовым стале перада мною ляжыць тоўстая папка зь лістамі й паштоўкамі Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, які перапісваўся са мною амаль да апошніх дзёнаў свайго жыцьця. Усе ягонья паштоўкі й кніжкі з аўтографамі зьберагаю як самыя дарагія рэліквіі. Праглядаю, чытаю. Зь іх паўстае вобраз жыцьцярадаснага чалавека, зь ветлівай усьмешкай на вуснах. Са мною ён дзяліўся і радасьцямі, і няўдачамі, і сваім горам, будучы цяжка хворым.

Памятаю, як Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі запрасіў мяне ў Менск на навуковую канфэрэнцыю, якая праходзіла з 8 па 10 кастрычніка 1963 года па праблемах лексыкалёгіі й лексыкаграфіі. Праслухаў шмат цікавых дакладаў. Пазнаёміўся з асобнымі цікавымі людзьмі, у тым ліку і з дацэнтам Віленскага унівэрсытэта беларусам А. К. Антановічам, які прачытаў рэфэрат аб рэлігійных кнігах, напісаных на беларускай мове арабскім пісьмом татарамі, т.з. “Кітабы”. Гэта для мяне было новае. Аб Кітабах я нічога ня ведаў. Падчас перапынку мне пашанцавала пазнаёміцца з А. К. Антановічам асабіста. Ён, даведаўшыся, што я з Горадні, папрасіў мяне, каб я наведаў горад Скідаль, пабываў у татарскіх сем’ях, пацікавіўся іхным жыцьцём і асабліва – Кітабамі. Просьбу ягону я выканаў, але на жаль, пасыла ягонаю сьмерці. Кітабы я знайшоў, яны захаваліся ў былога татарскага мулы Мацьвея Давыдавіча Мухарскага. Пасыла гэтага я напісаў вялікі артыкул “Беларускія татары”, які быў 5 верасьня 1990 года надрукаваны ў газэце “Гродзенская праўда”.

На навуковай канфэрэнцыі Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага я тады не сустрэў. Даведаўся, што ён быў у бальніцы, перанёс цяжкую апэрацыю. Калі паправіўся, адразу напісаў мне: “Дарагі Апанас Пятровіч! Пасья вашага візіту ў Мінск я чакаў, што напішаце якія два словы. Вы – змаўчалі? Чаго? Калі што не так – крыўдуйце, але не вельмі...”. Вось, як чула ён да мяне ставіўся.

Вось ягоны другі ліст, датаваны 11 лістапада 1967 года, напісаны ім пасья прысваення мне ганаровага звання Заслужанага настаўніка Беларускай ССР. У ім ён пісаў: “Дарагі Апанас Пятровіч! Рады вітаць Вас з атрыманнем даўно чаканага ганаровага звання. Віншую, радуюся, ганаруся. Спадзяюся, што будзеце мець больш зручнасці клапаціцца пра родную народную асвету, пра выкладанне роднага слова. Спору і плёну ў Вашай працы. Ведайце, што шчасця большага няма ў зярняці, як на ніве роднай прарасці! Прарасціце, расціце, сейце разумнае, добрае. Роднае!”.

Наступны ліст, напісаны Фёдарам Міхайлавічам Янкоўскім, 6.01.1989 года, калі ён быў цяжка хворым. І, відаць, разумеў, што яму засталася нядоўга жыць: “Шаноўны Апанас Пятровіч Цыхун! Рад: прачытаў Ваш допіс у газеце “Літаратура і мастацтва” (30.12.1988). Рад, што прачытаў пра Антона Баліцкага – з Вашых родных Балічаў. Баліцкі быў гарачым патрыётам Бацькаўшчыны, не з валацугаў, не са швэндалаў, што або абкрадалі, або лупцавалі за нацыяналізм... Вялікае Вам Дзякую! Здароўя! Усяго добрага. Шчыра Ф. Янкоўскі.”

Пра Баліцкага ў адной са шматлікіх прысланых мне паштовак ён ізноў пісаў: “Дарагі чалавеча! (Пішу нямогучы). Прыміце мой шчыры дзякуй і за публічнае слова пра Баліцкага, і за шчыраванне, і за пажаданні. Адчуваю: не ўсё надрукавалася. Дай Божа вярнуцца Вам і даслаць Матэрыял, як і што было, як і калі яго знішчылі... Усяго добрага Вам і ў Вашу хату! Шчыра Ф. Янкоўскі”.

І апошні ягоны ліст, відаць, перад самай сьмерцю: “Дзень добры ў хату! Дзень добры Вам, дарагі Цыхун! Пішу, як кажуць, наўздагон. Просьба. Напішыце мне – прашу Вас, пра публікацыю ў “Горадзенскай праўдзе” (абрэзаны канец публікацыі). Магчыма, Вы не напісалі пра лёс людзей, патрыётаў, якія загінулі ў перыяд сталіншчыны. Ці не думаеце даць працяг? А можа – трэба напісаць рэдактару: чаму няма пра лёс Баліцкага, пра рэабілітацыю і пра іншае? Такая просьба. Даруйце, чалавеча, што пішу не сваёю рукою... Напрацаваўся. 50 год... Застаўся адзін з шасці братоў. Пенсія 260. Ёсць “прыкідкі”. Не спяшаючыся сёе тое раблю. А – можа – сам бог дапаможа?.. Усяго Вам добрага. Шчыра Ф. Янкоўскі.”

Без хваляваньня й жалю нельга чытаць апошнія лісты Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, якія ён ня могучы пісаў да мяне. Міжволі дзівішся, які гэта быў чалавек. Нягледзечы на шырокую хваробу, на апошнія дні свайго жыцця, ён стараўся захаваць духоўную самастойнасьць, жыцьцесцьвярджальнасьць, нават бадзёрасць. Перажываў за лёс роднай мовы, за лёс шчырых патрыётаў, якія загінулі за сваю Бацькаўшчыну ў перыяд панаваньня ката, “любімага отца всех народов”, асабліва за лёс майго

земляка Антона Васільевіча Баліцкага, першага Наркома асветы Беларусі, які па ілжывых абвінавачваньнях быў арыштаваны й асуджаны на дзесяць гадоў лягэраў і адпраўлены капаць Беламорска-Балтыцкі канал. А праз шэсьць гадоў заправілы “отца всех народов” палічылі, што замала пакаралі асуджанага. А. Б. Баліцкі быў ізноў прыцягнуты да адказнасьці. Ён ня вытрымаў катаваньняў і падпісаў на сябе абвінавачваньне. 31 кастрычніка 1937 года ён быў расстраляны чакістамі. Даведаўшыся пра гэта ягоная жонка Тамара Паўлаўна не перанесла сьмерці мужа, памерла ад разрыву сэрца, пакінуўшы маленькага сыночка сіратай.

У пэрыяд сваёй працяглай і цяжкай хворобы Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі ў сваіх лістох часта ўспамінаў сваю паездку ў Лашу. Відаць, гэта яму аблягчала цяжкае становішча, у якім ён знаходзіўся. Мне яго шкада было. Ён ня толькі быў для мяне дарадцам ва ўсіх справах, але і сам звяртаўся да мяне, каб я, азнаёміўшыся зь ягонымі літаратурнымі творамі, аб якасьці іх зрабіў свае заўвагі. Вось, перада мною вокладка часопіса “Полымя” за 9 верасьня 1978 года, у якой Фёдар Міхайлавіч сабраў упершыню надрукаваныя свае літаратурныя творы і прыслаў мне.

Як ужо было сказана вышэй, Фёдар Міхайлавіч у сваіх лістох часта ўспамінаў пра сваю паездку на радзіму Я. Ф. Карскага. Неабходна сказаць, што яна запамнілася і мне. Ня стала ў Лашы і тых людзей, зь якімі мы сустракаліся, ня стала і Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, а яны і сёньня перада мною як жывыя, асабліва Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Бачу яго ў хаце селяніна Гайдука, у якой мы пераначавалі, праспаўшы ноч на адным ложку, бо другога ў гаспадара не было. Бачу сівенькую бабулю Агату, зь якой Фёдар Міхайлавіч вядзе размову, запісвае ад яе дыялектныя словы, прыказкі й прымаўкі. Гайдукову жонку, якая падрыхтавала для нас сьняданак. Была ў місцы і яешня, была і чарка, зь яе Фёдар Міхайлавіч толькі трошкі выпіў, як кажуць – памачыў вусны. Шчыра падзякаваўшы гасьцінным гаспадаром, мы па прапанове настаўнікаў зь Фёдарам Міхайлавічам наведалі старыя лашанскія могількі. Аглядзелі на іх старую капліцу, у якой на ноч ставілі труны зь мярцамі, калі не пасьпявалі выкапаць магільны. Асабліва здзівіў Фёдара Міхайлавіча стары помнік Карскіх, які быў пастаўлены дзячком Лашанскай царквы Іванам Ануфрыевічам Карскім у 1880 годзе сваім родзічам. Помнік, у выглядзе чыгуннага крыжа, падобны да вуніцкага. На ім мы прачыталі: “Онуфрiя, Фёклу, Игнатiя, Стефана, Марью, Сооружон июля 1880 г. тцанием скорбящего сына И. О. Карского”. Побач з гэтым помнікам захаваўся і помнік Івану Ануфрыевічу Карскаму, такой формы, як і першы.

Паклаўшы на магільны Карскіх кветкі, зь Фёдарам Міхайлавічам накіраваліся да аўтобусага прыпынку, але ён не пажадаў ехаць, а запрапанаваў прайсьці да наступнага прыпынку пехатой, да вёскі Квасоўка, да прыпынку – Ліпкі, што ў чатырох кілямэтрах ад Лашы. З прапановай я згадзіўся і мы не сьпяшаючыся рушылі. Быў ціхі дзянёк. Ужо ня грэла, а сьвяціла сонейка. Час ад часу павявала прыемным восеньскім халадком, лёгка станавілася на душы. Фёдар Міхайлавіч быў у добрым настроі.

Падыходзячы да вёскі Квасоўка, Фёдар Міхайлавіч, паказваючы рукой направа, заўважыў: “А, во бусел адзін стаіць! Гэта ж усе буслы даўно адляцелі, а ён чамусьці застаўся, бедненькі, зімаваць будзе”. Я глянуў і ўбачыў ля кусьціка самотнага бусла, пакінутага суродзічамі. Я ні адзін раз бачыў такую зьяву, якая мяне натхніла нават напісаць верш, які я Фёдару Міхайлавічу і прачытаў:

Буслы.

Над ціхай вёскай буслоў пара
Ўзьнялася плаўна ў вышыню,
Бо жнівень даў загад ім зараз
Ў заморскі шлях склікаць радню.

Ляцяць буслы ад вёскі ў вёску,
Да іх другія прыстаюць.
І ў пробным лёце яны спуску
Адзін другому не даюць.

Вышэй! Вышэй! Бы ў каруселі,
У сіль бязьмежную пльвучь,
Туды, дзе хмаркі забялелі –
У Млечны Шлях яны ідуць.

Ды раптам зь іх адзін зь нягоды
Пайшоў ўніз – ня стала сіл...
Такой ён не чакаў прыгоды –
Жыцьцё пайшло яму на схіл.

У чароты ўпаў ваяк крылаты.
Пачуўся стогн з худых грудзей.
Не даляцець яму дахаты,
Ня ўбачыць больш гнязда, людзей.

Павісла ночка у самоце.
Навокал пустка, глухамань.
Адзін маячыць у балоце,
Бы нейкі прывід або здань.

Ня раз вадзіў ён слабакрылых,
Прарэзваў шлях сваім братам.
З марскою бурай мераў сілы,
А зараз ён – ніхто сябром.

Натужыў сілы, каб узьняцца,

Слабымі крыламі ўзмахнуў.
Ды больш ня змог у высь падняцца
І так ў самоце і заснуў.

Навокал ціш, панура, глуха.
Кусты ў балоце шалясьцяць.
І больш яго ня чуе вуха
Крылатых кліч, што ўдаль ляцяць.

Закон ужо такі бусьліны:
Зямлі сваёй не пакідай!
Каб не памерці на чужыне,
А там, дзе ўзрос – і спачывай.

Так, назіраючы за бедным буслом, перажываючы за яго бусьліны лёс, мы не заўважылі, як апынуліся на прыпынку. Прышоў аўтобус. Мы свабодна селі й прыбылі да Горадні. Я Фёдара Міхайлавіча правёў да самага чыгуначнага вакзала. Цягнік ужо стаяў. Разьвіталіся зь Фёдарам Міхайлавічам у вагоне. Выйшаў на пэрон. Цягнік рушыў зь месца. У вакне вагона толькі ўбачыў шчырую ўсьмешку на ветлівым твары Фёдара Міхайлавіча й разьвітальныя рухі ягонае рукі. Цягнік перастукваючы коламі паступова аддаляўся й аддаляўся й неўзабаве зусім зьнік з маіх вачэй. А я яшчэ доўга стаяў у задуменьні. На душы было сумна, быццам я страціў нешта дарагое. Мая душа адчувала, што больш мы ніколі не сустрэнемся, ня ўбачымся...

Але такія людзі як Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі не паміраюць, не знікаюць з нашай памяці, а застаюцца назаўсёды разам з намі.

Ёсьць людзі, якія запамінаюцца на ўсё жыцьцё ад першай зь імі сустрэчы, зь першага слова яны прывабліваюць да сябе, нібы заварожваюць ветлівасьцю, цеплынёй, шчырасьцю, прастатой душы, чулым стаўленьнем да звычайнага, нічым не прыкметнага чалавека. Да такіх людзей адносіцца і Юльян Сяргеевіч Пшыркоў, зь якім мяне звязаў лёс, калі я працаваў інспэктарам. Гэта быў вядомы беларускі літаратуразнавец і крытык, доктар філялягічных навук, прафэсар. Асабліва вядомы быў Юльян Сяргеевіч у галіне вывучэньня творчасці народнага паэта Беларусі Якуба Коласа.

Юльяна Сяргеевіча Пшыркова зь Якубам Коласам яднала шчырае сяброўства. Яны паміж сабой вялі ліставаньне й не спынялі яго, калі Юльян Сяргеевіч быў на службе ў Чырвонай Арміі ў час Другой Сьвятовай вайны, удзельнічаў у баёх пад Ленінградам і Кёнігзбэргам. Пасьля дэмабілізацыі Юльян Сяргеевіч Пшыркоў працаваў непасрэдна пад кіраўніцтвам Якуба Коласа, узначальваў сэктар дакастрычніцкай літаратуры і тэксталёгіі ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. Невыпадкова Юльян Сяргеевіч так глыбока й дэтальна змог дасьледаваць усю творчасць Якуба

Коласа, ацаніць талент паэта й нават пераняць некаторыя рысы ягонага характару.

Спачатку я ведаў Юльяна Пшыркова толькі па навуковых працах, па фатаграфіях. Аб ім шмат цёплых словаў чуў ад студэнтаў БДУ, дзе ён выкладаў беларускую літаратуру, ад студэнтаў пэдагагічнага інстытута імя М. Горкага, зь якімі мне даводзілася сустракацца, калі я працаваў школьным інспэктарам у Горадзенскім раённым адзеле народнай асьветы. Шмат аб ім добрага расказваў у той час студэнт БДУ Іван Кавальчук, які зараз працуе дырэктарам Квасоўскай сярэдняй школы Горадзенскага раёна й іншыя. Такім чынам, можна сказаць, як чалавека, як пэдагога, як выдатнага беларускага вучонага Юльяна Сяргеевіча Пшыркова я ведаў завочна й вельмі яго паважаў. Мне чамусьці здавалася, што ў яго шмат коласаўскага, што ён сам нават падобны да Якуба Коласа і па сваім вонкавым выглядзе, і па характары. Я не памыліўся, інтуіцыя мяне не падводзіла. У гэтым канчаткова пераканаўся, пазнаёміўшыся зь Юльянам Сяргеевічам асабіста, калі ён разам зь іншымі вучонымі зь Менска прыехаў у Горадню й выступаў перад студэнтамі ў Горадзенскім пэдагагічным інстытуце імя Янкі Купалы. Тут я ўпершыню пачуў мілагучны, ня вельмі прысьпешлівы ягоны голас. Перада мной стаяў чалавек невысокага росту, сярэдняй камплекцыі, зь вельмі прыемным тварам, зь якога не зыходзіла шчырая, добрая усмешка.

Пасьля выступленьня адміністрацыя пэдінстытута запрапанавала гасьцём зь Менска паехаць на вечар у Друскенікі, Юльян Сяргеевіч ад паездкі катэгарычна адмовіўся, сказаў, што яму тэрмінова трэба вярнуцца ў Менск. Аднаго яго пакінуць было няёмка. Па гэтай прычыне загаднік катэдры беларускай літаратуры пэдінстытута Аляксей Пяткевіч запрапанаваў мне яго суправаджаць да аэрапорта. Я быў усьцешаны, што на маю долю выпаў такі гонар. Памятаю, Юльян Сяргеевіч падышоў да мяне, сказаў: “Гэта вы бацька Генадзя Цыхуна? Будзем знаёмы”. Спачатку мне было неяк няёмка, я ня ведаў, як паводзіць сябе зь вядомым вучоным, але хутка заўважыў, што ў Юльяна Сяргеевіча не было той фанабэрыстасьці, пыхлівасьці, якая сустракаецца у асобных вучоных. У нас неяк адразу пайшла шчырая гутарка. Юльян Сяргеевіч пацікавіўся маёй работай школьнага інспэктара. Ён пытаў, як ідзе справа ў школах раёна з выкладаньнем беларускай мовы і літаратуры. Ці ёсьць такія вучні, якія не жадаюць вывучаць роднай мовы.

Да аэрапорта ехалі аўтобусам. Юльян Сяргеевіч прыгадаў, што і ён некалі быў сельскім настаўнікам, расказваў, над чым ён зараз працуе ў Акадэміі Навук. Калі мы даехалі да аэрапорта, нам паведамлілі, што самалёт на Менск адлятае ў 20⁰⁰ і нам давядзецца чакаць да самага вечару. Вестка гэтая крыху засмуціла Юльяна Сяргеевіча. Тады я запрапанаваў яму пайсьці ў лес. Ён ахвотна згадзіўся, і мы неўзабаве апынуліся ў бліжэйшым сасновым лесе. Была восень. Павольна скідалі дрэвы пажоўклую лістоту. Стаяла непарушная цішыня. Перад намі стракацелі рознакаляровыя мухаморы, сыраежкі, трапляліся і добрыя грыбы. Юльян Сяргеевіч знайшоў

два баравікі й некалькі чырвонагаловікаў. Мне больш трапляліся маслякі, лісічкі. Той год быў грыбны, бо часта праходзілі зацяжныя дажджы.

Непрыкметна прайшоў час і вось мы ізноў у аэрапорце. Юльян Сяргеевіч развітаўся са мной і знік з маіх воч. Самалёт шпарка пакаціўся па ўзлётнай паласе, падняўся ў неба, зрабіў традыцыйнае паўколье і ўзяў курс на Менск. Я доўга стаяў, праводзячы вачыма самалёт, аж пакуль ён не расплыўся ў шэрані неба, а на душы быў сум, быццам я страціў нешта дарагое...

Праць некаторы час Ю.С.Пшыркоў па прапанове віцэ-прэзідэнта АН БССР Кандрата Крапівы быў прызначаны навуковым рэдактарам майго альбому “Я.Ф.Карскі. Жыццё й дзейнасць”. Такім чынам я ізноў сустрэўся з гэтым цудоўным, глыбокай душы чалавекам. Ён зноў заважыў мяне шчырасцю, прастатой, ветлівасцю да мяне, вясковага настаўніка, які ўзяўся за даволі складаную працу.

Нягледзечы на занятасць у АН БССР, на шматгранную работу па рэдагаванні розных выданняў, у тым ліку рэдагаванні на грамадзкіх пачатках, Юльян Сяргеевіч вельмі сумленна, можна сказаць, па-бацькоўску паставіўся да маёй працы. Пад ягоным кіраўніцтвам рукапіс альбома два разы перапрацоўваўся. У працэсе работы Юльян Сяргеевіч даваў мне вельмі каштоўныя парады, падказваў, адкуль узяць той альбо іншы матэрыял, літаратуру. І ўсё гэта рабіў тактоўна, чула, як спрактыкаваны пэдагог і дарадца.

У сувязі з выданнем маёй працы я быў запрошаны ў АН БССР асабіста Кандратам Крапівой. Ніколі ня думаў, што мне лёс накануе сустрэцца з такім славутым пісьменьнікам, як Кандрат Крапіва. Памятаю, зь якім хваляваньнем я ўвайшоў у ягоны кабінэт. Я добра разумеў, што перада мною за рабочы сталом сядзіць пісьменьнік яркага сатырычнага таленту. Што ён сваёй сатырай выкрывае прыватна-ўласніцкую псыхалёгію, высьмейвае цемру, адсталасць, бічуе мяшчанскую подласць, кар’ерызм, падхалімства. Ён акінуў мяне сатырычным позіркам з ног да галавы, падняўся з крэсла й падаў мне руку. Запрапанаваў сесці. Я падаў яму сваю работу, рукапіс альбома “Я.Ф.Карскі. Жыццё й дзейнасць”. Кандрат Крапіва пачаў, перагортваючы старонкі чытаць тэкст. Мяне здзівіла, што ён чытаў без акуляраў, а яму ўжо было пад дзевяноста год. Маю працу ён ацаніў станоўча й перадаў навуковаму рэдактару Юльяну Сяргеевічу Пшыркову. Але празь некаторы час я атрымаў ад Кандрата Крапівы асабісты ліст наступнага зместу, які захоўваецца ў мяне па сённяшні час:

“14 красавіка 1976 г.

Паважаны Афанасій Пятровіч!

Я разумею вашу заклапочанасць і натуральнае жаданне бачыць надрукаваным сваю шматгадовую працу, прысвечаную жыццю і дзейнасці выдатнага вучонага Яўфіма Фёдаравіча Карскага, але, на вялікі жаль, не ведаю, як Вам у гэтым дапамагчы. Справа ў тым, што ваша праца, як неакадэмічная, не можа быць уключана ў выдавецкі план акадэміі.

Вырашыць пытанне аб яе выданні можа толькі Дзяржаўны Камітэт Савета міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю, куды мы і звярнуліся з просьбай даручыць выданне альбома пэўнаму выдавецтву. Дзяржкомвыдат даручыў выдавецтву “Навука і тэхніка” азнаёміцца рукапісам і выказаць свае меркаванні. У сваім адказе выдавецтва называе рад прычын, у сілу якіх яно лічыць немагчымым для сябе і наогул немэтазгодным выдаваць працу ў такім выглядзе. Дзяржкамвыдат з даводамі выдавецтва згадзіўся. Вам гэтыя матывы вядомы і Вы з імі не згаджаецеся, тым не менш, яны застаюцца ў сіле.

Да гэтага трэба дадаць, што ў адпаведнасці з указаннямі дырэктывыных органаў цяпер планы ўсіх выдавецтваў пераглядаюцца і ўсё малаактуальнае з іх выключаецца. Такім чынам цяжка разлічваць на тое, што ў бліжэйшы час якое-небудзь выдавецтва зможа ажыццявіць выданне падрыхтаванага Вамі альбома. Думаю, аднак, што сабраны Вамі багаты матэрыял у яго цяперашнім ці іншым выглядзе з часам стане здабыткам грамадскасці.

З прывітаннем
Кандрат Крапіва”

Вось як вырашаліся справы з выданнем майго альбома “Я.Ф.Карскі. Жыццё і дзейнасць”. Ён і зараз ляжыць бяз жаднай справы ў Акадэміі навук. Аднак я вельмі ўдзячны навуковаму рэдактару маёй працы, хаця яна і ня ўбачыла сьвету, Юльяну Сяргеевічу Пшыркову, якога даўно няма сярод нас. Часта ўспамінаю колькі ён прыкладаў старання. У асобе Юльяна Сяргеевіча я сустрэў чалавека гуманнага, вельмі чулай душы, высокай чалавечай культуры, сьціплага, зычлівага. Такія людзі не знікаюць з памяці, не паміраюць.

Пасьля ягонай заўчаснай сьмерці перапісвалася са мною ягоная жонка Нона Іванаўна, а пасьля ейнага згону перапісваецца са мною дачка Тацьцяна Юльянаўна.

Неабходна выказаць самыя шчырыя словы ўдзячнасці за вельмі чулае, сяброўскае да мяне стаўленьне нябожчыку, слаўтаму пісьменьніку Прынёманьня, Аляксею Нічыпаравічу Карпюку. Ён быў сярод нас самым мужным чалавекам, нашым грамадзкім сумленьнем, нястомным барацьбітом за прынцыпы праўды, свабоды і справядлівасці. Яго добра зналі й любілі ня толькі на Горадзеншчыне, але і на ўсёй Беларусі, які быў неад’емнай часьцінкай свайго народу, ягонай маралі, ягонага лёсу.

Хаця я і ня быў чальцом Горадзенскага аддзяленьня Зьвязу пісьменьнікаў Беларусі, туды сыстэматычна запрашалі мяне на паседжаньні, у якіх стараўся заўсёды прымаць самы актыўны ўдзел. Аляксей Нічыпаравіч для мяне быў самым блізкім чалавекам. Ён мне давяраў, прапанаваў нават стаць на чале арганізацыі Народнага Фронта сярод чальцоў Зьвязу пісьменьнікаў вобласці, але па прычыне цяжкай хваробы маёй жонкі я ня мог на прапанову даць згоды.

Па запрашэнні Аляксея Нічыпаравіча я часта выступаў са сваімі творамі разам з чальцамі вабласнога аддзела З'вязу пісьменьнікаў у школах вобласці, клябах, бібліятэках, вайсковых часьцях.

Аляксей Карпюк быў прызнаным аўтарытэтам для калегаў па творчасці, арганізатарам літаратурных справаў і грамадзкіх аб'яднанняў у вобласці, дбайным і мудрым выхавальнікам мастацкіх талентаў.

Але, на вялікі жаль, як кажуць у народзе, нам, беларусам, на добрых людзей не шанцуе: яны ў нас доўга не жывуць, пакідаюць нас, адыходзяць на вечны спачынак.

Адыйшлі ад нас у маладым веку Артур Цяжкі, Алесь Адамовіч, Міхась Ткачоў, Аляксей Карпюк, Уладзімер Калеснік, і нядаўна – Генадзь Каханоўскі. Ня верыцца. Здаецца, нядаўна Міхась Ткачоў узначальваў камісію па пахаванні Аляксея Карпюка. У сьпісе выступоўцаў на пахаванні Аляксея Карпюка было занесена і маё прозьвішча. Для выступленьня даў мне слова Міхась Ткачоў. Гэта было 16 ліпеня 1992 года. 31 кастрычніка 1992 года – ня стала і самога Міхася Ткачова.

Тэкст майго выступу ў дзень пахаваньня Аляксея Нічыпаравіча Карпюка на новых горадзенскіх могілках:

“Дарагія спадары, спадарыні, землякі, усе блізкія й добрыя людзі! 14 ліпеня на 73-м годзе жыцця перестала біцца сэрца славутага сына Прынёманьня, пісьменьніка, шчырага патрыёта Бацькаўшчыны, любай нам Беларусі, Аляксея Нічыпаравіча Карпюка. Аўтара выдатных твораў, у тым ліку і кнігі “Карані”, у працэсе падрыхтоўкі якой мне пашчасціла быць Аляксею Нічыпаравічу кансультантам. Пасьля выхаду кніжкі “Карані” ў сьвет Аляксей Нічыпаравіч падарыў адзін экзэмпляр з наступным аўтографам: “Галоўнаму патрыярху літаратурнаму Гродзеншчыны, галоўнаму свайму кансультанту пры напісанні кніжкі “Каранёў”, шаноўнаму Апанасу Пятровічу з удзячнасцю, аўтар. 17 VII – 1989 года. Карпюк.” Для мяне слова ўдзячнасці выдатнага пісьменьніка Аляксея Нічыпаравіча вельмі дарагі і я іх захоўваю й буду захоўваць да апошніх дзёнаў свайго жыцця.

Імя Аляксея Нічыпаравіча Карпюка займае асаблівае месца сярод тых імёнаў пісьменьнікаў, якімі ганарыцца беларускі народ, шануе.

Збываюцца мары Аляксея Нічыпаравіча Карпюка, які заўсёды верыў ў самыя цяжкія для нас часіны жыцця ў лепшую долю свайго народа. Ён дажыў да той пары, калі шматпакутная наша Беларусь стала сувэрэннай дзяржавай, калі беларуская мова стала дзяржаўнай. Ён часта паўтараў: “Кожны з нас асабіста адказны за лёс роднай мовы. Бяз мовы няма культуры, без культуры няма гісторыі, без гісторыі няма народу. Мова – гэта душа народа.”

Хочацца верыць, што збудуцца мары славутага сына Прынёманьня, выдатнага пісьменьніка Аляксея Нічыпаравіча Карпюка, якога дала нам вёсачка Страшава, што на Беласточчыне. Адродзіцца наша Бацькаўшчына, адродзіцца родная мова, культура, гісторыя. Адродзіцца беларускія школы. Зазвіняць яны дзіцячымі звонкімі галасамі на матчынай роднай мове.

Дзе шлях свой цярэбіць да Балтыкі Нёман,
Дзе дрэмле ўрачыста ў вякох Белавеж.
Дзе клікала ў бой з крыжамі Пагоня –
Там родная мова між нас не засьне.

Дарагія спадарыні, спадары, землякі, блізкія, знаёмыя, усе добрыя людзі. Сёньня, сабраліся ўсе мы тут, каб правесці ў апошні шлях нашага дарагога, усімі паважанага сына беларускага народа, гарачага патрыёта нашай шматпакутнай Бацькаўшчыны Аляксея Нічыпаравіча Карпюка. Хай навечна прыме ў сваё лона яго родная зямелька, якую ён так гарача любіў. Бывай, наш дарагі дружа, Аляксей Нічыпаравіч!

Урачысты сум спаўе тваю магілу –
Ня ўчуем больш тваіх мы шчырых слоў,
Ды ведай, брат, што сьмерці не пад сілу,
Згасіць к табе народную любоў. ”

Вестка аб сьмерці дарагога мне чалавека Генадзя Аляксандравіча Каханоўскага закранула да глыбіняў маю душу й сэрца. Усё сваё жыццё ён прысьвяціў роднай Беларусі, ейнай будучыні. Прымаў самы актыўны ўдзел у грамадзкім жыцці сваёй Бацькаўшчыны. Сярод людзей карыстаўся заслужанай павагай. Апрача таленту пісьменьніка, Генадзь Каханоўскі валодаў прыроджаным дарам чалавечнасьці, душэўнай шчодрасьці й добразычлівасьці.

Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі – навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства, этнаграфіі й фальклёру АН, кандыдат гістарычных навук, чалец Саюза пісьменьнікаў. Аўтар некалькіх кнігаў па крязнаўстве. У тым ліку артыкулаў пра мяне. У артыкуле “Педагог-крязнавец”, які быў зьмешчаны ў часопісе “Беларуская мова і літаратура ў школе” у жніўні месяцы 1990 года, Генадзь Каханоўскі пісаў: “Здаецца, і часу ўжо нямала прайшло, але запомнілася тая першая сустрэча на вясковай вуліцы з мясцовым інтэлегентам. Тады мне, пасля знаёмства з Гродзенскім абласным гістарычна-археалагічным музеем, захацелася паглядзець адзін са школьных музеяў. Выбраў Лашу – родную вёску Яўхіма Карскага, што недалёка ад Гродна.

... Сядзелі надвячоркам на лаўцы з настаўнікам-крязнаўцам Апанасам Пятровічам Цыхуном, разважалі пра жыццё-быццё самой вёскі. Разважалі, думалі. Не ўсё, можа, і дагаварылі, але добра разумелі адзін аднаго. Сталы крязнавец расказваў маладому. Дагэтуль я думаў, што мой суразмоўца захоплены толькі тым, што звязана з акадэмікам Яўхімам Карскім. Ён жа аказаўся крязнаўцам у поўным сэнсе гэтага слова...”

З той часіны, як мы сустрэліся, пазнаёміліся й размаўлялі з Генадзем Каханоўскім прайшло шмат часу, як кажуць у народзе – многа вады ўцякло. Шмат адбылося падзеяў. Але мы заставаліся блізкімі, шчырымі сябрамі. Лісты ягоняя я захоўваю, дастаю іх, чытаю, успамінаю перажытае. Перад маімі вачыма паўстае сьветлы вобраз дарагога мне чалавека, зь ветлівай

уśmieшкой на твары. Вобраз вучонага, адданага кразнаўчай справе, настаўніка. Дасьледніка мінуўшчыны. Вось адзін зь ягоных лістоў, адрасаваны мне:

“Глыбокапаважаны Апанас Пятровіч!

Даруйце, што так позна шлю Вам газетку з публікацыяй пра Вас. Спадзяюся, што часопіс “Беларуская мова і літаратура ў школе” Вы ўжо маеце, а зараз і “Голас Радзімы”. Так выйшла, што Ваш юбілей расцягнуўся на цэлы год.

Маёй віны ў зацяжцы публікацыі ніякай няма. Усё ж, хоць са спазненнем, віншую Вас з юбілеем і жадаю здароўя для добрых спраў, для жыцця! Пспехаў у творчасці.

Усяго Вам найлепшага! З пашанай.

Генадзь Каханоўскі.

30.11.1990 года г. Маладзечна.”

Вось другі ягоны да мяне ліст пасля выхаду маёй кніжкі “Акадэмік з вёскі Лаша”:

“Добры дзень, дарагі Апанас Пятровіч!

Сардэчна вітаю Вас з выхадам вельмі каштоўнай кнігі Я. Карскага! Дзякую вам за памяць, за прысланую дарагую мне кнігу!

У Вас атрымалася вельмі кампактная праца манаграфічнага характара, якая ўвабрала ўсё, што можна сказаць пра вучонага. Так яшчэ ніхто не пісаў.

І ўсё ж хацелася б Вам пажадаць не адступаць ад навуковай працы, у тым ліку і ад постаці Я. Ф. Карскага. У прыватнасці, можна яшчэ паглядзець матэрыялы IX археалагічнага з’езда ў Вільні (1893 г.), дзе выступаў Я. Карскі.

Праглядаючы газету “Виленский вестник”, я звярнуў увагу на Сяргея Карскага (1891 г. № 64, 145, 162; 1897 г. № 220). Гэта мусіць браты Яўхіма? Сустракаецца і сам Яўхім (1892 г. № 5, якраз ён уваходзіў у падрыхтоўчы камітэт IX А. С.).

Яшчэ раз шчыра дзякую за вельмі цікавую кнігу, дай Божа Вам здароўя! Ваш Генадзь Каханоўскі.

26.8.1992 г. г. Маладзечна.”

У сваім лісьце да мяне Генадзь Каханоўскі пахваліў маю працу пра Я. Ф. Карскага “Акадэмік з вёскі Лаша” і раіў мне “не адступаць ад навуковай працы, у тым ліку і ад постаці Я. Ф. Карскага” ў прыватнасці, ён, праглядаючы газету “Виленский вестник”, звярнуў увагу на Сяргея Карскага, думаў, што гэта брат Яўхіма. Але гэта ня брат. Радавод Карскіх я пастараўся даць у сваім артыкуле, які быў надрукаваны 11 сьнежня 1994 года ў газэце “Літаратура і мастацтва” пад назвай “Карскі – дзядзька Карскага”, а галоўным чынам пра Івана Ануфрыевіча Карскага. Хто такі ён?

Іван Ануфрыевіч Карскі – родны дзядзька Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Выдатны фальклярыст і этнограф. Нарадзіўся ў 1837 годзе ў вёсцы Лаша былой Лашанскай воласьці ў сям’і дзядзька мясцовай Сьвята-Мікалаеўскай царквы Ануфрыя Вікенцьевіча Карскага, выхадца з дробна-памесных дваранаў. Упершыню прозьвішча Карскі зьявілася ў Лашанскім царкоўным прыходзе ў 1805 годзе, з прыбыцьцём у Лашу Вікенція Карскага, які стаў служыць у старой царкве са званіцай на чатырох драўляных слупох. Адкуль ён прыбыў, ніхто ня ведае. Адным словам, ён у Лашы даў пачатак слаўнаму роду Карскіх.

У Вікенція Карскага было тры сыны: Ігнацій, 1800 г. н., Ануфрый, 1802 г. н. І Сыцяпан, 1805 г. н. У старэйшага сына Ігнація быў сын Сяргей Ігнацьевіч Карскі (на якога зьвярнуў увагу нябожчык Генадзь Каханоўскі, праглядаючы “Віленский вестник” і думаў, што ён брат Яўхіма Карскага). Сяргей Ігнацьевіч Карскі скончыў духоўную сэмінарыю, але па сваёй спэцыяльнасьці не працаваў, а стаў акцызным чыноўнікам у Шаўлях. Ён вядомы беларускі фальклярыст і этнограф. Дасьледаваў побыт беларусаў, пераважна Ашмянскага павета. У газэце “Віленский вестник” апублікаваў працы: “Эканамічны быт беларусаў у Віленскай губэрні”, “Сямейны быт беларусаў Віленскай губэрні” і іншыя, у якіх падрабязна разглядаў вытворчую дзейнасьць, рамэствы, жыллё, адзеньне, сьвяты, абрады й песьні беларусаў.

У сярэдняга сына Ануфрыя Вікенцьевіча, як вышэй было сказана, быў сын Іван Ануфрыевіч Карскі й дачка Марыя Ануфрыеўна Карская, якая выйшла замуж за сельскага настаўніка Фёдара Навіцкага. У іх і нарадзіўся сын, будучы славуты вучоны Яўхім Фёдаравіч, які пазьней прыняў прозьвішча не па бацьку – Навіцкі, а па матцы – Карскі.

Вось адкуль пайшоў у Лашы род Карскіх, які даў Беларусі выдатных сыноў, вучоных, што праславілі вёску Лаша.

Апрача Яўхіма Фёдаравіча Карскага – заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі, Сяргея Ігнацьевіча Карскага – фальклярыста й этнографа, у Прынёманскім краі павінна быць вядомым і імя царкоўнага дзядзька Івана Ануфрыевіча Карскага, таксама фальклярыста, этнографа, карэспандэнта П. Ф. Шэйна. Сабраныя й запісаныя ім фальклёрныя й этнаграфічныя матэрыялы апроч навуковага мелі вялікае значэньне для фармаваньня нацыянальнай самасьведомасьці беларусаў і іх прызнаньня як нацыі з боку іншых народаў. На аснове сабранага матэрыялу Іван Ануфрыевіч Карскі паказаў, што беларускі народ мае сваю старажытную культуру, бытавыя традыцыі й невычэрпную крыніцу вусна-паэтычнай народнай творчасці.

Раньняе дзядзінства ягонае прайшло ў Лашы. У дзядзінстве, разам са сваімі бацькамі, яму давалося перажыць страшныя часы, калі ў 1848, 1855, 1856 г.г. у Лашанскім прыходзе лютавала эпідэмія халеры. Назіраў, як паміралі ад лютай хваробы людзі. Бачыў, як абворвалі вёску Лаша парай (чорным і белым) валоў, каб утаймаваць хваробу. Як абходзілі з крыжовым ходам вакол вёскі, але нічога не дапамагала. Людзей у тыя часы паміралі

больш, чым нараджалася дзяцей. Некаторыя даказвалі, што страшную эпідэмію халеры на людзей насылаюць злыя людзі, ведзьмары, вядзьмаркі, ваўкалакі. Іван Ануфрыевіч Карскі ў сваіх фальклёрных матэрыялах паказвае адзін выпадак, які ён назіраў у часы эпідэміі халеры ў вёсцы Суха Даліна. Кравец з мястэчка Індуры быў запозраны ў распаўсюджваньні халеры. Селянін гэтай вёскі Антоць Сярко закрычаў, што бачыў, як жыд кінуў у студню чары, ваду атруціў. На яго крык зьбегліся ўсе жыхары вёскі. Пачалі біць яўрэя, затым зьвязалі рукі й на вярхоўцы павялі да рэчкі тапіць, прыгаварваючы: “Во табе, гіцлю, недаварку, як труціць людзей. Гэта ж ня жарты! У вёсцы ўжэ больш як трыццаць душ памярло! Забіць яго, гыцля!” і заблі б, каб не наехаў пан Баржэнскі, які ўгаварыў людзей, што яўрэй-кравец не вінаваты: ён, абараняючыся ад сабак, кінуў камень, які ўпаў каля студні...

Пачатковую адукацыю Іван Ануфрыевіч Карскі атрымаў дома. Вучыўся ў царкоўна-прыходзкай школе, затым паступіў у Жыровіцкую духоўную вучэльню, якую скончыў у 1853 годзе. Быў перавезены ў духоўную сэмінарыю, у якой яму доўга не давялося вучыцца. У 1855 годзе з духоўнай сэмінарыі быў выключаны па прычыне слабога здароўя. Некаторы час працаваў настаўнікам, затым – дзячком у розных цэрквах. З 1855 па 1861 год служыў дзячком у вёсцы Капцёўка, што за 10 вёрст ад Лашы. Затым у вёсцы Сабакінцы Шчучынскага павета, з 1899 па 1908 год – у царкве Вялікай Бераставіцы. Усяго ён праслужыў дзячком у розных цэрквах каля 47 год.

У кожным населеным пункце Іван Ануфрыевіч збіраў фальклёрныя й этнаграфічныя матэрыялы, усё сваё жыццё, куды яго лёс ня кідаў, імкнуўся да сваёй роднай Лашы, да мясьцінаў, дзе прайшло ягонае дзяцінства, дзе жылі бацькі, родныя, блізкія, знаёмыя. Ён ахвотна ўнікаў у побыт беларускіх сялянаў і дасканалы знаў іхнае жыццё. Быў адным з найбольш плённых карэспандэнтаў вядомага фальклярыста й этнографа П. В. Шэйна, у якога найбольш шырока пададзены беларускія матэрыялы ў кнізе “Матэрыялы для вывучэньня побыту й мовы беларускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю” (у 3-х тамох). У двух тамох амаль адна трэцяя частка матэрыялаў даслана П. Шэйну Іванам Ануфрыевічам Карскім.

Непрыязнасьць Івана Карскага да мясцовага сьвятарства рэзка выступала і ў лістох, якія ён дасылаў П. Шэйну. Ягоная прыхільнасьць да вуніятаў была асноўнай прычынай, з-за якой духоўная ўлада трымала яго у “чорным целе”, часта без прычыны пераводзіла з аднаго месца на другое. Іван Ануфрыевіч Карскі зазначае, што сяляне, далучаныя да праваслаўнай царквы ў 1839 годзе, дагэтуль былі вуніятамі. “Да 1855 года амаль уся царкоўная служба праводзілася на вуніяцкі лад. З 5 тысячаў душ Лашанскага прыходу, можа, чалавек пяць зналі пацяры (малітвы) па-руску. Пацяры складалі самі. Так было да 1868 года.”

Іван Ануфрыевіч Карскі ў сваіх матэрыялах зазначае, што вуніяцкія сьвятары жорстка абыходзіліся са сваімі прыхаджанамі. Напрыклад, у 1847 годзе ў Лашы адна дзеўка, Ганна Хацукова, нарадзіла пазашлюбнае дзіця, байструка. Калі аб гэтым даведаўся сьвятар айцец Фавет Гаворскі, дык ён у

царкве на галаву дзеўкі надзеў з гарохавай саломы (гарахавеньня) вянок з доўгім хвастом, загадаў абвесці яе тры разы вакол царквы, а затым прывязаць каля царквы да дрэва на тры гадзіны. Строга паступалі вуніяцкія сьвятары з асобамі, якія выпівалі. У 1844 годзе сьвятар Ф. Гаворскі ў царкве заўважыў, што селянін Мікалай Савіцкі быў падвыпіўшы. Ён загадаў яго вывесці з царквы й зачыніць у хляве на дзеве гадзіны.

Іван Ануфрыевіч Карскі, калі ён служыў дзячком у сяле Капцёўка (з 1855 па 1861 год), адзначыў, што сяляне ня вельмі наведвалі царкву. Большая частка сялянаў Капцёўскага прыходу жаніліся часта без каханьня. Прыводзіць факт, сьведкам якога ён сам быў. У 1857 годзе два селяніна Капцёўскага прыходу, адзін зь сяла Каўпакі – Ходзька, другі зь сяла Капцёўка – Навакольскі ў адну нядзелю прыехалі са сваімі нявестамі вянцаца ў царкве, і вось Навакольскі Ходзьку кажа: “Чуеш, мая жонка для мяне замалая, а твая росту гэткага, як ты сам, то пакуль нас яшчэ сьвятар не абвянчаў, то калі хочаш, братка, памяняемса дзеўкамі”. Пачасаў патыліцу Ходзька й кажа: “Яно то можна было б, калі ты дасі мне дзесяць рублёў за пераменку”. “Што ты! Ашалеў, ці што? Дзесяць рублёў табе даць!.. Дай руку, бяры тры рублі, так”. Доўга яны дамаўляліся, а пасля згадзіліся на пяць рублёў, воз жытняй саломы, два рублі сьвятару й сорок капеек дзячку...

Па вывучэньні беларускай мовы й ейных гаворак акадэмікам Карскім зроблена ў свой час вельмі многа, можа больш, чым па вывучэньні гаворак рускай мовы. Кожны беларус павінен з пашанай і вялікай удзячнасьцю ставіцца да гэтага нашага земляка. Але зь вялікай удзячнасьцю мы павінны былі б паставіцца і да зусім забытага фальклярыста, этнографа дзячка Івана Ануфрыевіча Карскага, які зрабіў для вывучэньня мовазнаўства вельмі многа. А імя яго амаль зусім забыта, яно ня значыцца ні ў Энцыкляпэдыі Гісторыі Беларусі, ні ў Энцыкляпэдыі літаратуры й мастацтва Беларусі. Вельмі скупыя звесткі аб ім і ў матэрыялах фальклярыста й этнографа П. В. Шэйна. Дакладна не ўказаны ні год ягонага нараджэньня, ні дата сьмерці. Толькі дзякуючы Я. Ф. Карскай удалося адшукаць фатаграфію Івана Ануфрыевіча Карскага.

Імя Івана Ануфрыевіча Карскага павінна быць увекавечана так, як і імя ягонага пляменьніка, заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Ягоныя заслугі перад беларускай фальклярыстыкай і этнаграфіяй ня меншыя, як і іншых вучоных, фальклярыстаў, этнографіаў-карэспандэнтаў П. В. Шэйна: А. Я. Багдановіча (бацькі Максіма Багдановіча), М. Я. Нікіфароўскага, Ч. М. Дабравольскага, М. В. Доўнар-Запольскага й іншых.

На Лашанскіх могільках Іван Ануфрыевіч Карскі сваім родзічам паставіў помнік, які захаваўся да нашых дзёнаў. Побач захаваўся і помнік Івану Ануфрыевічу Карскаму. Але магілы Карскіх закінутыя, ніхто іх не даглядае. Помнікі Карскіх патрабуюць тэрміновай рэстаўрацыі, абнаўленьня, іначай яны зусім рассыплюцца, бо ім больш за сто гадоў. Ня думаў заснавальнік беларускага мовазнаўства й філялёгіі Яўхім Фёдаравіч Карскі, ні ягоны дзядзька Іван Ануфрыевіч Карскі, што іхняя родная Лаша трапіць у лік

непэрспэктывных “деревень”, што яна абязьлюдзее, зьняме. Не зьвініць школа, як раней, дзіцячымі галасамі. Усё зьнямела, прыціхла... Адна рэчка Лашанка, як і раней, цурчыць каля старых могілак, на якіх сьпяць вечным сном Карскія й былыя сяляне з навакольных вёсак Лашанскага прыходу, і вядзе зь імі аб днях мінулых ціхую гамонку.

З 1970 года я на пэнсіі, але стараўся ўвесь час падтрымліваць сувязь са школамі горада й раёна. Не адлучаўся ад школаў, бібліятэкаў і ў краязнаўчай рабоце. За гэты пэрыяд у самых розных выданьнях, ад навуковых, энцыклапэдычных у сталіцы рэспублікі да пэрыядычных у Горадзенскай вобласці й раёне, былі надрукаваныя мае лексыкаграфічныя матэрыялы па народных гаворках і тапаніміцы, замалёўкі цікавых аб'ектаў мясцовай прыроды. Шмат напісана мною пра выдатных землякоў, аб якіх стараўся знайсці невядомыя да гэтага часу факты, жывыя штрыхі, дэталі для характарыстыкі іхнага грамадзкага й чалавечага аблічча, каб узбагаціць знаньне нашай гісторыі й культуры. Доўга вывучаў жыццё й навуковую дзейнасць вучонага-земляка Яўхіма Фёдаравіча Карскага й ягонага дзядзькі Івана Ануфрыевіча Карскага, дапамог стварыць іхны музэй у Гімназіі, у 30-й школе Горадні. Пісаў пра астранома, асьветніка, гуманіста Марціна Пачобута-Адлянца, пра беларускага паэта й пэдагога XIX ст. Ігната Легатовіча, пра стваральніка Горадніцы Антонія Тызэнгаўза, пра дасьледніка-ўсходазнаўца Восіпа Кавалеўскага, пра паэта-перакладніка Клімента Якаўчыка, пра настаўніка, заснавальніка першай народнай бібліятэкі на Горадзеншчыне Антона Зянкевіча, пра гэнэрала арміі, Гэроя Савецкага Саюза А. Ф. Грыгаровіча. А таксама і пра заходнебеларускага паэта, перакладніка, аўтара беларускага гімна “Мы выйдзем шчыльнымі радамі” Макара Краўцова й ягонага пляменьніка Платона Сямёнавіча Касьцевіча, добра знаёмага Народнаму пісьменьніку Янку Брылю, зь якім мяне даўно пазнаёміў нябожчык Аляксей Карпюк. Зь Янкам Брылём я даўно вяду ліставаньне. Захоўваю ягоныя лісты й кніжкі зь ягонымі аўтографамі. Вось ягоны ліст да мяне ад 9.04.1992 г.:

Паважаны Апанас Пятровіч.

У сваім лімаўскім артыкуле пра Макара Краўцова Вы пішаце, што ў яго пляменьніка Платона да апошніх дзён было шмат пісьмаў ад Макара Мацвеевіча. Мяне трывожыць гэта “да апошніх дзён”, – няўжо Платона ўжо няма? Мы з ім знаёмыя з даваенных гадоў. На маё апошняе пісьмо ён не адказаў, а я падумаў, што з-за старэчай нямогласці. Неяк нязручна пісаць у Баброўню, пытацца ў некага з яго родных, і таму я прашу Вас напісаць пару слоў, што сталася з Платонам, “да апошніх дзён”. Буду Вам вельмі ўдзячны.

Адрас Ваш даў мне Генадзь Апанасавіч.

Дарэчы, я недзе ў канцы 1937 года ці ў пачатку 1938 года пісаў Макару Краўцову і меў ад яго адказ, паштоўку, якая, на жаль, не захавалася ў вайну. Ішлося там пра надрукаванне майго перакладу камедыі Л. М. Талстога “От

ней все начальства”, у чым Макар Мацвеевіч абяцаў дапамагчы. Я тады захапляўся самадзейнымі спектаклямі ў сваёй вёсцы Загора (цяпер Карэліцкага раёна), і хацелася не толькі наш рэпертуар, бо п’есу гэтую мы ставілі па рукапісу.

Усяго вам добрага!
Янка Брыль.”

Вось другі ліст Янкі Брыля да мяне.

12.05.1992

Паважаны Апанас Пятровіч!

Учора атрымаў Ваша пісьмо, – шчыра дзякую! А то мяне і сапраўды вельмі трывожна кранулі Вашыя словы ў “Ліме” пра “да апошняга часу”.

Людзея нашага пакалення, а тым больш старэйшых за нас, з кожным годам ды месяцам становіцца ўсё менш ды менш, а застаюцца толькі ўспаміны... Прыемна, што Вы згадалі Міхася Васілька. Колькі мы з ім паспявалі, пасмяшыліся, пасумавалі разам у палоне, і як мала, рэдка сустракаліся пасля вайны, – так думаецца з жалем сёння. Ёсць што ўспомніць мне і пра Платона...

Пасылаю Вам сваю кнігу, апошняю па часу выхаду, не новае ў ёй, а перавыданне. Над новым яшчэ усё працую. Буду рады павіншаваць Вас з выхадам кнігі пра Карскага.

А пакуль што – усяго найлепшага!
Янка Брыль.”

Ліст Янкі Брыля, адрасаваны мне ад 13.08.1992 года.

“Паважаны Апанас Пятровіч!

Пішу Вам з родных наваградскіх мясцін, з вёсчкі над Нёманам, дзе я кожнае лета жыву, начынаючы з 1978 года. 10-11 г.м. быў ў Мінску, адкуль і прывёз Вашу кніжку пра славутага земляка. Сёння чытаю яе з цікавасцю. Віншую Ваш з гэтым поспехам! А таксама шчыра дзякую за віншаванне і добрыя пажаданні.

Юра Голуб паведаміў мне пра час тэлеперадачы, якую я з прыемнасцю паглядзеў, убачыў Вас і Платона Сямёнавіча, пачуў Вашы галасы і Вашу полечку на зробленай Платонам скрыпцы.

Ад душы жадаю Вам добрага здароўя.
Янка Брыль.”

Ліст янкі Брыля, адрасаваны мне ад 6.01.1995 года.

“Дарагі Апанас Пятровіч!

Генадзь Апанасавіч перадаў мне Ваш падарунак – “Скарбы народнай мовы”. Шчыра дзякую! Прачытаў кнігу з жывой цікавасцю. Асабліва люблю

чытаць тлумачэнні, – столькі ў іх ёмкага зместу ды вобразнасці. Віншую Вас ад душы з поспехам!

Мясціны, пра якія Вы хораша расказалі, блізкія мне з ранняй маладосці. У 1932 – 1938 гг. бываў я там у Міхася Васілька, Платона Касцевіча, Сашы Мазалеўскага, Данілы Скварнюка... З нямецкага палону ішлі мы ўтрох, – з Міколам Патапам з Бандароў і Анатолям Мышкам з Раўкоў каля Пузавіч, але Раўкоў гэтых у Вашым пераліку чамусці няма: можа, я памыляюся ў назве. Такія сточныя назвы – Ласосна, у якой мы, уцекачы, начавалі (верасень 1941 года), Индура, Лунна, якія я памятаю з апісання іх Усеваладам Крastoўскім, які быў нейкі час афіцэрам Гродзенскага кавалерыйскага палка. Хадзілася, ездзілася на любай і майму сэрцу Скідзельшчыне і іншых аколіцах Гродна і ў 1947 годзе (я адзін) і ў 1951-м з Уладзімірам Калеснікам, у 1963-м з Калеснікам і яшчэ адным незабыўным Уладзімірам – Караткевічам. Бываў я на Сапоцькаўшчыне, і на радзіме Цёткі, Каліноўскага. А ў Гродна зноў – не быў даўнавата...

Словам, – добра было мне пад нашымі старонкамі, добрую справу Вы зрабілі.

Генадзь Апанасавіч узяў для перадачы Вам маю кнігу “Пішу як жыву”, якую прашу прыняць узамен.

Усяго добрага!

Янка Брыль.”

Зь лістоў Янкі Брыля, якія даслаў мне, відаць зь якой цеплынёй, зь якім пачуццём душы ўспамінае ён сваіх былых сяброў, зь якімі ён правёў радасныя хвіліны й цяжкія часы ваеннага ліхалецця. Асабліва зь цеплынёй успамінае паэта са Скідальшчыны Міхася Васілька, які і для мяне быў самым блізкім, шчырым настаўнікам, дарадцам. Называе населеныя пункты Горадзеншчыны, вандроўкі па іх са сваімі сябрамі па пяры, Уладзімірам Калеснікам і Уладзімірам Караткевічам, якіх ужо няма сярод нас. Але асабліва блізкімі й дарагімі для яго былі Макар Краўцоў і ягоны пляменьнік Платон Сямёнавіч Касцевіч, аб якіх я напісаў успаміны, пад назвай “Духмяны чай Макара Краўцова”, які быў надрукаваны ў газэце “Голас Радзімы” 10 верасня 1992 года. Пад іншай назвай ён быў надрукаваны ў кнізе “Сыны і пасынкi Беларусі” у 1996 годзе.

У чэрвені 1991 года споўнілася сто год з дня нараджэння паэта-нашаніўца, пісьменьніка, перакладніка Макара Касцевіча. Свае творы ён падпісваў псеўданімам Макар Краўцоў. Краўцовымі аднавяскоўцы называлі ягоных бацькоў, бо іхны прадзед некалі быў краўцом, шыў сялянам кажухі. Нарадзіўся ён у вёсцы Баброўня над рэчкай Котрай, што на Скідальшчыне, у даволі заможнай сям’і Мацьвея Касцевіча. Пражыў крыху больш сарака дзевяці гадоў. На ягоную долю лёс выпаў цяжкі, можна сказаць, трагічны. Як кажуць у народзе: ён ня жыў на гэтым сьвеце, а толькі пакутаваў. Быў забыты Богам і людзьмі. Пасья ягонай трагічнай сьмерці ў засьценках

Беластоцкай турмы ў 1940 годзе ня толькі сваякі баяліся назваць ягонае імя, але і сучасныя літаратуразнаўцы абміналі гэтага паэта, пісьменьніка. Толькі нябожчык ўжо Уладзімір Калеснік у сваёй кнізе “Час і песні” (Мн., 1962) адважыўся ўспомніць Макара Краўцова, праўда, даў неадпаведную характарыстыку ягонай творчасці й палітычнай дзейнасці. Асноўнай прычынай такога стаўленьня да Макара Краўцова было тое, што ён сярод падпольнікаў-рэвалюцыянераў лічыўся балахоўцам, “ворагам народа”.

Як вядома, 25-га сакавіка 1918 года Беларускае Народнае Рэспубліка была абвешчана незалежнай дзяржавай. Незалежнасць Беларусі была прызнана Украінай, Чэхаславакіяй, Летувай, Эстоніяй, Армэніяй, Грузіяй. Урад БНР завязаў дыпламатычныя й гандлёвыя сувязі з іншымі дзяржавамі Эўропы, пачаў адбудову паднявольнай і вайною знішчанай Бацькаўшчыны. Нямеччына, якая ў 1918 годзе акупавала заходнюю й цэнтральную Беларусь, не прызнавала ёйную незалежнасць. Становішча было цяжкае: з двух бакоў наступалі на Беларусь моцныя, добра ўзброеныя сілы – бальшавікі з усходу й палякі з захаду. Узброеныя сілы БНР былі занадта слабыя, каб даць належны адпор. Беларускія войскі мужна змагаліся з куды мацнейшым ворагам. Найлепей было арганізавана абароннае змаганьне супраць бальшавікоў у Слуцку ў лістападзе і ў сьнежні 1920 года, якое ўвайшло у беларускую гісторыю як Слуцкае паўстаньне. Сярод паўстанцаў быў і наш зямляк паэт Макар Краўцоў з лясной вёсачкі Баброўня. Ім і быў створаны ваяцкі гімн “Мы выйдзем шчыльнымі радамі”. Музыку для гімна напісаў харавы дырыжэр, кампазытар і фальклярыст Уладзімір Васільевіч Тэраўскі. Вось за гэты ваяцкі гімн паэт пазьней заплаціў сваім жыццём, а затым і кампазытар.

Мы выйдзем шчыльнымі радамі
На родны вольны свой прастор.
Хай воля вечна будзе з намі,
А гвалту мы дамо адпор!..

Аб гімне Макара Краўцова ягоны пляменьнік з вёскі Баброўня Платон Касьцевіч, які ўжо памёр, успамінаў: “Ваяцкі гімн, які напісаў Макар Краўцоў, у вёсках пры Польшчы па вечарох сьпявала моладзь, хлопцы й дзяўчаты, якія выступалі супраць польскіх акупантаў і іхных памагатых. Кожны з нас знаў яго напамяць. Вось і я да гэтага часу помню яго, хоць і стары...”

У бацькі Макара – Мацьвея Касьцевіча налічвалася аж 36 дзесяцінаў ворнай зямлі. У гаспадарцы было шмат жывёлы: два валы, пара коняў, дзевяць кароў, каля дваццаці авечак. Шматлікай сям’і Касьцевічаў хапала работы. Разам з братамі працаваў і Макар, хаця гаспадарка яго ня вельмі цікавіла. Найбольш цягнула да кніжак, да навукі.

Макар Краўцоў скончыў царкоўна-прыходзкую школу, якая знаходзілася ў вёсцы Галавачы. Пазьней будучы паэт часта ўспамінаў, што ў гэтай школе быў вельмі сrogі настаўнік па прозьвішчы Ваўчок. Праводзіў цікавыя ўрокі сьпеваў. За непаслухмянасьці біў вучняў смычком па вушах. Добра граў на скрыпцы. Ад яго і Макар навучыўся граць на гэтым

інструманце. Настаўнік Ваўчок падрыхтаваў Макара да паступленьня ў Сьвіслацкую настаўніцкую сэмінарыю. Пасьля сканчэньня яе Макар некаторы час працаваў настаўнікам у вясковай школе, але ў 1915 годзе яго паклікалі ў царскую армію й накіравалі на Паўночна-Заходні фронт.

Перад вайной бацькі Макара зь дзяцьмі выехалі ў Расею, былі ў бежанстве ў Казанскай губэрні ў горадзе Сьвяж, затым у сяле Семікееве. Бацькі зь бежанства не вярнуліся: спачатку памёр Мацьвей, затым і маці – Марыя. У 1922 годзе ў сваю вёску Баброўню вярнуліся браты: Гаўрыла, Сямён са сваімі сем’ямі й малодшы Бенадзікт. Вёска Баброўня апынулася пад Польшчай. Браты зямлю падзялілі паміж сабой, кожнаму па 12 дзесяцінаў, і пачалі гаспадарыць.

Макар Краўцоў пасьля задушэньня Слуцкага паўстаньня на радзіму ў вёску Баброўню не вярнуўся. Падаўся ў Вільню, якая таксама апынулася пад Польшчай. Там уладкаваўся на работу. Да яго прыехала жонка Ганна Станіславаўна. Там яны жылі да 1939 года, да арышту М. Краўцова.

Знаходзячыся ў Вільні, Макар Краўцоў не забываў сваёй роднай Баброўні, братоў, блізкіх, знаёмых. Зь імі вёў ліставаньне, асабліва з пляменьнікам Платонам Касьцевічам, у якога было шмат лістоў Макара Краўцова. Мне давлялося з гэтымі лістамі Макара Краўцова пазнаёміцца, прачытаць іх. У апошні час я ўжо гэтых лістоў ня мог выкарыстаць, зь іх захаваліся толькі адзін, рэшта трапіла ва ўладу мышэй. А ўсе лісты былі вельмі цікавыя, каштоўныя для нашчадкаў. Зь перапіскі відаць, у якім матэрыяльным становішчы жыў паэт-нашанівец пры Панскай Польшчы. Ён амаль у кожным лісьце просіць у пляменьніка Платона грашовай дапамогі. Вось ягоны ліст да Платона ад 12 сакавіка 1939 года: “Дарагі Платон! Вялікі табе дзякуй за прысланыя 9 лютага сто злотых. Шкада толькі, што ты ня любіш падрабней пісаць, як там выглядаюць справы... На жаль, і я, хоць прафэсіяй пісьменьнік, нічога цяпер не пішу. Няма куды. Душная атмасфэра дый годзі. Прыдзецца мусі пераклучыцца на іншую мову ды шрайбаваць артыкулы ў расейскія або ў польскія штотдзённікі. На хлеб, на вадку мусіць чалавек зарабляць. А тут яшчэ хваробы чапляюцца. Жонка хварэе, і сам прастуджаны. Ужо больш як тыдзень губы парэпаны, ламае нейкая ліхаманка, прымаю хіну. П’ю маліну. А ў хаце ня ўседзіш, бяда выганяе, як таго ваўка, на здабываньне хлеба. З канца месяца сакавіка прадбачыцца работа... А тымчасам мушу ізноў да цябе зьвяртацца. Было б добра, каб выслаў ты мне яшчэ златовак 50. Калі там для мяне нічога ня маеш, дык можа скамбінуй як, пазыч. Адашлю з падзякай, як толькі зараблю. Гэта – у горшым выпадку. Калі ж там нешта для мяне яшчэ магчыма выдрапаць, дык націсьні, дзе можна... Бяды і патрэбаў у мяне да зарэзу. Каля вуха гумзьяк пагражае ростам. Цяпер ужо як добрае зерне бобу. Знаёмы доктар аглядаў. Сказаў пусыцяковая апэрацыя. Аднак такой трэба асьцярагацца, каб празь неасьцярожнасьць не перарэзваць нэрваў... У лютым купіў сабе касцюмчык, бо старое ўсё панасілася да апошняга. Гэткія вось мае справы. Зрабі, што можаш, і пішы мне... Паклон ад мае жонкі ўсім родным і знаёмым. Твой дзядзька Макар.”

Вось другі ліст Макара Краўцова да таго ж пляменьніка Платона Касьцевіча (Вільня, 25 сакавіка 1936 года): “Дарагі Платон! Дзякую за прысланыя перад Вялікаднем 10 злотых. Буду ўдзячны, калі прышлеш яшчэ, бо тут, тымчасам, тугавата...” Далей просіць пляменьніка Платона Сямёнавіча, каб ён прадаў траву зь яго долі, што на сенажаці, і даслаў яму грошаў, бо яны вельмі патрэбныя. З прачытаных лістоў відаць, у якім цяжкім матэрыяльным становішчы даводзілася жыць Макару Краўцову і ягонай жонцы пры Польшчы. А калі настала дыктатура Пілсудзкага і пачаўся санацыйны рэжым, Макара Краўцова не адзін раз арыштоўвалі і саджалі ў турму.

Яшчэ горш стала пасля прыходу саветаў. Жорстка расправіліся з Макарам Краўцовым браты-вызвалальнікі. Восеньню 1939 года, успамінае ягоная жонка Ганна Станіславаўна, у Вільні ў іхнюю кватэру ноччу ўварваліся ў вайсковым адзеньні людзі. Зрабілі ператрус. Усё ў хаце перавярнулі, перабралі ўсе кніжкі, паперы. Нечага шукалі, а потым забралі з сабой Макара Мацьвеевіча.

Цень палітычнай падазронасці ўпаў ня толькі на жонку паэта, але і на ягоных братоў, асабліва на малодшага брата – Бенадзікта, які працаваў настаўнікам у Карашаўскай пачатковай школе на Скідальшчыне. Дачка яго Іраіда, якая зараз жыве ў Горадні, расказвала мне, як бацька Бенадзікт Касьцевіч па дарозе ў школу быў арыштаваны. Яго судзілі як ворага народа. Далі 25 год турэмнага зьняволення. Вярнуўся толькі пасля сьмерці Сталіна. Два гады нерухома праляжаў у ложку ў доме дачкі Іраіды й памёр.

Пра лёс самога Макара Краўцова доўгі час ніхто нічога ня ведаў, аж пакуль не прыйшоў у Баброўню нейкі чалавек, які разам зь ім сядзеў у турме ў Беластоку. Той расказаў, што Макара Краўцова няма, яго закатавалі на допытах у турме. Дзе ён знайшоў свой вечны прытулак, ніхто ня ведае. Так скончыў сваё гаротнае жыцьцё паэт, які гарача любіў сваю Бацькаўшчыну, родную вёсачку, раку Нёман і сваю старую Горадню, Гарадзень, якому прысьвяціў верш:

Ізноў я тут. Цябе вітаю,
Мой родны Гарадзень стары.
Ізноў па вуліцах лятаю
Да самай позьняе пары.
Зь цябе нацешыцца няможна
Пасля разлукі ў тры гады!
Як міла плітачка тут кожна,
Дамы, бульварчыкі, сады.
Хрыбты мастоў пераламаных,
Ахвяры скончанай вайны.
Шкада мне вас, параскіданых,
Ўдалыя Нёмана сыны!
І ты – Нямога Пасяджэньня
Магутны замак – як жывы!
Праб’е часіна адраджэньня –

Ізноў ты, мілы, загудзеш!

Жывучы ў Вільні, Макар Краўцоў не забываў роднай Баброўні, штогод прыязджаў сюды. Тут над рэчкай Котрай адпачываў, праводзіў вольны час, набіраў сілы для творчай работы. Пляменьніца Макара Краўцова Надзея Юльянаўна ўспамінае: “Я часта бегала да іх. Мне цікава было слухаць, што яны гавораць. А гаварылі яны, дзядзька Макар і ягоная жонка Ганна, вельмі цікавыя гісторыі. Я ім насіла малако й сьвежы хлеб. Памятаю, як іх усе чакалі. Пыталіся, калі яны прыедуць зь Вільні ў Баброўню. Асабліва чакалі іх хлопцы й дзяўчаты: вечарамі, бывала, калі людзі скончаць свае дзённыя клопаты, Макар са скрыпкай, што зрабіў Платон Касьцевіч, якая ў яго захавалася да гэтага часу, сядаў на лавачку каля хаты. Да яго падыходзіў Міхась Касьцевіч (будучы паэт Міхась Васілёк) са сваімі сёстрамі Надзям і Глашай, хлопцы й дзяўчаты й пачыналі сьпяваць беларускія песьні, а дзядзька Макар на Платонавай скрыпцы ім выцілінгваў, падыграваў.”

У Баброўні Макар Краўцоў праводзіў асьветніцкую работу. Пад ягоным кіраўніцтвам праходзілі вечары, ставіліся спэтаклі, так званыя “камэдыйкі”, на якіх выступаў і чытаў на беларускай мове свае вершы, ня глядзячы на тое, што польская паліцыя гэта забараняла. Да Макара прыходзілі ягоныя браты: Габрыэль, Фёдар, Антон, Сямён, настаўнікі, якіх у той час налічвалася ў Баброўні сем чалавек. Зь іх быў створаны гурток мастацкай самадзейнасьці. Усё гэта выдатна ўплывала на нацыянальную самасьвядомасьць беларусаў, у тым ліку і на будучага паэта Міхася Васілька, на тое, што ён пачаў пісаць свае творы на роднай мове.

Скідальчане ганарацца сваёй Баброўняй, што дала двух паэтаў, Макара Краўцова й ягонага пляменьніка Міхася Васілька, але, на вялікі жаль, гэта слаўная вёсачка трапіла ў сьпіс непэрспэктыўных населеных пунктаў. У выніку гэтага людзі пакінулі яе, падаліся ў гарады шукаць сабе лёгкага хлеба. У Баброўні не пазнаць зараз тых мясцінаў, дзе некалі стаялі хаты, у якіх жылі й пісалі свае творы паэты Макар Краўцоў і Міхась Васілёк. Ад іх засталіся толькі падмуркі – і тыя пазарасталі крапіваю, бур’яном. Вёска анямела, не чуваць у ёй дзіцячых галасоў, даўнейшых галасістых песьняў, людзкой гамонкі.

Макар Краўцоў друкавацца пачаў у 1918 годзе. Што датычыць ягоных літаратурных твораў, дык яны ніколі не былі сабраныя ў адным выданьні, у адной кніжцы. Макар Краўцоў супрацоўнічаў у беларускіх газэтах, у часопісе “Маланка”. Пісаў вершы, праязныя творы, перакладаў зь іншых моваў на беларускую. Ён перакладаў з расейскай мовы на беларускую творы Лермантава, Талстога, Гоголя, Купрына, твор Н. Рубакіна “Вялікія войны і барацьба з вайною”. З польскай мовы на беларускую – “Вэрсальскі трактат”. Пад ягонай рэдакцыяй выйшаў “Беларускі каляндар на 1925 год” (выданьне Беларускага Грамадзкага Сабраньня ў Вільні).

Свае творы Макар Краўцоў друкаваў пераважна ў газэце “Наша ніва” і ў часопісе “Маланка”. Вершы пісаў на розную тэматыку, у тым ліку і інтымную лірыку. Вось адзін зь іх, напісаны 14 чэрвеня 1918 года.

Раманс

Ціха спаў стары лес недалёка,
На балоце кулік чыркацеў.
Тэй вясны была цёмная ночка,
Што ня вернецца зноў, каб хацеў.

Хутка недзе схавалася вёска,
Ўсё гусьцела й гусьцела імгла:
Твая мілая, доўгая коска
Чорнай стужкай на плечы лягла.

Яшчэ зоркамі вочкі сьвяцілі.
Шчасьце-моладасьць грэла душу...
Тыя думкі, што нас засмуцілі,
Я дагэтуль як шчасьце нашу.

Нас нядоля ціхая злучыла
І ў наплыве сьляпога чуцьця
Ўсю атруту пазнаць навучыла...
Дый заплакала ты, як дзіця.

Ў беднаце мы абое стагналі,
Як ад нейкай хваробы-чумы,
Ніякога ратунку ня зналі,
Век галодныя, бедныя мы!

Было жудасна нам сярод ночы,
Лёд нядолі застыў каля нас.
Ты як ангел мне глянула ў вочы
І пачула: “Расстацца нам час...”

Беларуская пісьменьніца Зоська Верас успамінала: “З жонкай жылі вельмі бедна. Усё шукаў работы, нідзе стала не працаваў...” Адным словам, быў беспрацоўным, асабліва, калі жыў у Вільні. Знаходзячыся ў вельмі цяжкіх матэрыяльных умовах, Макар Краўцоў у думках пераносіўся ў мінулае, успамінаў у вершы “Дзе” свае юначыя бестурботныя гады:

Дзе вы, цудоўныя казкі дзяцінныя,
Зь ясным спакоем вясны!
Дзе вы, чароўныя годы бязьвінныя
Шчасьця мінулага сны!
Матчынай ласкі ўцеха прытульная
Звону царкоўнага гук!

Ўдзень з кампанамі забава агульная,
Радасьць тых школьных навук!
Дзе ты, далёкая воля нязмерная,
Зорка бясклопатных дзён!
Гутарка дзеда старога вячэрняя
Пра скасаваны прыгон!
Усё адыйшло так далёка ў мінулае,
Зноў не паўстане яно!
Моцна сьпяць дзедавы косьці бясчулыя,
Дзе кампаны – не чуто...
(Беларускі каляндар на 1925 год. Вільня)

У 3-м выпуску 3-га тома “Беларусаў” заснавальнік беларускага мовазнаўства й філялёгіі Я. Ф. Карскі пасьля падрабязнага разгляду важнейшых твораў беларускіх пісьменьнікаў пачатку ад XIX стагоддзя і да 1921 года прыводзіць і “Матэрыялы для слоўніка беларускіх пісьменьнікаў апошняга часу”. У “Матэрыялах” Я. Карскі знаёміць нас з 203 пісьменьнікамі апошняга часу й дае кароткі агляд творчасьці Макара Краўцова.

Вядомы ангельскі вучоны Арнольд Макмілін у сваёй кнізе “Гісторыя беларускай літаратуры” не выпадкова назваў Макара Краўцова пэрспэктыўным паэтам, на творчасць якога значны ўплыў зрабіў беларускі фальклёр. Але неабходна сказаць, што ягоны жыцьцёвы лёс, адзіноцтва, туга, праца дзеля кавалка хлеба не далі поўнасьцю раскрыцца ягонаму таленту. У большасьці творы Макара Краўцова адзначаюцца даволі высокай паэтычнай культурай, зьяўляюцца значным набыткам беларускай паэзіі.

Асоба Макара Краўцова мяне даўно цікавіла, бо аб ім не было амаль ніякіх зьвестак. Савецкія літаратуразнаўцы абміналі імя Макара Краўцова. Каб сабраць неабходныя зьвесткі пра паэта-нашаніўца, я не адзін раз пабываў на ягонай радзіме ў вёсцы Баброўні. Пазнаёміўся зь ягонымі сваякамі, знаёмымі, блізкімі. Асабліва з сынам старэйшага брата Макара Карўцова – Платоном Касьцевічам, аб якім часта Янка Брыль мне пісаў, перажываў за ягоны лёс. Цікавы быў гэты чалавек, але, на вялікі жаль, яго ўжо няма ў жывых сярод нас. Адышоў на вечны спачынак, як і папярэднія ўсе шчырыя, гарачыя патрыёты нашай шматпакутнай Бацькаўшчыны, вельмі патрэбныя для адраджэньня нашай роднай мовы, культуры, гісторыі.

Перажыў ён не адну вайну. Пры паляках давялося пакаштаваць і турэмнага хлеба за адмову служыць у польскай арміі два гады адсядзеў у турме на Антаколі ў Вільні. З усіх пляменьнікаў ён для Макара Краўцова быў самым блізкім чалавекам. Дапамагаў свайму дзядзьку маральна й матэрыяльна, дасылаў грошы. Ён быў добрым гаспадаром. У яго, як кажуць, быў хлеб і да хлеба. Каля хаты стаялі вульлі, зьвінелі пчолкі. Трэба было іх даглядаць, але ён знаходзіў час і на іншы занятак – майстраваў скрыпкі. На адной такой самаробнай скрыпцы і іграў па вечарох у Баброўні Макар Краўцоў. Яна захавалася ў Платона Сямёнавіча да апошніх дзёнаў ягонага

жыцця. Апрача таго, нябожчык Платон Сямёнавіч зьяўляўся знаўцам лекавых траваў. Зьбіраў зёлкі, зь якіх вясною й летам нарыхтоўваў для сябе й сваіх знаёмых порцыі духмянага, вядомага толькі ў адной Баброўні чаю. А сакрэт нарыхтоўкі духмянага чаю нябожчык Платон Сямёнавіч быў пераняў ад свайго дзядзькі Макара Краўцова. А складаўся ён аж з дваццаці кампанэнтаў розных кветак і траваў. Вось і я пры жыцці Платона Сямёнавіча не адзін раз удастойваўся атрымаць у падарунак такога духмянага чаю. Ня толькі сам заварваў і піў, але і частаваў сваіх знаёмых, успамінаючы добрым словам Платона Сямёнавіча й вынаходцу духмянага чаю – Макара Краўцова.

Паведамленьне аб сьмерці Платона Сямёнавіча Касьцевіча кранула і маю душу. Ня стала чалавека, які ў самыя цяжкія часы санацыйнай Польшчы падтрымліваў Макара Краўцова, дасылаў яму грошы, хаця і ў самога іх не заўсёды ставала. Памёр 15 верасьня 1993 года. Апошні час жыў адзін у вёсцы Баброўня. Памёр у сына, які жыве ў Горадні. Пражыў 84 гады. Прычына сьмерці – гангрэна ног. Пахавалі яго на магілках у вёсцы Галавачы, што на Скідальшчыне, каля ягонай жонкі й дачкі. На пахаваньні было многа людзей, родныя, блізкія, знаёмыя. Паніхду адслужылі ў Галавацкай царкве. Пасьля пахаваньня адбыліся памінкі ў хаце дачкі нябожчыка, на якіх прысутнічаў і сьвятар Галавацкай царквы. На памінках, дзякуючы захаваньню стужкі, была паказана прысутным тэлеперадача, аб якой раней у сваім пісьме напісаў мне пісьменьнік Янка Брыль: “Юрка Голуб паведаміў мне пра час тэлеперадачы, якую я з прыемнасьцю праглядзеў, убачыў Вас і Платона Сямёнавіча, пачуў Вашы галасы і Вашу полечку на зробленай Платонам скрышцы”. Гэта перадача была падрыхтавана паэтам Юркам Голубам і мною 13 жніўня 1992 года й паказана абласной тэлевізіяй.

У газэце “Наша слова” ад 8 чэрвеня 1994 года я прачытаў: “Звяртаемся да чытачоў “Нашага слова”: калі вам вядома што-небудзь аб усім, што хоць ускосна звязана са старымі беларускімі гімназіямі, напішыце, калі ласка, рэдакцыю”. Даведаўся, што рубрыку вядзе народны пісьменьнік Беларусі Янка Брыль, мой блізкі, шчыры знаёмы, зь якім я даўно лістуюся, напісаў артыкул і даслаў у рэдакцыю “Нашага слова”.

Са старымі беларускімі гімназіямі я ня быў непасрэдна звязаны, але лёс мяне звёў зь іхнымі выкладнікамі Антонам Міхайлавічам Валынчыкам і Алексеем Васільевічам Кішкелем, зь якімі я, жывучы ў Горадні, сябраваў да апошніх дзёнаў іхнага жыцця. Сябры мне шмат чаго расказвалі пра калегаў-настаўнікаў па былой Клецкай гімназіі.

Антон Міхайлавіч Валынчык нарадзіўся 6 ліпеня 1896 года ў сям’і селяніна вёскі Мільканавічы Слонімскага павета. У дзевятнаццаць год ён быў ужо рэгантам вялікага салдацкага хору расейскай арміі. Жыццё Валынчыка – доўгае й складанае, ён крыху не дацягнуў да свайго дзевяностагодзьдзя. Беларускі харавы дэрыжэр, кампазытар, музычны дзеяч,

заслужаны дзееч культуры БССР, Валынчык валодаў амаль усімі музычнымі інструмэнтамі. Але найбольш паважаў скрыпку й віялянчэль. Вучыўся Антон Міхайлавіч Валынчык у кампазытара А. Туранкова, а таксама ў вядомага харавога дырыжэра А. Ягорава. З 1961 па 1963 год быў хормайстрам Горадзенскага народнага ансамбля песні й танцу “Нёман”. З 1965 па 1971 год – кіраўніком Горадзенскай народнай харавой капэлы настаўнікаў. З 1961 па 1976 год працаваў загаднікам катэдры музыкі й сьпеваў Горадзенскага пэдынстытута.

Антон Міхайлавіч – ня толькі арганізатар добрых хароў, але і выдатны кампазытар, аўтар шматлікіх песень, зь іх найбольш вядомыя: “А зязюля кукавала”, “Гэй, наперад”, “Зайшло ўжо сонейка” на словы Я. Купалы, “Слаўся, народ беларускі” на словы А. Русака й інш.

З Антонам Міхайлавічам я часта сустракаўся, калі ён ішоў са сьпінігам, з вудамі й іншымі рыбацкімі прыладамі да Нёмана. Апошні раз, згадваю, быў на Калядах ў ягонай кватэры разам з самадзейным кампазытарам Яўгенам Петрашэвічам. Валынчык тады ўжо цяжка хварэў: перанёс інсульт. Ягоная жонка Вольга Данілаўна выканалала нам песню, якую даўней сьпявалі гімназісты Клецкай гімназіі кожны дзень перад пачаткам заняткаў і пасья іх: “Вучыся, нябожа, вучэньне – памога”, здаецца, на словы Я. Купалы.

Хаця гэты выдатны дырыжэр і кампазытар стараўся прынесці як мага больш карысьці роднай Бацькаўшчыне, але намэнклятурнікі не любілі Антона Міхайлавіча. Так, ён без усякай прычыны быў адхілены ад кіраўніцтва ансамблем песні й танца “Нёман”, які меў ганаровае званьне народнага. “Прышывалі” яму ярлыкі “неблагодэжны”, “националист”. Пакрыўджаны ўладамі, ён памёр 13 лістапада 1985 года. Пахаваны на новых могілках Горадні. На магіле сёння нават няма помніка, пастаўлены проста жалезны крыж. Жонка яго, сваячка вядомага кампазытара Аляксандра Шыдлоўскага, Вольга Данілаўна жыве на старым месцы, часта ўспамінае Антона Міхайлавіча. Яна і зараз сьпявае ў царкоўным хоры.

Асабліва блізкія стасункі склаліся ў мяне з былым выкладнікам Клецкай гімназіі Аляксеем Васільевічам Кішкелем, які выкладаў родную мову ў малодшых клясах. Нарадзіўся ён у 1889 годзе ў вёсцы Гаркавічы (Польшча), памёр у 1969 годзе. Пазнаёміліся мы яшчэ да 1939 года. Пасья закрышчыця Клецкай беларускай гімназіі ён жыў у вёсцы Карозічы Квасоўскай гміны, меў невялікую ўласную краму і гэтым зарабляў на жыцьцё. Затым пераехаў у Горадню, дзе адкрыў невялічкую сталоўку. Пасья прыходу савецкай улады да пачатку вайны працаваў выкладнікам беларускай мовы й літаратуры ў Квасоўскай сярэдняй школе Горадзенскага раёна. У пэрыяд нямецкай акупацыі разам з жонкай і сястрой жыў на хутары швагра Антона Гірды каля вёскі Каўпакі Капцёўскай гміны. Тады і я жыў паблізу гэтых мясцінаў. Амаль кожны дзень мы сустракаліся. Памятаю, як ён вечарамі расказваў мне аб Клецкай гімназіі. Успамінаў настаўнікаў, у тым ліку і Антона Міхайлавіча Валынчыка. Згадваў, у прыватнасьці, як кіраваў той вучнёўскім хорам, якім аўтарытэтам карыстаўся Валынчык сярод

беларускага насельніцтва. Асабліва цёпла ўспамінаў Кішкель дырэктара Клецкай гімназіі Рыгора Якубёнка, які выкладаў матэматыку, родную мову й нават цясьлярскую справу. Расказваў, як дырэктар самаахвярна ставіўся да нясеньня сваіх абавязкаў: сам рамантаваў у школе вокны й дзьверы.

З хутара Аляксей Васільевіч Кішкель пераехаў у Горадню, купіў там невялікі домік, дзе жыў з жонкай і сёстрамі. Працаваў інспэктарам у Горадзенскім раённым аддзеле народнай асьветы, але ня доўга. Па даносе яго звольнілі з-за “неблагодзейнасьці” як былога настаўніка Клецкай беларускай гімназіі, гэта значыць, як нацыяналіста.

Доўгі час Кішкель знаходзіўся пад даглядам КДБ. Затым яму неяк удалося ўладкавацца настаўнікам у вьчэрнюю школу пажарнай каманды ў Горадні. З гэтай пасады ён і пайшоў на мізэрную пэнсію. Працаваў на сваім агародзе, трымаў козаў. Затым цяжка захварэў. Доўга ляжаў у ложку, я амаль кожны дзень наведваў яго. У маёй прысутнасьці Аляксей Васільевіч і памёр. Пахавалі яго на старых Занёманскіх могілках.

У мяне захаваліся фотаздымкі Кішкеля тых часоў. На адным зь іх ён сядзіць на лавачцы, на другім – сярод вучняў 4-га кляса, на трэцім – на зьездзе настаўнікаў у Клецку. На апошнім здымку Антон Валынчык.

Аляксеў Васільевіч Кішкель мне казаў, што найстарэйшай беларускай навучальнай установай пры паляках зьяўлялася Віленская беларуская гімназія. Былі адкрыты й працавалі беларускія гімназіі ў Слуцку, Радашковічах, Наваградку, Нясвіжы, Клецку і ў Горадні. Горадзенская беларуская гімназія, як сьведчыў мой сябра Павел Аляксандравіч Тамашчык, які працаваў у ёй інспэктарам, праіснавала каля двух год. А ў 1919 годзе ў Заходняй Беларусі было адкрыта 400 беларускіх школаў. Да 1935 года іх засталася толькі 16. У 1922 годзе дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі быў Браніслаў Тарашкевіч, вядомы аўтар беларускай граматыкі для школаў.

Апрача сярэдніх беларускіх навучальных устаноў пры Польшчы існавалі й працавалі пачатковыя школы. Зь іх у Вільні была ўрадавая пачатковая беларуская школа па вуліцы Вострабрамскай, 9. Да 1925–1926 навучальнага года існавала й працавала беларуская школа ў Горадні (Беларуская 7-гадовая школа №4). Кіраўніком школы быў Уладзімір Федарук. У 1939 годзе, пасля вызваленьня Заходняй Беларусі па даносе былы кіраўнік школы №4 Уладзімір Федарук быў рэпрэсаваны. Гэта школа па загадзе польскай улады была закрыта ўвосень 1926 года. Усе вучні былі накіраваныя на вучобу ў польскія школы. У асобных населеных пунктах пры паляках існавалі і прыватныя пачатковыя беларускія школы, у якіх працавалі настаўнікамі людзі без пэдагагічнай падрыхтоўкі, самавукі.

Апрача беларускіх школаў, якія ў рэшце рэшт былі закрыты, у Горадні існаваў адзіны беларускі прытулак, якім да апошняга часу кіравала сястра паэткі Канстанцыі Буйло, Станіслава Буйло. Прытулак разьмяшчаўся ў будынку былога мужчынскага манастыра Барыса й Глеба. Зараз на тым месцы знаходзіцца Горадзенскі абласны драмтэатр. У той час манастыр быў агароджаны высокай каменнай сьцяною. Вокны кельляў выходзілі на Нёман. Каля яго быў невялікі сад і чатыры калоды пчолаў, якія даглядаў стары

манах, яго звалі Іона. Я ў той час вучыўся ў Горадзенскай польскай настаўніцкай сэмінарыі, будынак якой размяшчаўся недалёка, і добра памятаю старога манаха, які не падпарадкоўваўся польскім уладам, хаця манастыр быў закрыты, працягваў жыць адзін у кельях. У сьвяточныя дні над брамай увахода ў манастыр гэты манах Іона вывешваў бел-чырвона-белыя беларускія сьцягі. Аб гэтым успамінае ў сваёй кнізе “Гродна” (1922) вядомы польскі архэаляг Юзаф Ядкоўскі: “Кляштар гэты ў 1854 годзе быў ператвораны ў праваслаўны Барыса-Глебскі манастыр. Зараз у ім знаходзіцца беларускі прытулак, а на браме яго разьвіваюцца сьцягі неіснуючай беларускай дзяржавы”.

У 1921 годзе кіраўнічка прытулка Станіслава Буйло цяжка захварэла. Не магла ўстаць з ложка. Яе лячыў доктар Бяляўскі, які зьяўляўся апекуном прытулку. Другім апекуном прытулку быў Сяргей Баран. Станіслава Буйло пра сябе асабіста нікому не расказвала. Толькі ў дзень сваёй сьмерці сказала, што ў яе ў Савецкім Саюзе ёсьць сястра паэтка, але прыехаць яна сюды ня можа. Жалобную паніхіду па Станіславе адправіў і праводзіў на могілкі манах Іона. Ксёндз хаваць яе адмовіўся. Была глыбокая восень. Стаяла ціхае, цёплае надвор’е. За труной ішлі ўсе работнікі беларускага прытулку, у тым ліку доктар Бяляўскі з жонкай, Сяргей Баран, многія іншыя беларусы, якія прыйшлі праводзіць у апошні шлях усімі любімую Станіславу Буйло. Дзеці плакалі, бо любілі й шкадавалі сваю кіраўнічку. Яна турбавалася за дзяцей, якіх у прытулку налічвалася каля сотні. Перад сьмерцю яна прасіла, каб прытулак не аддавалі палякам, а захавалі яго беларускім. Але просьба яе ня здзейсьнілася. Прытулак быў закрыты. Старыя могілкі, якія знаходзіліся недалёка ад праваслаўнага сабора, дзе пахавалі Станіславу Буйло, былі закрыты. Зараз месца пахаваньня Станіславы Буйло ўстанавіць немагчыма. Некалькі разоў ў Горадню прыежджала ейная сястра Канстанцыя Буйло, але адшукаць магілу ніхто ня змог.

У 1937 годзе ў Заходняй Беларусі не засталася ніводнай беларускай школы, ніводнага дзіцячага прытулку. Але беларусы вялі барацьбу за свае сацыяльныя й нацыянальныя правы. Таварыства беларускай школы, культурна-асьветніцкія арганізацыі Заходняй Беларусі праводзілі шырокую работу па арганізацыі барацьбы за беларускую школу. Кіраўнікамі й актыўнымі дзеячамі ТБШ у той час былі Б. А. Тарашкевіч, І. С. Дварчанін, Р. Р. Шырма, П. В. Мятла, С. К. Паўловіч і інш.

Змрочныя часы перажыў беларускі народ. Стагнаў пад ярмом жорсткага акупацыйнага рэжыму. Але, як кажуць, час – найлепшы лекар. Ён прынёс у 1939 годзе народу Заходняй Беларусі вызваленьне. Адкрыліся беларускія школы. Зазьвінелі дзіцячыя галасы, загаманілі на роднай матчынай мове, але не надоўга. Празь некаторы час, асабліва пасля вайны ў 1950 – 1970 гг, ізноў беларуская мова, як і раней, пры Польшчы, трапіла ў няміласць. Стала да неспадобы ўсялякім апаратчыкам, функцыянерам, наводным прыблудам, невукам. Пачалося ганеньне так званых “нацыяналістаў”,

“ворагаў народа”. На тых, хто ўжываў у абыходзе родную мову, хто ёю валодаў, прыпісваючы ім нацыяналізм, нацдэмаўшчыну й іншыя рысы “врагов народа”. Шырокім фронтам кіруючымі партыйнымі ворганамі пачалася праводзіцца інтэнсыўная русіфікацыя, “слияние советского народа”, на які нас накіроўвалі “любимый отец всех народов”, тэарэтык Суслаў і іншыя, атрымаўся ня толькі памылковым, але і для ўсіх народаў згубным.

Працуючы школьным інспэктарам у Горадзенскім раённым аддзеле народнай асветы ўсё гэта я перажыў, адпакутаваў. Асабліва чорныя хмары навеслі над беларускімі школамі ў 1950 – 1970 гадох. Беларускія школы безь ніякіх на гэта падставаў пачаліся пераводзіцца ў расейскія. Хто хацеў, той і пераводзіў. Ніхто не забараняў. Спецыяльна школы раёна ўкамплектоўваліся расейскімі кадрамі, асабліва дырэктарамі, завучамі, дасланымі з Масквы. У выніку такога становішча амаль усе школы за ўказаны пэрыяд былі пераведзены ў расейскія, а якія школы і захаваліся фармальна беларускімі, дык выкладаньне ўсіх прадметаў у іх праводзілася на расейскай мове. Вось школы Горадзенскага раёна, якія былі пераведзены на расейскую мову выкладаньня, або, як беларускія лічыліся, а выкладаньне дысцыплінаў праводзілася настаўнікамі на расейскай мове:

1. Путрышская сярэдняя школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
2. Верцялішская сярэдняя школа – гісторыя й матэматыка выкладаліся на расейскай мове.
3. Гожская сярэдняя школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
4. Цыдовіцкая сярэдняя школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
5. Луцкаўлянская сярэдняя школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
6. Квасоўская сярэдняя школа – на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
7. Дзерачынкоўская сярэдняя школа – на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
8. Каменская сярэдняя школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
9. Абухаўская сярэдняя школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
10. Падліпская сярэдняя школа – на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
11. Рыдзельская васьмігадовая школа – на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
12. Прывалкаўская васьмігадовая школа – на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
13. Лашанская васьмігадовая школа – сам дырэктар праводзіў заняткі на расейскай мове і ў большасьці настаўнікі.

14. Гібуліцкая васьмігадовая школа – на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
15. Жукевіцкая васьмігадовая школа – дырэктар увесь час выкладае гісторыю на расейскай мове й 50% настаўнікаў.
16. Навасёлкаўская васьмігадовая школа – дырэктар матэматыку выкладаў на расейскай мове
17. Глінянская васьмігадовая школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
18. Галавацкая васьмігадовая школа – пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
19. Стралецкая васьмігадовая школа – выкладаньне вядзецца амаль усімі настаўнікамі на расейскай мове.

Амаль ва ўсіх школах стэнды былі аформлены на расейскай мове. На расейскай мове праводзілася краязнаўчая работа, адзначаліся юбілейныя даты. У школьных бібліятэках вельмі мала беларускай літаратуры для пазакласнага чытаньня. Уся пазакласная работа (ранішнікі), урачыстасьці, піянерскія сходы праводзіліся толькі на расейскай мове.

Выкладаньне беларускай мовы й літаратуры праводзілася на нізкім узроўні. Не хапала неабходных наглядных дапаможнікаў, тэхнічных сродкаў. У асобных школах урокі беларускай мовы й літаратуры настаўнікамі праводзіліся на расейскай мове.

У дзіцячых ясьлях і садках беларуская мова не ўжывалася. Усе мерапрыемствы праводзіліся на расейскай мове. Не надавалася адпаведнай увагі на беларускія гульні.

Вось такое становішча было ў пэрыяд маёй работы школьным інспэктарам у Горадзенскім раёне. Такое становішча, а можа і горшае, было і ў іншых раёнах, у вобласьцях і ў самой Беларусі ў цэлым. Беларусы дажыліся да таго, што нават у сталіцы, у паўтарамільённым Менску, былі ліквідаваны ўсе беларускія школы. У выніку такога становішча зьявілася пагроза асыміляцыі беларускага народа, зьнікненьне яго як нацыі. Партыйныя кіраўнікі прыкладалі ўсе сілы, каб выкараніць дашчэнтую родную мову, каб аб ёй і паміну не было. Да асобных патрыётаў прыёмаліся жорсткія меры, вызвалілі ад работы. Добра запомнілася мне наведваньне кагэбістаў і мае асобы. З 2-га па 25 лютага 1967 года я быў накіраваны загаднікам Райана на курсы павышэньня кваліфікацыі ў Рэспубліканскі Інстытут удаскаленьня настаўнікаў у Менск. Адзін з выкладнікаў інстытута перад пачаткам заняткаў запытаў у нас: “Какіе будуць пытаньні?” Я ўстаў і сказаў яму, што мы ўсе хочам, каб вы нам чыталі лекцыі на беларускай мове. Ён прыняў гэтак за абраз. Запомніў маё прозьвішча.

У працэсе вучобы нас накіравалі для праходжаньня практыкі ў сярэдняю школу Менска (мяне, а таксама інспэктара школаў зь Берасьця й інспэктара зь Пінска). Прысутнічаючы на ўроках у гэтай школе, мы сутыкнуліся з настаўнікамі беларускай мовы й літаратуры, у якіх на ўроках ніхто ніколі ня быў, нават дырэктар школы. Кантрольныя работы паказвалі,

што ўзровень ведаў вучняў па беларускай мове надзвычай слабы. Ні дырэктар школы, ні завуч станам выкладання беларускай мовы й літаратуры не цікавіліся. Лічылі, што гэтыя дысцыпліны навогул непатрэбныя. Калі мы звярнуліся да дырэктара на беларускай мове, ён здзіўлены запытаў у нас: “А на каком вы языке разгаварываеце? Я яго не понимаю.” Мы да дырэктара й завуча паставіліся крытычна, выявілі ў рабоце шмат недахопаў. Гэта дырэктару не спадабалася й ён на нас падаў заяву ў Міністэрства асветы і ў органы КДБ. Пасля ўказаных курсаў я прыехаў у Горадню й прыступіў да сваіх абавязкаў школьнага інспектара, але ў хуткім часе ў Райана прыбыў работнік ворганаў бясспекі. Я адразу здагадаўся ў чым рэч. Аказалася, што ён ужо пабываў у абкоме партыі, у абласным адзеле народнай асветы, цікавіўся маім прозьвішчам, даў характарыстыку маіх паводзінаў на курсах у Менску. Я зразумеў, што, як кажуць расейцы, “дело керосином пахнет”. Відаць, выратавала мяне тое, што да яго прыезду мне было прысвоена званне “Заслужанага настаўніка Беларускай ССР”, каб крыху раней, дык не відаць было б мне звання, а можа і пасадзілі куды палічылі-б “нужным”...

Самае шчырае сяброўства ў мяне склалася зь вядомым паэтам Юркам Голубам, які працаваў рэдактарам на Горадзенскай студыі тэлевізіі, загаднікам аддзела культуры абласной газеты “Гродзенская праўда”, а затым – загаднікам аддзела мастацкага вяшчання Горадзенскага аблтэлерадыё.

Неабходнасьць выказацца пра вынашанае мною ў жыцці, пра дарагое й заповітнае нарадзіла ў мяне імкненне да літаратурнай творчасці. Спачатку я і ня думаў пісаць. Творчасць да мяне прыйшла сама па сабе, як неабходнасьць, нейкая патрэбнасьць. Спачатку я пісаў невялікія замалёўкі роднай прыроды, затым і вершы. Першы верш я прысьвяціў Якубу Коласу, які быў надрукаваны ў раённай газэце “Сельская новь”, затым мае вершы друкаваліся ў мясцовых і рэспубліканскіх газэтах і часопісах. Некаторыя вершы пакладзены на музыку. Большасць друкавалася ў газэце “Гродзенская праўда”. Я вельмі ўдзячны паэту Юрку Голубу, які ў пазіі быў маім дарадцам, справядлівым крытыкам. Я 20 гадоў узначальваў літаратурнае аб’яднанне пры горадзенскай раённай газэце “Сельская новь”. У рабоце літаратуранага аб’яднання спачатку дапамагаў паэт Міхась Васілёк, а затым – паэт Юрка Голуб. Адначасова зь ім часта ездзіў у камандэроўкі. Рыхтавалі перадачы па абласной тэлевізіі аб нашых славурых земляках, у тым ліку: аб Я.Ф.Карскім, М.Пачобуце-Адлянцікім, аб беларуска-польскім паэце й пэдагогу І.Легатовічу, наркоме асветы БССР А.В.Баліцкім, крытыку й перакладніку К.Якаўчыку, гэнэрале арміі Гэрою Савецкага Саюза А.Ф.Грыгаровічу.

Два разы давалі перадачу пра паэта й перакладніка, аўтара першага гімна Макара Краўцова. Падрыхтаваў кнігу вершаў пад назвай “Легенды і балады Гродзеншчыны”, якая ў 1995 годзе пабачыла сьвет.

Апрача пэдагогічнай й літаратурнай дзейнасьці, вольны час прысьвячаю пчалярству. Пры маім невялікім доміку ёсьць невялікая пасечка, з 7 пчаліных вульляў. Штогод зьбіраў і ня вельмі багаты дар працавітых пчолак. Пра мае пчолы паэт Юрка Голуб і напісаў цікавы верш:

Пчолы Апанаса Цыхуна

А пчолы знаюць вульлі
Свае. Сказаў прарок.
Ім не трымацца вуліц
Ня ўздоўж, не ўпапярок.

Няма пчале дыстанцый,
А ёсьць дзівосны код:
Да родных сыцен дастацца
Празь бездань перашкод.

Ёй крыж нялёгкі несьці,
На лёс не наракаць.
Такім-жа чынам дзесьці
Нясе сябе рака.

У кветках валавокіх,
Зь вішнёвай вартай рал
Пазначана валока –
Пчаліны арэал.

Браню з тугога воску
Ня возьме хіжа восьць,
Бо ёсьць у вульлі войска
І маршал войска ёсьць!

Калі ў пашане праца,
Гудзе крылаты род,
І можна не спрачацца,
Што ў нас – наадварот.

І чуецца за гулам
Дакладных спраў расклад,
А плён іх падагуліць
Сьвяточны стол каляд.

...Духмяны надвячорак.
І Апанас Цыхун
Ў цяжкіх гронах пчолаў
Стаіць, нібы вьстун.

Дарагому Апанасу Пятровічу – у 90-м годзе – Юрка Голуб.

Першыя спробы збірання й сыстэматызацыі матэрыялаў для дыялектнага слоўніка Горадзенскага раёна пачынаюцца недзе ў 1939 – 1940 гадох. Асноўная-ж частка была запісана ў пасляваенны час. Я імкнуўся зафіксаваць жывую мову маіх землякоў, захаваць для нашчадкаў ейную мілагучнасьць, вобразнасьць, трапнасьць. Тут знайшла свой адбітак шматвяковая гісторыя народу. У збіраньні матэрыялаў вялікую дапамогу мне аказвалі настаўнікі школаў раёна, натхняла да гэтай працы і вядомая паэтка Данута Бічэль-Загнетава, якая пасля сканчэньня Горадзенскага пэдагагічнага інстытута з 1962 года выкладала беларускую мову й літаратуру ў школе рабочай моладзі Горадні. Яна падарыла мне шмат сваіх кнігаў з цудоўнымі аўтографамі, напрыклад, у кнізе “Ты – гэта ты”: “Апанасу Пятровічу Цыхун, збіральніку народных скарбаў Гродзеншчыны, харошаму беларусу на добрае здароўе, на натхненне – Данута Бічэль. 20.01.1980 г.” Кніжка “Браткі. Вершы і паэмы”: “Апанасу Пятровічу Цыхуну – асьветніку Гродзеншчыны – аўтар Данута Бічэль. Студзень 1980 г.” Кніжка “Даўняе сонца”: “Апанасу Пятровічу Цыхуну жадаю здароўя, натхнення, духоўнага спакою, аптымізму, шчасця. Хай Вашы ўнукі і праўнукі ходзяць у беларускую школу. Данута Бічэль. 31.08.87.” і іншыя.

Данута Бічэль-Загнетава доўгі час была чальцом Літаратурнага аб’яднаньня пры рэдакцыі газэты “Гродзенская праўда”, дзе часта сустракаліся, абмяркоўвалі літаратурныя творы пачынаючых паэтаў і празаікаў. Літаратурным аб’яднаньнем кіраваў спачатку паэт Міхась Васілёк, затым – Васіль Быкаў і Яўген Еўсьцігнеў.

Лёс звязаў мяне з Васілём Уладзіміравічам Быкавым, калі ён жыў стала ў Горадні й пачынаў пракладаць свой шлях ў вялікую літаратуру. Мы часта сустракаліся ў рэдакцыі газэты “Гродзенская праўда” і на паседжаньнях чальцоў літаратурнага аб’яднаньня, якія тады праходзілі ў доме Элізы Ажэшкі. Даводзілася бываць і ў яго на кватэры, якая была ў Доме народнай творчасьці па вуліцы Савецкай. Быў знаёмы і зь ягонай жонкай. Чальцом абласнога літаратурнага аб’яднаньня даводзілася часта выступаць у школах горада й раёна. Старшынём літаратурнага аб’яднаньня быў тады паэт Міхась Васілёк.

Памятаю, сябры літаратурнага аб’яднаньня выступалі у Парэцкай, Грандзіцкай, Ласасьнянскай, Азёрскай ды іншых школах. Асабліва запамнілася мне выступленьне на літаратурным вечары ў Селіванаўскай школе, актыўны ўдзел у якім прымаў Васіль Быкаў. Скончыўся вечар даволі позна, так што нам давалося ў школе пераначаваць. Запомніўся таксама літаратурны вечар у Азёрскай школе, у якой мы з Васілём Быкавым былі толькі ўдвох, іншыя па нейкай прычыне не прыехалі, хаця і былі запрошаныя. Аўдыторыя ў Азёрскай школе была вялікая. На сустрэчу зь пісьменьнікам Васілём Быкавым прыйшлі і маладыя і старэйшыя жыхары

Азэраў ды навакольных вёсак – пра Васіля Быкава, як пісьменьніка маладога, ужо шмат ведалі. У той час пабачыла ўжо сьвет ягоная выдатная аповесьць “Альпійская баляда”. Гэта быў 1964 год. “Альпійская баляда” Васіля Быкава мела вялікі посьпех сярод навучэнцаў, настаўнікаў, моладзі ды старэйшых людзей.

Літаратурны вечар быў арганізаваны выкладнікамі Азёрскай школы Ёнкам і Бялугай. Людзей было многа, так што не зьмяшчала ўсіх вялікая заля. Першаму слова вядучы вечара даў пісьменьніку Васілю Быкаву. Ён выступіў і расказаў, як працаваў над сваім выдатным творам, адкуль узяў такі арыгінальны сюжэт. Распавёў пра сябе, пра сваю родную вёсачку Чарапоўшчыну, што ва Ёшацкім раёне, пра сваіх бацькоў. Як ён быў камандзірам узвода аўтаматчыкаў, як камандаваў затым узводам артылерыі...

Пасьля свайго выступленьня ён прадставіў мяне як кіраўніка раённага літаратурнага аб’яднаньня пры рэдакцыі газэты “Сельская новь”, даў мне слова. Я выступіў і прачытаў свае вершы: “Баляду аб патрызанцы Волі Соламавай”, “Баляду пра Элізу Ажэшку”, затым – “Легэнду аб Прынёманскім краі”.

Па сканчэньні выступленьня адбыўся арганізаваны адміністрацыяй школы прыём – вядома, была і выпіўка, як любіў казаць нябожчык Міхась Васілёк: “Зямелькі роднай горкі сок”. На гэтым наш вечар з Васілём Быкавым скончыўся. Школьны “заўхоз” у добрым настроі на школьнай машыне даставіў нас, так-бы мовіць, на месца жыхарства...

Васіль Быкаў на добрую памяць падарыў мне свае кніжкі з аўтографамі, якія я зьберагаю, праглядаю, чытаю, успамінаю свайго блізкага па літаратурнай дзейнасьці чалавека, выдатнага пісьменьніка, шчырага й гарачага патрыёта нашай шматпакутнай Бацькаўшчыны. На адной з сваіх кніжак ён пакінуў: “Апанасу Пятровічу Цыхуну з найлепшымі сяброўскімі пажаданьнямі. В. Быкаў, 18.XII – 78 г.”

З самага пачатку літаратурнага аб’яднаньня прымаў у ягонай дзейнасьці актыўны ўдзел. Спачатку пісаў кароткія апавяданьні, нарысы, затым пацягнула мяне і да паэзіі. Стаў пісаць вершы. Паказваў Міхасю Васільку. Ён пакрытыкаваў мяне, але сказаў, каб я ня кідаў пісаць. Асабліва мне падабаліся вершы Дануты Бічэль-Загнетавай, натхнялі мяне да творчай дзейнасьці. Прайшло шмат гадоў. Зь цягам часу ў мяне назьбіралася шмат вершаў, якія ўжо друкаваліся на старонках газэты “Гродзенская праўда” й інш. Я ўсе іх прааналізаваў, падправіў і паказаў Дануце Бічэль-Загнетавай. Усе вершы ёю былі прачытаны, зроблены заўвагі. Такім чынам паэтка дала ім адпаведную ацэнку й прапанавала да друку, да выданьня першай маёй кніжкі вершаў пад назвай “Легенды і балады Гродзеншчыны”.

З заслужаным дзеячом культуры Беларусі, вядомым кампазытарам, паэтам Аляксандрам Канстанцінавічам Шыдлоўскім, якога песьні сёньня сталі набыткам мільёнаў людзей, гонарам Прынёманскага края, я

пазнаёміўся ў пачатку ягонай творчай дзейнасьці, калі ён толькі пачынаў складаць і пісаць свае цудоўныя песьні, прыблізна ў 1951 – 1954 годках. Асабліва плённым быў пэрыяд ягонай работы ў Горадзенскім абласным доме народнай творчасці ў якасьці дырэктара, у 1960 годзе. Я ў гэты час працаваў інспэктарам у Горадзенскім раённым адзеле народнай асьветы. Мы пазнаёміліся і сталі шчырымі сябрамі-аднадумцамі, нас аб’яднаў патрыятызм, любоў да шматпакутнай нашай Бацькаўшчыны.

Я таксама пісаў праявічныя творы й вершы. Вось гэтыя абставіны і зблізілі мяне з Аляксандрам Канстанцінавічам Шыдлоўскім, бо і ён пісаў вершы, на якія ствараў музыку. Бывала напіша верш і тэлефануе мне, каб я зайшоў да яго, прачытаў напісанае ім і выказаў свае меркаваньні адносна якасьці твора. Адзін другому дапамагалі ў творчасці. У выніку стараннай працы шмат песень ім было напісана выключна на свае словы. Песьні гэтыя былі зьмешчаны ў зборніку пад назвай “Родны край” які ён мне падараваў з наступным аўтографам: “Цыхуну Апанасу Пятровічу у знак нашай творчай дружбы ад Шыдлоўскага А. К. г. Гродна 20 ліпеня 1964 г.” Другі зборнік пад назвай “Ляці наша песня” афараваў мне ў 1990 годзе з аўтографам:

“Апанасу Пятровічу Цыхуну, цудоўнаму чалавеку, майму шчыраму сябру, ад аўтара ў знак нашай творчай садружнасьці на ніве культуры беларускага народа.

г. Гродна 9 X 1990 г. А. Шыдлоўскі.”

Любоў да сьпеваў не пакідала Шыдлоўскага і раней, калі ён працаваў настаўнікам, выкладаў у чыгуначнай сярэдняй школе №45 гісторыю, у якой стварыў спачатку вучнёўскі хор, а пазьней хор настаўнікаў. Затым стаў кіраваць хорам гарадзкой арцэлі “Чырвоная зорка”. Менавіта ў гэты пэрыяд ён адчуў недахоп сучаснай беларускай песьні. Яе амаль не было. Яму захацелася напісаць песьню самому. Першая спроба і – удача, гэта была песьня “Беларусь савецкая”. Песьня спадабалася Г. Цітовічу, які ўзяў яе ў рэпэртуар Беларускага дзяржаўнага хору. Пасьля гэтага песьні Аляксандра Шыдлоўскага друкаваліся на старонках абласной газэты “Гродзенская праўда”. Іх сталі выконваць. Яго песьні загучалі на абласных сьвятах, што адбываліся ў раёнах і вобласці, залуналі яны над бацькам Нёманам, зачаравалі яго. Так Аляксандар Шыдлоўскі ўцягнуўся ў творчую працу, стварэньне песьняў стала патрэбай ягонай душы. Улюбёнаму занятку ён прысьвяціў увесь свой вольны час.

Жыцьцёвыя ягоны шлях, кола захапленьняў вызначылася для яго тады яшчэ, калі ён сьпяваў у ансамблі Шырмы. Рыгор Раманавіч Шырма адыграў вялікую ролю ў творчым лёсе Аляксандра Канстанцінавіча Шыдлоўскага. Ён па-сапраўднаму раскрыў яму вочы на беларускую народную песьню. З Рыгорам Раманавічам Шырмам яны сустрэкліся ў Горадні, калі ён прыезджаў на агляды мастацкай самадзейнасьці. У адзін з такіх прыездаў падпісаў Аляксандру Канстанцінавічу кніжку, складзенага ім фальклёрнага зборніка: “А. К. Шыдлоўскаму майму блізкаму сябру, на добры ўспамін аб нашых супольных жыцьцёвых дарогах, якія прайшлі разам, працавалі на карысьць свайго народа...”

Дзякуючы Аляксандру Шыдлоўскаму, майму шчыраму зь ім сяброўству, і я меў магчымасьць асабіста пазнаёміцца з Рыгорам Раманавічам Шырмам. Мы з Аляксандрам Шыдлоўскім наведалі Рыгора Раманавіча ў гасьцініцы. У яго ў гэты час зь візітам была жонка пакойнага паэта Валянціна Таўлая. Рыгор Раманавіч прыехаў у Горадню, каб падабраць са школаў раёна самых таленавітых вучняў для Менскай спецыяльнай музычнай школы. Я, як школьны інспэктар, павінен быў яго суправаджаць разам з Аляксандрам Шыдлоўскім. Запомнілася, як Рыгор Шырма ў Індурскай школе захапіўся адным вучнем, які паходзіў зь вёскі Старая Дубавая, які яму прасьпяваў песьню “А калі памрэш ты, мой дзядок”. Хлопчык гэты быў дрэнна апрануты, у клячавым каптаніку, у абіяках. Мізэрнага выгляду, але галасісты. Песьню прасьпяваў з асаблівым пачуцьцём, так што Рыгору Шырме вельмі спадабалася. Ён падышоў да гэтага хлопчыка, абняў яго й пацалаваў. Гэтага хлопчыка забралі ў Менск, але які ягоны далейшы лёс – ня ведаю.

Былі мы і ў Капцёўскай школе, дзе нас прыняў дырэктар школы Іван Здановіч, шчыры беларус, мой сябра, і ягоная жонка Вольга – настаўніца беларускай мовы й літаратуры, якая была родам з Пружанаў, з родных мясцінаў Рыгора Раманавіча Шырмы, дзе ён у Пружанскай царкве некалі кіраваў царкоўным хорам. У гэтай школе Рыгору Шырму вельмі спадабалася абстаноўка, і мы па прапанове гаспадароў у ёй і заначавалі. Рыгор Раманавіч быў у добрым настроі. Мне запомніўся ягоны расказ, як ён ішоў празь Белавежскую пушчу й на яго напаў стары зубр, адзінец. Як ён ганяў яго вакол старога, тоўстага дуба, аж пакуль ня выратаваў яго ляснік.

Аляксандар Канстанцінавіч ставіўся да мяне зь вялікай прыхільнасьцю, дапамагаў мне. У 1962 годзе насустрач дэкадзе ў Рэпэртуарным лістку (у дапамогу калектывам мастацкай самадзейнасьці), які выпусціў Горадзенскі дом народнай творчасьці, па ягонай прапанове быў апублікаваны і мой літаратурны твор – “Легэнда аб Прынёманскім краі”, на першай старонцы. Легэнда гэтая выкарыстоўвалася школьнымі мастацкімі самадзейнымі калектывамі народнай творчасьці й ставілася на сцэне Горадзенскага тэатра, раённымі школьнымі калектывамі Капцёўскай сярэдняй школы й Грандзіцкай васьмігадовай школы, кіраўнікамі творчых калектываў Капцёўскай школы П. Ганчаровым і Грандзіцкай школы – Г. Кісель. “Легэнда аб Прынёманскім краі” ў тыя часы карысталася добрым посьпехам.

Дзякуючы Аляксандру Канстанцінавічу Шыдлоўскаму мне пашчасьціла асабіста пазнаёміцца, затым пабываць на канцэрце славутага сьпевака Міхася Забэйды-Суміцкага, паслухаць яго выступленьне, ягоны цудоўны голас. Адбылося гэта ў 1963 годзе, калі культурная грамадзкасьць нашай рэспублікі мела рэдкую магчымасьць слухаць канцэрты непараўнальнага “беларускага салаўя” ў Менску, Віцебску, Магілёве, Гомелі, Пінску, Беразьці, Баранавічах, Слоніме, Ваўкавыску, Лідзе і ў нашай Горадні.

Выступленьне ягонае ў Горадні адбылося пад вечар у залі палаца культуры тэкстыльнікаў. Людзей было столькі, як кажуць, не было дзе і яблыку ўпасць. Седзячы ў залі разам з Аляксандрам Канстанцінавічам

Шыдлоўскім, мне ўпершыню тады падалася магчымасьць пачуць голас, як казалі “Салаўя Бацькаўшчыны мілай”, паслухаць у ягоным выкананьні цудоўныя беларускія песні, убачыць, і дзякуючы Аляксандру Шыдлоўскаму, пасья канцэрту разам зь ім падыйсьці да гэтага славутага сьпевака й асабіста пазнаёміцца зь ім. Сустрэча гэта запомнілася мне да сёньняшняга дня.

Аляксандар Канстанцінавіч Шыдлоўскі мне расказваў, што ён са сваім шчырым сябрам, ягоным стрыечным братам Язэпам Урбанавічам часта наведвалі Міхася Забэйдун-Суміцкага, калі ён жыў у Варшаве, былі ў яго сьціплым пакойчыку, гасьцявалі. Наведалі яго і ў час вайны 1939 года, калі Міхась Іванавіч Забэйда-Суміцкі быў цяжка хворы.

З Аляксандрам Іванавічам Ліпенем я пазнаёміўся недзе пасья ягонай дэмабілізацыі з арміі ў 1950 годзе ў Горадні, калі ён стаў працаваць на горадзенскай электрастанцыі. У выхадныя дні ён часта выязджаў на эцюды, часам запрашаў і мяне. Празь некаторы час у яго сабралася шмат розных пэйзажных карцінаў, зь якімі ён стаў удзельнічаць у раённых, абласных і нават у рэспубліканскіх і ўсесаюзных выставах. Спачатку ён пісаў толькі пэйзажы, але зь цягам часу стаў ляпіць бюсты, і зь яго атрымаўся нядрэнны скульптар.

Я ў тыя часы працаваў школьным інспэктарам. Мне трэба было ў Лашанскай школе абсталяваць мэмарыяльны музэй славутага сына прынёманскай зямлі, заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Вось гэтыя абставіны і зблізілі мяне з Аляксандрам Ліпенем, вядомым ужо жывапісцам і скульптарам. Лёс нам наканаваў у творчай дзейнасьці стаць шчырымі сябрамі.

Майстэрні ў Аляксандра Ліпеня не было. Умовы жыцьця былі цяжкія. Карціны пісаў і ляпіў бюсты ў звычайнай кухні. Вось я і заглянуў да яго, зьвярнуўся з просьбай, каб ён стварыў для музэя скульптурны партрэт Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Пастановай выканкама Горадзенскага райсавета дэпутатаў працоўных на гэта былі выдзелены сродкі – 250 рублёў. Аляксандар Іванавіч з прапановай згадзіўся. Скульптурны партрэт заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі атрымаўся вельмі добры. Сярод музэйных экспанатаў у Лашанскай школе ён заняў ганаровае месца.

З той пары мы з Аляксандрам Іванавічам Ліпенем сталі блізкімі, амаль роднымі братамі ў творчай дзейнасьці. Я займаўся літаратурай, пісаў вершы, а Аляксандар Іванавіч пісаў пэйзажныя карціны, стаў на мае вершы ляпіць скульптурныя партрэты, выконваў творы ў разьбе па дрэве.

Аднойчы ў адным часапісе я прачытаў аб дубох-волатах, што мала засталася пасья вайны, што дубровы складаюць у нас толькі тры працэнты агульнай плошчы горадзенскіх лясоў. Менш стала і славутых дубоў-волатаў, але тыя, што засталіся, – наша нацыянальнае багацьце. Шмат якія зь іх апеты й апісаны паэтамі й пісьменьнікамі, пра іх чытаем у летапісах, пра іх расказваюць сівыя легэнды.

Ёсьць такія дубы і ў нас. Да сённяшняга дня растуць тры дубы-волаты побач зь вёскай Парэчча, ля дарогі, што вядзе да Друскенікаў у Летуву. Адзін зь іх зьяўляецца найстарэйшым дрэвам былой Горадзенскай пушчы. Аб гэтым я прачытаў у польскім даведніку, дзе ўказана, што яму больш за 815 год. Акружнасьць пня – 7 мэтраў 20 сантымэтраў. У яго ня раз білі маланкі. Маланкі і высмалілі вялікае жарало, у якое можа заехаць аўтамабіль. Але стары дуб, пасечаны маланкамі, не засыхае. Штогод на вясну на ім распускаюцца кволыя лісточкі, паступова яны мацнеюць і ўтвараецца пышная зялёная крона. Гэты дуб-волат с таражылы назвалі дубам Яна Чачота. Беларускі й польскі паэт, фальклярыст Ян Чачот ў свае апошнія гады жыў у Друскеніках, часта наведваў Горадзенскую пушчу, кажуць, адпачываў пад дубам, пісаў свае творы. Пахаваны Чачот непадалёку на могілках у суседняй вёсцы Ротніца ў Летуве.

Непадалёку ад дуба-бацькі стаяць два ягоныя сыны, якім каля пяцісот год, а можа і болей. Шмат бачылі яны на сваім вяку, многае чулі. І сёння вядуць ціхую гамонку з вольнымі, роднымі вятрамі Беларусі аб даўно мінулых днях сівой даўніны.

Дубы-волаты натхнілі мяне да напісаньня верша.

Дуб Яна Чачота.

Застыла пушча ў жнівеньскай красе.
Рупліва ткуць свой шлях у вырай гусі.
Парэцкі дуб купаецца ў расе –
Як волат непакорнай Беларусі.

І Ян Чачот яго лічыў сваім.
Пад ім складаў нам вершы пра Айчыну,
А волат-дуб схіляўся перад ім
І песьняру наказ даваў, як сыну...

Яго мая кранаецца рука,
А ён, нібыта кованы са сталі...
Прайшлі стагодзьдзі ў звоне жаўрука,
Чуб перуны яму ня раз часалі.

А дуб славу ты, быццам малады,
Хоць год яму сямсот, а можа болей,
Кранае шапкай зорак залатых, –
Стагі калгасныя вартуе ў полі.

Лёс мяне зьвёў зь Яўгенам Канстанцінам Петрашэвічам, пачынаючым тады кампазытарам, які ў 1955 годзе працаваў у Белэс традзе, а з 1956 года ў музычнай школе і вёў аркэстравую групу Народнага ансамбля “Нёман”. Мы часта сустракаліся на абласных аглядах мастацкай самадзейнасьці

школьнікаў. Пасябралі. Адночы я яму паказаў свой верш “Песьня пра Кастуся Каліноўскага”. Верш гэты ён узяў і празь некаторы час паказаў мне напісаную да яго музыку. Прасьпяваў, і мне песьня спадабалася. Зараз яна часта выконваецца школьнымі мастацкімі калектывамі. З той пары мы сталі шчырымі сябрамі, аднадумцамі і ён на мае словы напісаў яшчэ некалькі песень.

З Аляксеем Міхайлавічам Пяткевічам знаёмыя мы даўно, калі я працаваў інспэктарам Горадзенскага раённага аддзела народнай асьветы, а ён – у Горадзенскім пэдінстытуце. Але больш цесныя сувязі адбыліся, калі я стаў зьбіраць экспанаты й асабовыя рэчы вядомага беларускага вучонага, заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі, акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага, з мэтай адкрыцьця музэя на ягонай радзіме ў вёсцы Лаша. Гэта ў тых часы быў адзіны чалавек, які маю ідэю ўсямерна падтрымаў, дапамагаў у зборы экспанатаў. А найбольш духоўна парадніліся мы зь ім у дзень адкрыцьця музэя Яўхіма Фёдаравіча Карскага ў Лашанскай школе. Адбылося гэта 15 сьнежня 1964 года. Вось гэта для нас было сапраўднае сьвята, урачыстасьць. На адкрыцьцё музэя зьехаліся кіруючыя асобы, начальства, настаўнікі й вучні школаў сельсавета й нават раёна.

З той пары мы сталі нібы роднымі братамі, шчырымі сябрамі. З Аляксеем Міхайлавічам (ён тады вёў перадачу “Кнігарня”) я выступаў на тэлевізіі. Запрашаў яго на канфэрэнцыі настаўнікаў, у школы. Ён быў на маіх юбіляях, на прэзентацыях маіх кніжак і іншых мерапрыемствах.

Добрыя адносіны ўсталяваліся ў мяне і з народным беларускім паэтам Нілам Гілевічам, які заўсёды быў адным з самых уважлівых і ўдзячных чытачоў маіх кнігаў: “...Ні адну кнігу ў апошні час я не чытаў з такім задавальненьнем, так доўга (нібы завучваючы напамяць) і так смакуючы, як слоўнік Апанаса Пятровіча Цыхуна “Скарбы народнай мовы”. Чытаў некалькі тыдняў, “дозамі” па восем-дзесьць старонак, і днём нярэдка лавіў сябе на шчаслівым прадчуваньні, што вечарам зноў разгарну гэты том і зноў буду слоўца за слоўцам уголас вымаўляць і асвойваць... І буду радавацца, што гэты слоўнік ёсьць, што ён выйшаў у сьвет, і што сабраное пад яго вокладкамі ўжо ня згубіцца і не прападзе; захапляцца навуковым і патрыятычным подзьвігам настаўніка, які доўгія дзясяткі гадоў ахвяраваўся, колькі хапала сіл і часу, на гэту выдатную працу; а ганарыцца тым, што ёсьць на сьвеце такі цуд – беларуская мова, што яна дадзена Богам вялікаму славянскаму народу і што я, грэшны, да гэтага належу.”

Не забывае пра мяне і стары горадзенскі арол – Васіль Быкаў. З чужыны павіншаваў з Новым 2002 годам:

“Шаноўны Апанас Пятровіч, найперш з Новым годам Вас і сьвятым і Калядамі. Дзякуй Вам за Вашыя кнігі і віншаваньні, я далучаюся да высокіх і справядлівых слоў Ніла Гілевіча – Вы іх заслужылі. Як толькі сын Ваш перадаў кніжкі, я іх прачытаў і захацеў патэлефанаваць Вам, але Ваш Генадзь даў мне няправільны нумар тэлефона, і мае спробы ўсе аказаліся няўдалыя. Ну але хоць позна – цісну Вашу руку з удзячнасьцю за тое, што Вы робіце і наогул за тое, што ёсьць такія ветэраны-патрыёты тым болей на

Гарадзеншчыне, якая і ў маім сэрцы займае самае пачэснае месца. Дай Вам Бог шмат гадкоў пад цёплым сонейкам!

Абдымаю Вас – В.Быкаў”

Самым блізім, шчырым і дарагім сябрам з часоў маёй вучобы ў польскай настаўніцкай сэмінарыі ў Горадні, апрача Янкі Залэнскага, паляка, для мяне быў мясцовы, тутэйшы беларус Уладзімір Іванавіч Баран. Выдатны пэдагог, заслужаны настаўнік Рэспублікі Беларусь. Ён, будучы на пэнсіі, часта наведваў мяне, а я – яго. А калі прыязджаў з Польшчы Янак Залэнскі, мы ўсе ўтрох збіраліся разам у маю хатку. Гэта былі ў нас урачыстасці, сьвятыя дні й вечары. Былі мы, як родныя браты. Успаміналі мінулыя часы, сваіх блізкіх і знаёмых аднакурснікаў па вучобе ў польскай сэмінарыі і сваіх прафэсараў. Гэта нас яшчэ больш яднала, збліжала.

Ня верыцца, што жыццё прайшло й больш ня вернецца. Яно перад маімі вачыма, асабліва юначэ. Бачыш сваіх блізкіх, знаёмых, зь якімі яно працякала. Асабліва запомніўся мой шчыры сябра са школьных часоў, калі мы вучыліся ў польскай настаўніцкай сэмінарыі ў Горадні, паляк, зь якім я сядзеў за адным сталом – Янак Залэнскі. Шчыры мой аднакурснік, які часта прыязджаў да мяне з Варшавы. У Варшаве ён, як і я, працаваў школьным інспэктарам, па-польску – куратарам. Ён вельмі паважаў мяне і паўтараў: “Jak ja z Tobą, to jestem zdrowy i młody, a bez ciebie - stary i chory.”

Прасіў, каб я наведаў яго ў Варшаве, але не дачакаўся, раптоўна памёр. Да сённяшняга дня захаваліся ў мяне яго шчырыя віншаваньні, паштоўкі. Вось адна зь іх:

“Warszawa – 14.12.1985 r.

Kochany mój Przyjacielu i Bracie! Życzymy Tobie, Twojej małżonce, synom i ich rodzinom w Nowym 1989 roku – najlepszego zdrowia, szczęścia i wszelkiej pomyślności oraz życzymy sobie Twojej wizyty u nas. Łączymy uściski i ucałowania Wanda i Janek Zalescy, zawsze cię kochający i szanujący”

Вось з такімі шчырымі пажаданьнямі зьвяртаўся да мяне мой сябра Янак Залэнскі. Пасьля сьмерці ягоная жонка Ванда прасіла мяне, каб я прыехаў, наведаў яго магілу, але я гэтага дасюль не зрабіў. Не магу сабе дараваць сваю віну ў адносінах да шчырага сябра юначых год...

Апрача Янкі Залэнскага да сённяшняга дня ў Польшчы жыве мая сяброўка юнацтва пані Марыся Эйсмантоўна, якая не забывае мяне, піша лісты, а нядаўна праз сваю сястру Рэню перадала мне віншаваньні з Новым 1997 годам. А ў адным са сваіх лістоў пісала:

„Chcę podziękować za mile spędzone chwile... Cieszyłam się z tego spotkania, ale przy pożegnaniu było mi bardzo smutno, chciała się z tobą zostać na zawsze, coś mnie ruszyło, nie odchodzisz ode mnie, nie mogę spać, zapomniać Ciebie, jesteś stale przy mnie...”

Усяму бывае пачатак і ўсяму бывае канец. Адышлі ад мяне мае бацькі, брат і сястра, мае шчырыя й добрыя блізкія сябры й знаёмыя, зусім нядаўна пакінуў мяне і вядомы кампазытар Аляксандар Шыдлоўскі. Літаральна за

некалькі месяцаў да ягонаў сьмерці пасьпелі мы зь ім завяршыць словы й музыку да песьні, прысьвечанай самай вялікай нашай нацыянальнай каштоўнасьці – беларускай мове.

Ты родная мова, як зьвон жаўруковы.

Як Неба прываблівых думак і мар.

Ты нацыі нашай жыцьцё і аснова,

Бясцэнны скарб сэрцаў, Усявышняга дар!

Часта сьніцца мне мая Кунцаўшчына. Цяпер яна, на жаль, цяжка захварэла і ніякія лекары ёй ужо не дапамогуць. У вёсцы засталася ўсяго некалькі старэнькіх бабулек. Апошнія хаты зусім пустыя, зьнямелі. Для мяне-ж яна такая як і дзесяцігодзьдзі таму.

Кунцаўшчына-вёска стала ты другою

Анямеў у прысадах тваіх пчолак гуд.

А мяне ўсё цягне у босае дзяцінства,

У кунцаўскі імшалы дзедаў родны кут...”

КАМУНІКАТ.ORG